

Instytut Archeologii UMCS w Lublinie
Muzeum Narodowe w Lublinie

Badania archeologiczne w Polsce środkowowschodniej, zachodniej Białorusi i Ukrainie

Streszczenia wystąpień

Lublin 2021

xxxvi lubelska konferencja

**Badania archeologiczne
w Polsce środkowowschodniej,
zachodniej Białorusi i Ukrainie**

26–27 maja 2021 roku

online
streszczenia wystąpień

Redakcja
Marta Stasiak-Cyran, Sylwester Sadowski

INSTYTUT ARCHEOLOGII UNIWERSYTET MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE
MUZEUM NARODOWE W LUBLINIE
LUBLIN 2021

Redakcja / Marta Stasiak-Cyran, Sylwester Sadowski

**Korekta językowa / Muzeum Narodowe w Lublinie (język polski),
Marta Stasiak-Cyran (język angielski), Jerzy Kuśnierz (język ukraiński)**

Projekt okładki / Elżbieta Jachacz

Redakcja techniczna / Maria Juran

Na okładce:

**pierścieniowata zawieszka ażurowa typu Janów-Psary odkryta w Stefankowicach (gm. Hrubieszów)
oraz złoty wisiołek kulisty zdobiony filigranem i granulacją,
znalezisko powierzchniowe z Ubrodowic (gm. Hrubieszów) / okres rzymski – 2 poł. II w. po Chr.
Zbiory Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie. Fot. Tadeusz Wiśniewski**

© Instytut Archeologii UMCS w Lublinie 2021

© Muzeum Narodowe w Lublinie 2021

**Instytut Archeologii UMCS
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin**

**Muzeum Narodowe w Lublinie
ul. Zamkowa 9, 20-117 Lublin**

Spis treści

Tadeusz Wiśniewski , Społeczności łowiecko-zbierackie w zachodniej części Wyżyny Lubelskiej. Podsumowanie badań w latach 2015–2019	8
Маріанна Ласінська , Пам'ятки первісної археології регіону Нижнього Побужжя в дослідженнях науковців другої половини XX – початку XXI століття	9
Marcin Szeliga, Radosław Dobrowolski, Przemysław Mroczek, Jacek Chodorowski, Maria Lityńska-Zajac, Magdalena Moskal-del Hoyo, Daniel Makowiecki, Irena Agnieszka Pidek, Jadwiga Barga-Więclawska, Mirosław Furmanek, Andrzej Plak, Piotr Bartmiński , Wczesnoneolityczna kolonizacja północnego przedpola Wyżyny Sandomierskiej w świetle wyników najnowszych badań interdyscyplinarnych	10
Dmytro Kiosak, Zhanna Matviishyna , The soils of the early farmers in the middle Southern Buh valley	11
Камилла Калинина, Елена Старкова , Исследование органических остатков на керамике с поселения трипольской культуры Берново-Лука	11
Вера Терехина, Наталия Скакун, Вячеслав Бикбаев , Каменное сырье и культурно-экономические связи в Кукутени-Триполье этапа BII	12
Dariusz Król, Jakub Rogoziński, Iwona Sobkowiak-Tabaka, Dmytro Verteletskyi , Osada społeczności kultury pucharów lejkowatych ze stanowiska 5 w Jasienicy Sufczyńskiej, gm. Bircza	14
Bartłomiej Bartecki, Anna Hyrchała, Robert Ryndziewicz, Michał Jakubczak, Michał Leloch, Hubert Dziewickiewicz , Nieinwazyjne rozpoznawanie geofizyczne stan. 1C w Gródku – najważniejszego stanowiska archeologicznego Lubelszczyzny	14
Piotr Mączyński, Anna Zakościelna , Nowe spojrzenie na instrumentarium krzemienne odkryte w grobie nr 2/1987 na cmentarzysku kultury lubelsko-wołyńskiej w Gródku, stan. 1C	15
Barbara Niezabitowska-Wiśniewska, Bogdan Żogała, Krzysztof Jochymczyk, Jolanta Pierwoła, Radosława Tomaszewska, Jan Rodzik, Michał Jakubczak, Michał Leloch, Jakub Woreta, Jacek Szczurowski, Magdalena Moskal-del Hoyo, Sylwia Pospuła, Tadeusz Wiśniewski, Anna Hyrchała, Anna Mucha, Bartłomiej Bartecki, Łukasz Mazurek , W poszukiwaniu odpowiedzi. Weryfikacja terenowa cmentarzyska kurhanowego w Ślipczu	17
Aldona Kurzawska, Iwona Sobkowiak-Tabaka, Anna Hyrchała, Gwidon Jakubowski, Małgorzata Mrozek-Wysocka , Ozdoby z muszli na stanowiskach środkowo-wschodniej Polski. Od neolitu po wczesną epokę brązu	18
Witold Gruzdź, Katarzyna Pyżewicz, Witold Migal , Badania terenowe kompleksu stanowisk „Krzemieniec II” w Iłży, pow. radomski	20
Adam Wawrusiewicz, Michał Przeździecki, Witold Gruzdź, Barbara Sałacińska-Matraszek , Subneolit środkowego Mazowsza. Stare źródła – nowe spojrzenie	20
Jan Romaniszyn, Vitalii Rud, Viktor Kossakivski, Marcin Ławniczak, Vasyl Ilchyshyn, Vasyl Kovbasa, Ihor Kochkin, Jakub Niebieszczański, Paweł Jarosz, Przemysław Makarowicz , Kurhany z III i II tys. przed Chr. w dorzeczu górnego Dniestru. Polsko-ukraińskie projekty badawcze	21
Jarosław Sobieraj , Na zachodzie bez zmian, a na północy? Nowe struktury osadnicze z początków epoki brązu na Warmii	22
Sylwester Sadowski, Anita Szczepanek, Halina Taras, Przemysław Makarowicz, Anna Juras, Maciej Chyleński, Tomasz Goslar , Zubowice, stan. 1, pow. zamojski. Groby z epoki brązu w świetle najnowszych badań	23

Marek Florek , Grób zbiorowy ludności kultury trzcinieckiej ze Słupczy, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie	24
Marek Florek , Obrządek pogrzebowy ludności kultury trzcinieckiej na Wyżynie Sandomierskiej w świetle dawnych i nowych badań	25
Jacek Górski, Mateusz Orzechowski, Halina Taras , Badania weryfikacyjne w Guciowie, stan. 6, pow. zamojski	26
Леонід Смирнов, Олександра Апуневич , Результати охоронних досліджень 2020 року на території Баштанського району (Кашперо-Миколаївська сільська рада)	26
Кирило Горбенко, Юрій Жирок , Розкопки господарсько-ритуального комплексу на території городища Дикий Сад	27
Wojciech Rajpold , Modele matematyczne w archeologii	28
Łukasz Oleszczak , Badania w syberyjskiej <i>Dolinie Królów</i> w Towie i okres wczesnoscytyjski w Azji Centralnej	29
Yuriy Boltryk, Marcin Ignaczak, Oksana Lifantii, Oksandr Shelekhan , Chronological column of the Early-Scythian monuments in Eastern Podolia	30
Krzysztof Żurek, Tomasz Kalicki, Adam Wawrusiewicz, Aleksander Piasecki, Jakub Niebieszczański , Wyniki prospekcji geofizycznej obiektów typu <i>Valley Forts</i> w międzyrzeczu Biebrzy i Narwii	31
Adam Wawrusiewicz, Aleksander Piasecki, Tomasz Kalicki, Krzysztof Żurek, Jakub Niebieszczański , Trzy linie wałów a wewnątrz pustka... Wyniki badań wykopaliskowych obiektu o charakterze obronnym w Kościukach, pow. białostocki, woj. podlaskie	32
Marcin Maciejewski , Z badań nad chronologią wczesnej epoki żelaza – ozdoby w stylu stanomińskim	33
Stanislav Zadnikov , Research of Bilsk fortified settlement by Kharkiv University in 2020	34
Iryna Shramko , Research of Skorobir cemetery Karazin University in 2020	35
Анатолій Кушнір , Результати палеоґрунтознавчих досліджень археологічних об'єктів скіфського часу в межах Більського городища (Україна) у 2018–2019 рр.	36
Денис Бондаренко , Культові об'єкти класичного періоду на Вікторівському святилищі: відкриття 2020 р.	37
Олександр Смирнов , Археологічні розкопки на о. Березань (ділянка «Т») у 2020 р.	38
Олександр Смирнов, Олександра Апуневич , Сакральний комплекс античного поселення на о. Березань	39
Олександр Смирнов, Леонід Смирнов, Оксана Господаренко , Охоронні дослідження античної пам'ятки «Бульвар» при реконструкції центральної площі міста Миколаїв у 2019 р.	40
Anzhelika Kolesnychenko , Import of core-formed glass vessels in the Northern Pontic region: dynamics of distribution and spatial patterns	41
Денис Бондаренко , Дослідження зольника № 2 античного святилища Вікторівка-I	42
David Camporeale, Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska , Poszukiwanie teatru na terenie starożytnego miasta Selinunt na Sycylii. Czy się uda?	43
Luca Donnini, Massimiliano Gasperini, Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska , Carsulae w Umbrii. Dawne i najnowsze badania archeologiczne ze szczególnym uwzględnieniem obszaru forum	44
Giuseppe Romagnoli, Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska, Daniel Gazda , Rozpoczęcie wielkopowierzchniowych badań archeologicznych w Ferento, w gminie Viterbo, w regionie Lacjum, w oparciu o metody geofizyczne i teledetekcyjne w 2021 r.	45
Piotr Łuczkiwicz, Aneta Kuzioła , Badania na cmentarzysku w Malborku-Wielbarku w latach 2018–2019	46
· Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska , Nieinwazyjne badania archeologiczne na stanowisku 2 w Żelaznej Nowej, w powiecie kozienickim, województwie mazowieckim w latach 2018–2019	47
Adam Cieśliński, Andrzej Kasprzak , Nowy Łowicz na poligonie drawskim. 30 lat badań największego cmentarzyska kurhanowego ludności kultury wielbarskiej	48

Andrzej Szela , Ziarnko do ziarnka, aż zbierze się wiadro. Rekonstrukcja wyposażenia grobowca książęcego odkrytego w roku 2018 w miejscowości Zgliczyn Pobodzy, gm. Biezuń	48
Barbara Niezabitowska-Wiśniewska , Bliskowice, stanowisko 21, pow. kraśnicki – zniszczone cmentarzysko (?) kultury przeworskiej	49
Barbara Niezabitowska-Wiśniewska, Anna Hyrchała, Jacek Szczurowski, Magdalena Moskal-del Hoyo , Grób wojownika kultury przeworskiej z Hrubieszowa	49
Bartłomiej Bartecki, Kyrylo Myzgin, Anna Hyrchała , Skarb denarów z Cichobórze – największy, od ponad pół wieku, depozyt monet rzymskich odkryty na ziemiach polskich. Wstępna analiza zbioru	50
Anna Hyrchała, Barbara Niezabitowska-Wiśniewska, Kyrylo Myzgin, Bartłomiej Bartecki , Odkryte. Odzyskane. Ocalone. Starożytność w świetle niepublikowanych zabytków z regionu hrubieszowskiego	51
Barbara Niezabitowska-Wiśniewska, Anna Hyrchała, Anna Mucha, Bartłomiej Bartecki, Łukasz Mazurek, Tadeusz Wiśniewski , Gródek, stanowisko 1C, pow. hrubieszowski – w poszukiwaniu południowej granicy cmentarzyska grupy masłomęckiej (i nie tylko). Wyniki badań przeprowadzonych w latach 2019–2020	52
Barbara Niezabitowska-Wiśniewska , Czego jeszcze nie wiemy o stanowisku numer 3 w Ulowie, pow. tomaszowski? Wyniki badań przeprowadzonych w 2019 r.	52
Sylwester Sadowski , Barbarzyński <i>meeting point</i> nad Sieniochą u schyłku starożytności? Młodsze cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego i początku okresu wędrówek ludów na st. 1 w Swaryczowie, pow. zamojski, woj. lubelskie	53
Andrzej Kokowski , <i>Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum Polen 4. Lubliner Land</i> – finał największego projektu lubelskiej archeologii	55
Андрей Обломский , Центр ювелирного ремесла на Верхнем Дону в конце V–VII вв. (предварительная информация)	56
Laura Biasin, Massimiliano Francescutto, Simonetta Minguzzi, Patrycja Piotrowska, Marcin Piotrowski , Przydatność metod geofizycznych w archeologii. Udana próba wyznaczenia granicy nekropoli z okresu longobardzkiego w Tramonti di Sotto (Włochy, Friuli-Wenecja Julijska, prow. Pordenone) (2017–2019)	57
Вікторія Тарасевич, Вікторія Макоўская, Мікалай Плавінскі , Даследаванні комплексу археалагічных помнікаў Наўры Мядзельскага раёна Мінскай вобласці ў 2020 годзе	58
Łukasz Miechowicz , Między bagnem a rzeką – wczesnośredniowieczne grodzisko w Chodliku i jego zaplecze w świetle ostatnich badań archeologicznych	59
Łukasz Miechowicz , Unikatowe wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Lipsku-Polesiu, gm. Zamość. Opracowanie i monografia	60
Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska , Zobaczyć niewidoczne. Grodzisko w Machnowie Starym, w powiecie tomaszowskim, w świetle teledetekcji archeologicznej w latach 2018–2021	60
Ewa Łukaszewicz , Znaki garncarskie na naczyniach z Truszek-Zalesia. Próba interpretacji	61
Katarzyna Cywa, Agnieszka Wacnik , Rodzaje, źródła pochodzenia i sposób użytkowania surowców drzewnych w średniowiecznym Dawidgródku nad Horyniem (Polesie, południowo-zachodnia Białoruś)	62
Marcin Wołoszyn, Tomasz Dzieńkowski, Anna Hyrchała, Bartłomiej Bartecki, Beata Borowska, Irka Hajdas , Stare i nowe w badaniach wczesnośredniowiecznych cmentarzysk zespołu osadniczego w Gródku-Wołyńiu	63
Сергій Тараненко , Археологічні дослідження території Спаського монастиря у Києві великокняжого періоду (XI–XV ст.)	64
Назар Демський, Микола Майорчак, Святослав Терський , Археологічні дослідження в межириччі Західного Бугу та Гнилої Липи	65
Iwona Lewoc, Sławomir Miłek, Tomasz Nowakiewicz, Dawid Rembecki , Jaćwieska „Dolina królów” nad Szczeberką. Informacje wstępne	66

Володимир Петегрич, Остап Лазурко , Іконка XIII ст. з Белза в контексті християнських реліквій Верхньої Надбужанщини	67
Tomasz Dzieńkowski , Wędrówka ludzi i idei. Zachodnioeuropejskie obiekty typu <i>motte</i> na pograniczu polsko-ruskim w XIII–XIV w.	68
Marcin H. Gapski, Jerzy Kuśnierz, Marta Stasiak-Cyran , Pomiedzy materią i technologią a symbolem i ideologią w kulturze polskiego średniowiecza. Perspektywy badawcze związane z analizą kolekcji toporów odkrytych u podnóża lubelskiego wzgórza zamkowego	69
Marta Stasiak-Cyran , Relikty średniowiecznej drewnianej zabudowy wzgórza zamkowego w Lublinie – badania interdyscyplinarne i konserwacja. Podsumowanie projektu z lat 2019–2020	69
Marcin Piotrowski , Badania archeologiczne w obrębie posesji przy ul. Tadeusza Kościuszki 26 w Kraśniku w 2020 r.	70
Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska, Dominik Szulc , Kraśnik (dawna Suchynia). Inwentaryzacja pieca do wypału cegieł z przełomu XV i XVI w.	71
Лариса Виногородська, Петро Болтанюк , Археологічні дослідження архітектурних споруд XV–XVII ст. у Старому замку м. Кам'янець-Подільський в 2018–2019 рр.	72
Dominik Kacper Płaza, Piotr Werens, Joanna Wicha, Rafał Brzejszczek, Piotr Papiernik, Wojciech Rudziejewski-Rudziewicz , Wyniki nieinwazyjnych, ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku nr 15 w Garbowie Nowym, pow. Sandomierz	73
Moreno Baccichet, Laura Biasin, Massimiliano Francescutto, Simonetta Minguzzi, Patrycja Piotrowska, Marcin Piotrowski , Poszukiwanie zamku. Badania archeologiczne w Tramonti di Sopra (Włochy, Friuli-Wenecja Julijska, prow. Pordenone) (2017–2019)	74
Світлана Біляєва , Польський слід в торгівлі Північного Причорномор'я XV–XVII ст. (за матеріалами археологічних досліджень)	75
Marcin Piotrowski, Wiesław M. Pawłowski, Daniel Gazda, Marcin Gnyppek , Badania rozpoznawcze zamczyska w Horodle, w powiecie hrubieszowskim w latach 2019–2021	76
Олена Махота , Голосники Троїцької надбрамної церкви	77
Hubert Lepionka, Angelika Słodka, Jakub Niebieszczański, Krzysztof Żurek, Cezary Bahyrycz , W poszukiwaniu zaginionej cerkwi. Wstępne wyniki badań interdyscyplinarnych w Nowym Dworze, gm. loco, woj. podlaskie	78
Marcin Piotrowski , Badania archeologiczne zamczyska w Lipsku, w gminie Narol, w województwie podkarpackim, w 2020 r.	79
Katarzyna Oleszek, Jarosław Wróbel , Cmentarz w Jeżowem – legenda, która stała się prawdą. Interdyscyplinarne badania archeologiczne na cmentarzu nowożytnym w Jeżowem, woj. podkarpackie	80
Hubert Mącik, Marcin Piotrowski, Patrycja Piotrowska, Dominik Szulc , Biała Poduchowna, gm. Janów Lubelski. Archeologiczno-historyczne badania w 2020 r. w miejscu dawnego założenia kościelnego z cmentarzem	81
Marcin Piotrowski, Wiesław M. Pawłowski, Dominik Szulc , Archeologiczne badania georadarowe oraz odwierty na rynku w Kraśniku w 2019 r.	82
Patrycja Piotrowska, Marcin Piotrowski , Badania archeologiczne przy kościele św. Mikołaja i św. Małgorzaty w Świeciechowie Poduchownym, w powiecie kraśnickim, województwie lubelskim (2018–2020)	83
Barbara Niezabitowska-Wiśniewska, Jerzy Nitychoruk, Tadeusz Wiśniewski, Maciej T. Krajcarz , Rezerwat Piekiełko koło Tomaszowa Lubelskiego – fakty i mity	84

Tadeusz Wiśniewski

Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Społeczności łowiecko-zbierackie w zachodniej części Wyżyny Lubelskiej. Podsumowanie badań w latach 2015–2019

słowa kluczowe: paleolit, mezolit, osadnictwo pradziejowe, Lubelszczyzna, środkowo-wschodnia Polska

Nowych danych do badań nad starszą i środkową epoką kamienia dostarczyły prace związane z realizacją projektu badawczego pt. *Osadnictwo późnopaleolityczne w zachodniej części Wyżyny Lubelskiej* (2014/15/N/HS3/01766), prowadzonego w latach 2015–2019 na obszarze Wyżyny Lubelskiej w środkowo-wschodniej Polsce. Głównym celem projektu była weryfikacja dotychczasowych odkryć i uzyskanie nowych danych do badań nad osadnictwem społeczności łowców-zbieraczy.

Zadania w ramach projektu realizowano według określonego schematu działania. W pierwszej kolejności weryfikowano i analizowano istniejące dane archiwalne. Następnie przeprowadzono etap terenowy, który zakładał badania powierzchniowe oraz badania wykopaliskowe.

Podczas realizacji etapu terenowego zweryfikowano 80 stanowisk znanych już z wcześniejszych badań, głównie powierzchniowych i przypadkowych znalezisk. Dla większości stanowisk (63) weryfikacja okazała się negatywna, czyli nie odkryto żadnych artefaktów lub też teren nie był dostępny do badań. Pozytywnie zweryfikowano 17 stanowisk, natomiast do badań wykopaliskowych ostatecznie zakwalifikowano 7, dla których na etapie prospekcji powierzchniowych uzyskano najbardziej zadowalające rezultaty.

Z pewnością za jedno z najciekawszych należy uznać odkrycia pozostałości osadnictwa magdaleńskiego na stanowiskach w Starych Barakach oraz w Wąwolnicy. Niezwykle interesujących odkryć dokonano w Lublinie-Zembozycach na ul. Rosy oraz w Mniszku. Potwierdziły one obecność na badanym terenie śladów osadnictwa związanego z technokompleksem z tyłczakami. Odkryto także pojedyncze zabytki należące do technokompleksu z liściakami (Mazanów). Na stanowisku w Lublinie-Zembozycach w lesie Rudki odkryto pozostałości osadnictwa z okresu mezolitu, a także ślady osadnictwa z okresu neolitu i epoki brązu. Należy podkreślić, że na badanych wykopaliskowo stanowiskach zabytki uchwycone zostały w kontekstach stratygraficznych. Dla niektórych z nich uzyskano datowania bezwzględne.

Dotychczasowy charakter źródeł do badań nad osadnictwem z okresu schyłkowego plejstocenu i wczesnego holocenu z analizowanego obszaru w niewielkim stopniu dla większości znalezisk pozwalał na precyzyjne określenie ich przynależności kulturowej, a w stopniu niemal znikomym na odtwarzanie na ich podstawie procesów osadniczych. Realizacja projektu ugruntowała wcześniejsze przypuszczenia, że stopień rozpoznania osadnictwa społeczności łowiecko-zbierackich na Wyżynie Lubelskiej jest ściśle związany ze stanem zaawansowania badań na tym terenie. Uzyskane wyniki będą podstawą do ich kontynuacji. Nowe informacje pozwalają lepiej zrozumieć rozwój procesów kulturowych w czasie rekolonizacji badanego obszaru w okresie po ostatnim zlodowaceniu i będą pomocne przy planowaniu kolejnych działań badawczych.

Маріанна Ласінська

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Пам'ятки первісної археології регіону Нижнього Побужжя в дослідженнях науковців другої половини XX – початку XXI століття

ключові слова: археологія кам'яної доби, доба палеометалів, Нижнє Побужжя, історія археологічних досліджень, історіографія археології другої половини XX–початку XXI століття

Територія Нижнього Побужжя містить цілу низку археологічних пам'яток епохи каменю [Анетівка 22–10 тис. р. до Р.Х. (Доманівський район Миколаївської області), Варварівка 8 тис. р. до Р.Х. (Новобузький район Миколаївської області), тощо] та доби палеометалів [Розанівка 2 тис. р. до Р.Х. (Новобузький район Миколаївської області), Виноградний Сад 1500–1300 р. до Р.Х. (Доманівський район Миколаївської області), Дикий Сад 2–1 тис. до н.е. (м. Миколаїв), тощо]. Їх дослідження відзначились в другій пол. XX–поч. XXI ст. потужними науковими відкриттями, пов'язаними з іменами видатних вчених, що їх здійснили. У 1950-х рр. В.І. Маркевич і В.М. Даниленко відкрили найдавніші землеробські центри в регіоні. В 1970-х рр. Т.С. Пасек і Е.К. Черниш зробили спробу побудови археологічної періодизації. Виділили і описали докерамічну та керамічну фази неоліту, зазначивши невиразність мезолітичного шару в Нижньому Побужжі. Не дивлячись на те, що питання періодизації досі лишається остаточно невирішеним для доби праісторії в надчорноморських степах, їх дослідження дали значні результати у розв'язанні питання заселення території України, довівши, що давні люди мігрували та розселялися у напрямку з Півдня (Північного Причорномор'я) на Північ. У 1980-х роках Д.Я. Телегін та В.М. Даниленко, дослідивши мезолітичні («архаїко-неолітичні») культури України, прийшли до висновку синхронності розвитку давнього населення регіону та Близькосхідних центрів.

Період другої половини XX ст. у вивченні археологічних пам'яток кам'яної доби пов'язаний з іменем В.Н. Станко, всесвітньо відомого археолога. Провівши кілька польових сезонів в дослідженнях археологічних пам'яток кам'яної доби в Нижньому Побужжі, В.Н. Станко за їх результатами у 1967 р. захистив кандидатську дисертацію на тему *Мезоліт Північно-Західного Причорномор'я*. У 1980-х рр. В.Н. Станко відкрив Анетівську археологічну культуру, опублікувавши результати досліджень в колективній монографії 1989 р. *Пізнєопалеолітичне поселення Анетівка II. Питання історико-культурної періодизації пізнього палеоліту Північного Причорномор'я*. Він відстежив в індустрії поселення оріньякоїдні та граветтоїдні риси. Довів що розвиток традицій цієї культурно-історичної спільноти продовжується і в мезоліті. В.Н. Станко вперше застосував в Анетівці метод промивки культурного шару, який дозволив запобігти втратам археологічного матеріалу і реконструювати всі ланки виробничого процесу.

З 1990-х рр. над дослідженнями праісторичних пам'яток працює нове покоління археологів, що неодмінно відбивається в чисельних публікаціях: І.В. Піструїл, В.І. Нікітін, К.В. Горбенко, В.В. Кулаков, В.Б. Гребенников, Ю.С. Гребенников, І.О. Снитко, В.М. Фоменко, Д.В. Кіусак, А.В. Главенчук, О. Секарська, Д.В. Філатов тощо. Узагальнююча монографія І.В. Сапожникова *Кам'яна доба Північно-Західного Причорномор'я* вийшла у 2011 р. Провівши цілу низку досліджень впродовж 2009–2019 рр. вчені повертаються до питання вирішення проблеми археологічної періодизації первісної доби в Нижньому Побужжі. Знову, як і попередні покоління науковців акцентують увагу на відсутності мезолітичних рис на деяких анетівських пам'ятках. Створюють нову гіпотезу про алювіальний характер анетівського комплексу. Вивчають і реконструюють палеоісторичні, -економічні, -соціальні процеси та напрямки культурної взаємодії з іншими регіонами прадавньої ойкумени. Наробок наукових досліджень останніх років значущий, потребує окремого ґрунтовного вивчення та осмислення результатів.

**Marcin Szeliga¹, Radosław Dobrowolski², Przemysław Mroczek², Jacek Chodorowski²,
Maria Lityńska-Zajac³, Magdalena Moskal-del Hoyo⁴, Daniel Makowiecki⁵, Irena Agnieszka Pidek²,
Jadwiga Barga-Więclawska⁶, Mirosław Furmanek⁷, Andrzej Plak², Piotr Bartmiński², Marcin Siłuch²**

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

² Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

³ Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

⁴ Instytut Botaniki im. Władysława Szafera Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

⁵ Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

⁶ Instytut Biologii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

⁷ Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego

Wczesnoneolityczna kolonizacja północnego przedpola Wyżyny Sandomierskiej w świetle wyników najnowszych badań interdyscyplinarnych

słowa kluczowe: wczesny neolit, społeczności naddunajskie, kultura ceramiki wstęgowej rytej, kultura malicka, badania interdyscyplinarne

Pogranicze lessowej Wyżyny Sandomierskiej oraz piaszczysto-gliniastych terenów Przedgórza Iłżeckiego jeszcze do niedawna stanowiło bardzo słabo rozpoznaną i zagadkową strefę pod względem swej rzeczywistej roli w procesach osadniczych i aktywności gospodarczej najstarszych społeczności rolniczo-hodowlanych, reprezentowanych przez kulturę ceramiki wstęgowej rytej oraz kulturę malicką.

Nowych istotnych danych w tym zakresie dostarczyły wyniki interdyscyplinarnych badań terenowych prowadzonych na tym terenie w latach 2016–2019, w związku z realizacją projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki pt. *Kolonizacja peryferyjnych obszarów wyżyn lessowych przez społeczności wczesnorolnicze (2 poł. VI–koniec V tys. BC), na przykładzie północnego przedpola Wyżyny Sandomierskiej* (UMO-2015/19/B/HS3/01720).

Badania terenowe skoncentrowane zostały w obrębie stanowisk archeologicznych w Jastkowie (stan. 1 i 46) i Wólce Wojnowskiej (stan. 33), gm. Ćmielów, oraz w Tominach (stan. 6) i Zawadzie (stan. 14), gm. Ożarów. Każdorazowo inicjowały je nieinwazyjne prospekcje geomagnetyczne, zorientowane na określenie zasięgu i rozplanowania obu stanowisk na podstawie formy, wielkości, intensywności i rozmieszczenia wykrytych anomalii magnetycznych. W następnej kolejności, w obrębie najbardziej obiecujących partii stanowisk przeprowadzone zostały badania wykopaliskowe. Towarzyszyły im badania paleośrodowiskowe, obejmujące analizy geologiczno-geomorfologiczne, gleboznawcze, geochemiczne sedimentów zarejestrowanych w obrębie i otoczeniu stanowisk, a także paleobotaniczne i malakologiczne prób pozyskanych podczas eksploracji obiektów.

Rezultaty przeprowadzonych badań terenowych i analiz specjalistycznych potwierdzają bardzo intensywny i trwały charakter zasiedlenia północnej, peryferyjnej strefy Wyżyny Sandomierskiej oraz jej północnego, piaszczysto-gliniastego przedpola (Przedgórze Iłżeckie) od końca VI do końca V tys. BC. Pozyskane dane dokumentują bardzo wyraźnie, wciąż słabo rozpoznany, proces wczesnorolniczej kolonizacji terenów wyżynnych ułożonych na krawędzi, a zwłaszcza poza zwartym zasięgiem utworów lessowych, potwierdzając zarazem wysokie zdolności adaptacyjne wspólnot kultury ceramiki wstęgowej rytej i kultury malickiej względem lokalnych uwarunkowań środowiskowych.

Dmytro Kiosak¹, Zhanna Matviishyna²

¹ Odesa I. I. Mechnikov National University

² Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine / Kyiv

The soils of the early farmers in the middle Southern Buh valley

keywords: paleopedology, Linear Pottery culture, Trypillia, Neolithic-Early Eneolithic

A short stretch of the Southern Buh river valley between the towns of Haivoron and Pervomaisk contains the sites of several waves of Neolithic agricultural colonization. There are sites of the Linear Pottery culture, Early Trypillia and Trypillia B1. The sections were opened on sites of these successive cultural aspects. The sites were dated by radiocarbon method in the laboratory of Bern University (LARA). The sections were studied by the micromorphological analysis in order to reconstruct the processes of paedogenesis. Several cycles of soil development were defined for the region in question. It seems that the event 8200 calBP marked a major change in the watering of the Southern Buh river. The soil development was interrupted at the beginning of the 5th mill. BC, followed by a formation of developed chernozem soils up till the end of 5th mill. BC. Then, erosion episodes are described for some sections. The obtained data demonstrate that the soils of early farmers were, at least, as arable as the local modern soils are (as evidenced by humus content). The early farmers were able to cope with relatively heavy soils, growing wheat and barley as early as 5250–5050 calBC.

We acknowledge the SNF SCOPES grant, Project IZ73Zo_152732 for funding the project, while the interpretation of the data was developed with a support of the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under the Marie Skłodowska-Curie grant agreement No 891737.

Камилла Калинина, Елена Старкова

Государственный Эрмитаж / Санкт-Петербург

Исследование органических остатков на керамике с поселения трипольской культуры Берново-Лука

ключевые слова: ранний период Триполья, керамика, органические остатки, метод ТНМ-PY-GC/MS

В фондах Государственного Эрмитажа хранится коллекция материалов трипольского поселения Берново-Лука (Кельменецкий р-н Черновицкой обл. Украины) из раскопок Т. Пассек 1950 г. Памятник относится к раннему периоду Триполья, этапу А (V тыс. до н.э.). В раннетрипольском керамическом комплексе, несмотря на отсутствие расписной посуды, так же, как и в более поздние периоды, керамика достаточно четко разделяется по технологическим признакам на столовую и кухонную. Керамику, изготовленную из мелкоструктурной глины с незначительной примесью мелкого шамота и песка, декорированную углубленным спиральным орнаментом или каннелюрами, можно условно отнести к категории столовой. Толстостенные сосуды из плохо промешанной глиняной массы с обильной примесью крупного шамота и песка, в большинстве случаев без декора, с грубо заглаженной поверхностью, скорее всего использовались как кухонные, для приготовления пищи.

Чтобы уточнить функциональное назначения посуды обеих групп, из коллекции были отобраны 12 образцов разных форм столовой керамики и проведены исследования по выявлению остатков органических веществ на их внутренней поверхности.

Следы органики встречаются в виде обуглившихся остатков на внутренней или внешней поверхности сосуда или абсорбированными в материал стенок сосуда (Evershed et al. 1999; Evershed 2008). Присутствие липидных материалов в пористых стенках неглазурованных керамических изделий впервые было обнаружено более 30 лет назад, когда липидные экстракты были проанализированы с помощью газовой хроматографии (GC) (Condamin et al. 1976; Patrick et al. 1985). С развитием новых усовершенствованных масс-спектрометрических методик, основанных на количественных соотношениях жирных кислот, появилась возможность идентифицировать широкий ассортимент продуктов, сохранившихся в порах археологических сосудов.

Содержимое сосудов исследовали методом пиролитической хроматомасс-спектрометрии в сочетании с термически осуществляемым гидролизом и метилированием – ТНМ-PY-GC/MS. Применение этого метода позволило определить состав остатков органических веществ, находящихся на внутренней поверхности керамических сосудов. По результатам исследования образцы разделились на 3 группы. К первой группе относятся два фрагмента тонкостенных кубков с черной лощеной поверхностью, внутри которых обнаружен пчелиный воск. В одном из них пчелиный воск был в сочетании с небольшим количеством растительного жира. Две другие группы составляют сосуды разных форм с углубленным орнаментом. Органические остатки в них отличаются соотношением пальмитиновой и стеариновой кислот (P/S). В одной соотношение P/S лежит в пределах 0.6–0.8 (три сосуда), в другой – от 1.9 до 3.3, и также в небольшом количестве обнаружен пчелиный воск. Разница P/S в указанных группах образцов может свидетельствовать о наличии животных жиров разного происхождения, возможно, говяжьего, свиного или молочного, но, для уточнения их разновидностей требуются дополнительные исследования.

Четкой взаимосвязи между формами посуды и следами обнаруженных в ней разных видов органики не выявлено. На небольшой изученной серии видно, что остатки животного жира обнаружены на внутренней поверхности кубков, мисок и грушевидных сосудов. Воск выявлен на двух фрагментах кубков. Дальнейшее применение метода ТНМ-PY-GC/MS с привлечением большего количества образцов может позволить сделать выводы о функциональном назначении сосудов разных категорий, форм и размеров, особенностях хозяйства древнего населения и его пищевых предпочтениях.

Вера Терехина¹, Наталия Скакун¹, Вячеслав Бикбаев²

¹ Институт истории материальной культуры Российской академии наук / Санкт-Петербург

² Национальный музей истории Молдовы / Кишинев

Каменное сырье и культурно-экономические связи в Кукутени-Триполье этапа VII

ключевые слова: энеолит, Кукутени-Триполье, каменное сырье, волынский кремль, производственные связи

Период расцвета культуры Кукутени-Триполье (времени VII по периодизации Т.С. Пасек) ознаменовался кардинальными изменениями в такой стратегически важной отрасли хозяйства, как кремнеобработка. В это время трипольскими племенами, обитавшими на северо-западе ареала, было положено начало освоению месторождений высококачественного туронского кремня на территории Южной Волыни и в Верховьях Днестра (современные Ровненская, Тернопольская и Ивано-Франковская области Украины). В литературе эта кремневая порода вошла под названием «волынский» кремль.

Стационарные планомерные работы на трипольском поселении Бодаки (Тернопольская область Украины) под руководством Н.Н. Скакун (ИИМК РАН) показали, что этот объект площадью 1,3 га, датированный концом этапа VII культуры Кукутени-Триполье (IV тыс. до н.э.), представлял собой специализированное поселение-мастерскую по обработке крупножелвачного волынського кремня и изготовлению макропластин с помощью передовых технологий того времени. Макропластины по своим техническим качествам являлись универсальными заготовками для орудий труда, а поэтому были востребованы в хозяйстве населения всего обширного ареала Кукутени-Триполье и за его пределами. Большое количество кремневых изделий, найденных в Бодаках, и наличие специализированных мастерских на поселении свидетельствует о том, что их продукция была предназначена для обмена.

В ходе поиска поселений-потребителей кремневой продукции поселения Бодаки были проанализированы сведения о наличии изделий из волынського кремня в археологических коллекциях, происходящих из синхронных и однокультурных памятников верхнепрутского, среднестровского и среднебугского регионов. Этими объектами в верхнепрутском регионе оказались – Брынзены VIII, в среднестровском – Мерешовка-Четэуе III и Буша, отстоящие от Бодаков примерно на 300 км по прямой; а в среднебугском регионе – Ворошиловка и Сосны, расположенные от Бодаков примерно на 200 км по прямой. Отметим отсутствие в их материалах следов обработки волынського кремня, абсолютное сходство форм орудий с орудиями, найденными в Бодаках. Расположенные в Верховьях Прута, Среднего Днестра и Среднего Буга они были достаточно удалены от центра кремнеобработки высококачественного волынського кремня. Но, несмотря на это, основой их производственных комплексов являлись наборы орудий именно из этого сырья, местные породы использовались в меньшей степени. Тесные сырьевые контакты Бодаков с поселениями-потребителями подчеркиваются еще и обнаружением в его инвентаре единичных находок орудий из среднестровского сырья, которое частично использовалось на поселениях-потребителях. Тесла из южнобугского железистого кварцита указывают на контакты с территорией Верхнего (Среднего) Буга. Эти данные свидетельствуют о высоком уровне организации кремнеобрабатывающего производств, наличии хорошо налаженных связей между трипольскими памятниками времени VII, что позволяло обеспечивать их хозяйство высококачественным производственным инвентарем.

Благодарности

Авторы выражают благодарность за консультацию Щеколдину Роману Анатольевичу, кандидату геолого-минералогических наук, доценту кафедры Исторической и динамической геологии Санкт-Петербургского горного университета, г. Санкт-Петербург, Россия и Агахановой Виталии Аталиевне, научному сотруднику Всероссийского научно-исследовательского геологического нефтяного института, г. Москва, Россия.

Терехина В.В., Скакун Н.Н.: исследование выполнено в рамках госзадания ИИМК РАН, № 0184-2019-0008 *Производство и использование орудий труда в палеолите, неолите и эпохе бронзы (технологическое, трасологическое и экспериментальное изучение археологических материалов)*

Dariusz Król¹, Jakub Rogoziński¹, Iwona Sobkowiak-Tabaka², Dmytro Verteletskyi¹

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego

² Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Osada społeczności kultury pucharów lejkowatych ze stanowiska 5 w Jasienicy Sufczyńskiej, gm. Bircza

słowa kluczowe: kultura pucharów lejkowatych, ceramika, krzemienie, wyświecenia typu żniwnego, fitolity

Podczas ratowniczych badań wykopaliskowych w Jasienicy Sufczyńskiej, stan. 5, gm. Bircza, pow. przemyski odkryto blisko 1000 fragmentów ceramiki kultury pucharów lejkowatych (KPL) oraz kilkadziesiąt artefaktów kamiennych. Pochodziły one z różnego typu naczyń, przede wszystkim garnków, amfor, pucharów, mis i flasz z kryzą. Na powierzchni kilkudziesięciu fragmentów zaobserwowano różnego rodzaju zdobnictwo, głównie w formie odcisków stempelka w strefie przykrawędnej zewnętrznej. Odnotowano też pojedyncze ornamenty sznurowe i w typie ściegu bruzdowego. Domieszkę schudzającą stanowił głównie szamot, rzadziej piasek. W trakcie analizy zespołu wydzielono też kilka fragmentów o cechach ceramiki kultury trypolskiej.

Zdecydowana większość z 40 zabytków kamiennych, pochodzących ze stanowiska, została wykonana z zachodniowołyńskiego krzemienia wieku turońskiego, charakteryzującego się ciemnoszarą lub czarną barwą. Produkcja krzemieniarska była nastawiona na pozyskiwanie półsurowca wiórowego. W analizowanym zespole wystąpiło 14 narzędzi ze skał krzemionkowych i jedno wykonane z łupku. Dominującą formą w zestawie narzędzi były wiórowce (7) oraz wióry retuszowane (5). Wystąpił też drapacz oraz fragment płoszcza.

Wiele narzędzi nosi ślady intensywnego użytkowania w postaci wyszczerbień widocznych na ich krawędziach i wyświeceń typu żniwnego. Z artefaktów mających wspomniane wyświecenia wykonano preparaty i poddano analizie pod kątem obecności fitolitów. Ponadto powierzchnie i krawędzie wyświeceń poddano obserwacjom pod mikroskopem elektronowym.

Analiza cech typologiczno-stylistycznych ceramiki oraz krzemieni pozwala na datowanie zespołu na lata ok. 3650–3300 BC.

**Bartłomiej Bartecki¹, Anna Hyrczał¹, Robert Ryndziejewicz², Michał Jakubczak², Michał Leloch³,
Hubert Dziewickiewicz⁴**

¹ Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie

² Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

³ Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

⁴ Badacz niezależny / Tomaszów Lubelski

Nieinwazyjne rozpoznanie geofizyczne stan. 1C w Gródku – najważniejszego stanowiska archeologicznego Lubelszczyzny

słowa kluczowe: Gródek, badania geofizyczne, badania nieinwazyjne, neolit, okres rzymski

Miejscowość Gródek (gm. Hrubieszów) położona jest u ujścia rzeki Huczwy do Bugu, w obrębie Kotliny Hrubieszowskiej. W jej granicach znajduje się 36 stanowisk archeologicznych, a Gródek stan. 1C uważany jest za jedno z najważniejszych stanowisk południowo-wschodniej Polski. Celem projektu zrealizowanego dzięki dofinansowaniu ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2020 roku była przede wszystkim nieinwazyjna weryfikacja terenowa faktycznego zasięgu stanowiska, przy jednoczesnym rozpoznaniu charakteru przestrzennego obszaru, z którego pochodzą tysiące zabytków z powierzchni.

Pierwszy etap badań terenowych polegał na przygotowaniu dokładnej analizy rzeźby obszaru stanowiska 1C w Gródku wraz z jego najbliższym otoczeniem, dla całej formy geomorfologicznej z wykorzystaniem lotniczego skanowania laserowego (ALS, LiDAR). Kluczowym zadaniem w ramach przeprowadzonych badań była prospekcja wykonana z zastosowaniem metody magnetometrycznej. Pomiary powstały dzięki zastosowaniu gradiometru transduktorowego, w układzie równoległym, wzdłuż linii pomiarowych oddalonych od siebie o 0,5 m. Równocześnie z prospekcją geomagnetyczną, w obrębie siatki kwadratów o wymiarach 20 x 20 m, zostały przeprowadzone tradycyjne badania powierzchniowe w celu pozyskania, zabezpieczenia oraz zinwentaryzowania zabytków na obszarze badań o łącznej powierzchni 11,6 ha.

Badania geofizyczne metodą magnetyczną przeprowadzone na stanowisku 1C w Gródku nad Bugiem dostarczyły niebagatelnej ilości danych na temat rozplanowania reliktyw osadnictwa oraz sposobu zagospodarowania tej przestrzeni w przeszłości. Pozwoliły również w pewnym stopniu na ocenę stanu zachowania interesujących nas obiektów i wskazanie zarówno miejsc o szczególnie wysokim potencjale archeologicznym, jak również zagrożeń wynikających z procesów współcześnie zachodzących na stanowisku. Spośród elementów organizacji przestrzeni na uwagę zasługuje zlokalizowanie przynajmniej kilkuset obiektów w typie jam lub zagłębionych w podłoże pozostałości niewielkich budowli. Część z nich może zawierać masywne fragmenty polepy. W najwyższej posadowionej partii stanowiska układ zarejestrowanych anomalii sugeruje istnienie pozostałości dużych konstrukcji na planie prostokątów.

Zgodnie z przewidywaniami potwierdzono wielokulturowy charakter stanowiska. Pozyskano łącznie niemal 65 tys. sztuk zabytków, z czego 70% stanowiły fragmenty ceramiki neolitycznej kultury pucharów lejkowatych. Zabytki wydzielone (ponad 400 sztuk) to przede wszystkim wyroby krzemienne KPL, ale także liczne przęśliki gliniane, narzędzia i przedmioty wykonane z kamienia i kości, jak również pojedyncze neolityczne zabytki miedziane. Zarejestrowano także zabytki kultury lubelsko-wołyńskiej oraz o chronologii wczesnej epoki brązu. Zabytki młodsze (okres przedrzymski, rzymski i średniowiecze) reprezentowane są w mniejszym stopniu. Są to fibule, sprzączki oraz inne elementy stroju, jak szklane paciorki, pochodzące zapewne ze zniszczonych pochówków grupy maśłomęckiej z okresu rzymskiego.

Wieloaspektowe nieinwazyjne badania archeologiczne przeprowadzone na stanowisku 1C w Gródku bez wątpienia dostarczyły wielu nowych informacji, dzięki którym uzyskano odpowiedzi na kilka kluczowych i poruszanych w ciągu ostatnich dekad problemów. Równoczesne zastosowanie różnych metod badawczych, jak analiza numerycznego modelu terenu, prospekcja geomagnetyczna połączona z dokładnymi badaniami powierzchniowymi całego stanowiska, pozwoliło na korelację wyników oraz wyciągnięcie interesujących wniosków.

Piotr Mączyński, Anna Zakościelna

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Nowe spojrzenie na instrumentarium krzemienne odkryte w grobie nr 2/1987 na cmentarzysku kultury lubelsko-wołyńskiej w Gródku, stan. 1C

słowa kluczowe: eneolit, kultura lubelsko-wołyńska, wyroby krzemienne, analiza funkcjonalna

W zbiorach Muzeum Zamojskiego w Zamościu przechowywany jest bogaty inwentarz zabytków ruchomych stanowiący wyposażenie elitarnego pochówku kultury lubelsko-wołyńskiej (KL-W) odkrytego na wielokulturowym stanowisku 1C w Gródku. Zespół ten został pozyskany w trakcie ratowniczych badań archeologicznych prowadzonych przez Jacka Buszewicza w 1987 r. Na głębokości poniżej 35 cm od współczesnej powierzchni gruntu, natrafiono na

szkielet dorosłego mężczyzny. Zarysów jamy grobowej nie uchwycono. Szczątki były częściowo naruszone i przemieszane, jednak układ pochówku pozostał czytelny. Zmarłego złożono wzdłuż linii E–W, w pozycji skurczonej na prawym boku, głową na E. Inwentarz pozostawiony w grobie przez osoby dokonujące pochówku składał się z pięciu naczyń, kościanego narzędzia w formie szydła oraz dziewięciu wyrobów wykonanych z krzemienia wołyńskiego, będących tematem naszych rozważań. Zbiór form krzemiennych tworzyło pięć wiórów, dwa wiórowce-sztylety, wiórowiec oraz półtylczak. Wyroby te zostały poddane badaniom, których celem było określenie technik krzemieniarskich wykorzystanych w trakcie produkcji oraz rozpoznanie ich aspektów funkcjonalnych.

Obserwacje cech technologicznych widocznych w częściach piętkowo-sęczkowych oraz ogólnej morfologii wszystkich okazów wykazały, że ich twórcy przy produkcji półsurowca posługiwali się zaawansowanymi metodami opartymi na uderzeniu pośrednim lub użyciu wielkowymiarowych dźwigni. Niestety, kwestii tej nie da się jednoznacznie rozstrzygnąć. Z uwagi na to, iż formy te nie tworzą składanek, również nie sposób określić czy wióry powstały w trakcie jednoczesnej produkcji, czy też między wytworzeniem poszczególnych egzemplarzy minął znaczny okres czasu. Bez wątpienia wyroby te cechuje różny stopień zużycia, na co wskazuje zarówno ich morfologia (poziom zaretuszowania krawędzi) jak i wyniki analizy funkcjonalnej. Do form posiadających najdłuższą historię użytkowania należą wiórowiec, półtylczak oraz jeden z wiórów, na których zarejestrowano po kilka stref użytkowych związanych z różnymi typami aktywności. Ślady zarejestrowane na pozostałych okazach dowodzą, że były one użytkowane mniej intensywnie lub wręcz zostały zaklasyfikowane jako narzędzia prawdopodobnie używane.

Analizowane wyroby zostały zapewne wykonane w pracowniach krzemieniarskich ulokowanych na obszarze zachodniego Wołynia, w bezpośrednim sąsiedztwie złóż dobrej jakości krzemienia. Następnie, najpewniej w postaci surowych wiórów, trafiły w rejon osadniczy zlokalizowany na obszarze Kotliny Hrubieszowskiej, gdzie część z nich pełniła rolę narzędzi wykorzystywanych przy codziennych pracach domowych.

Autorzy dziękują pracownikom Muzeum Zamojskiego w Zamościu za użyczenie eksponatów do analiz.

**Barbara Niezabitowska-Wiśniewska¹, Bogdan Żogała², Krzysztof Jochymczyk², Jolanta Pierwoła²,
Radosława Tomaszewska³, Jan Rodzik⁴, Michał Jakubczak⁵, Michał Leloch⁶, Jakub Woreta⁷,
Jacek Szczurowski⁸, Magdalena Moskal-del Hoyo⁹, Sylwia Pospuła¹⁰, Tadeusz Wiśniewski¹¹,
Anna Hyrczała¹², Anna Mucha¹², Bartłomiej Bartecki¹², Łukasz Mazurek¹²**

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

² Instytut Nauk o Ziemi Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach / Sosnowiec

³ Wydział Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach / Sosnowiec

⁴ Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

⁵ Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

⁶ Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

⁷ Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

⁸ Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

⁹ Instytut Botaniki im. Władysława Szafera Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

¹⁰ Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

¹¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

¹² Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie

W poszukiwaniu odpowiedzi. Weryfikacja terenowa cmentarzyska kurhanowego w Ślipczu

słowa kluczowe: Kotlina Hrubieszowska, cmentarzysko kurhanowe, badania interdyscyplinarne

Cmentarzysko kurhanowe w miejscowości Ślipcze, gm. Hrubieszów, pow. hrubieszowski, składa się z trzech kopców oznaczonych jako trzy odrębne stanowiska AZP: 87-95/34-34; 87-95/35-35; 87-95/36-36, wpisane pod jednym, wspólnym numerem – C/91 – do rejestru zabytków województwa lubelskiego.

W 2020 r. zrealizowano projekt pt. *W poszukiwaniu odpowiedzi. Weryfikacja terenowa cmentarzyska kurhanowego w Ślipczu*, dofinansowany ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury (program: Ochrona zabytków archeologicznych; numer zadania: 4315/20/FPK/NID). Badania były prowadzone z ramienia Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie. Ich współorganizatorami było Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie oraz Urząd Gminy w Hrubieszowie.

Wybór cmentarzyska kurhanowego w Ślipczu do przeprowadzonych badań nie był przypadkowy. Wyjątkowość trzech tworzących je kopców przejawia się w takich ich cechach, jak: pokaźne rozmiary, dobry stopień zachowania, brak analogii na terenach bezpośrednio sąsiadujących (w Kotlinie Hrubieszowskiej) oraz „tajemniczość”. Choć w literaturze archeologicznej pierwsze wzmianki o tych kurhanach pojawiły się już w początkach XX w., a w 1961 r. zostały objęte ochroną konserwatorską, do rozpoczęcia projektu nie prowadzono tam żadnych badań archeologicznych. Jednocześnie od kilku dziesięcioleci przykuwają one uwagę zarówno archeologów, jak i miejscowej ludności, a mnożące się spekulacje i hipotezy niepoparte badaniami doprowadziły w efekcie do przypisania im statusu kurhanów-legendy. Ponadto informacje dotyczące kopców zawarte w dotychczasowych publikacjach i dokumentach administracyjnych są niejednoznaczne i często wzajemnie się wykluczają.

Tym samym głównym celem projektu było ustalenie chronologii i przynależności kulturowej cmentarzyska kurhanowego w Ślipczu. Na stanowisku 36 przeprowadzono badania sondażowe poprzedzone badaniami geoelektrycznymi i uzupełnione dokumentacją fotograficzną z użyciem drona. Kurhany na stanowiskach 34 i 35 rozpoznano w wyniku badań geoelektrycznych oraz sondowań geologicznych. Dla wszystkich stanowisk i ich otoczenia przeprowadzono analizę danych LiDAR, a z pozyskanych zdjęć lotniczych została wygenerowana ortofotomapa. Przeprowadzono także analizy pozyskanego materiału zabytkowego i prób – antropologiczną, antrakologiczną i archeozoologiczną oraz wykonano pomiary geodezyjne wszystkich kopców.

Podjęte działania pozwalają wykluczyć hipotezy funkcjonujące w dotychczasowej literaturze odnośnie datowania i przynależności kulturowej kurhanów. Nie można ich łączyć z okresem

wczesnego średniowiecza oraz z okresem rzymskim, a także – co głosi jedna z miejscowych legend – z pochówkami żołnierzy francuskich. Najprawdopodobniej chronologię cmentarzyska można określić na schyłkowy neolit (kultura ceramiki sznurowej?). Na taką interpretację wskazują: położenie kurhanów – na wysoczyźnie, na płaskim, ale eksponowanym terenie, szczególnie z perspektywy pobliskiej doliny Bugu znajdującej się znacznie niżej; rozmiary i układ kurhanów; obecność w kurhanie na stanowisku 36 jamy przykurhanowej oraz obecność anomalii (obiektów archeologicznych) pod nasypami pozostałych dwóch kurhanów.

Przedstawienie końcowych wniosków odnośnie cmentarzyska kurhanowego w Ślipczu będzie możliwe po uzyskaniu wyników datowań radiowęglowych oraz zakończeniu badań uzupełniających zaplanowanych na wiosnę 2021 r.

**Aldona Kurzawska¹, Iwona Sobkowiak-Tabaka¹, Anna Hyrchała², Gwidon Jakubowski³,
Małgorzata Mrozek-Wysocka⁴**

¹ Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu

² Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie

³ Muzeum Ziemi Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

⁴ Instytut Geologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Ozdoby z muszli na stanowiskach środkowo-wschodniej Polski. Od neolitu po wczesną epokę brązu

słowa kluczowe: ozdoby, muszle, neolit, wczesna epoka brązu

Ozdoby wykonane z muszli mięczaków znajdowane na stanowiskach archeologicznych z terenu Polski są znane przede wszystkim z pochówków związanych z okresem neolitu i wczesną epoką brązu. Dotychczas były opisywane głównie w kategoriach typów ozdób (naszyjniki, pasy biodrowe, bransolety), rodzajów pochówków, w których wystąpiły, jako wskaźniki wysokiej pozycji społecznej lub ekonomicznej zmarłych (np. Czerniak, Pyzel 2013), czy dalekiego ich pochodzenia jako dowód dalekosiężnych kontaktów (Jażdżewski 1938; Czerniak 1980; Maciejewski et al. 1954). Nie zawsze jednak te interpretacje szły w parze z dokładnymi analizami. Wiele spośród tych cennych ozdób zostało kiedyś niepoprawnie oznaczonych, co miało bezpośredni wpływ na interpretację archeologiczną. Tego rodzaju zabytkom z terenu Polski nie poświęcono dostatecznie dużo uwagi co stanowi kontrast w porównaniu do podobnych badań prowadzonych na całym świecie (np. Álvarez-Fernández, Carvajal-Contreras 2010; Bar-Yosef Mayer et al. 2010; Bonnardin 2009; Lammers-Keijzers 2008; Rigaud et al. 2015; Stiner et al. 2013; Vanhaeren et al. 2004).

Chcąc zmienić tę sytuację i odkryć na nowo znaczenie ozdób z muszli, a przede wszystkim pokazać ich potencjał interpretacyjny/badawczy, od 2016 roku prowadzone są w ramach projektu NCN (UMO-2015/19/D/HS3/01594) badania nad tymi zabytkami przy wykorzystaniu nowoczesnych metod badawczych. Są to przede wszystkim analizy malakologiczne, paleontologiczne, mikroskopowe z wykorzystaniem mikroskopii optycznej, skaningowego mikroskopu elektronowego z analizatorem EDS, analizy izotopów frakcji węglanowej $\delta^{13}\text{C}$ i $\delta^{18}\text{O}$ oraz datowanie izotopami strontu $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$. W celu przedstawienia biografii kulturowej tych przedmiotów analizujemy muszle począwszy od identyfikacji gatunkowej, informacji o miejscu pozyskania muszli, po analizy traseologiczne, pozostałości organicznych oraz analizę danych z kontekstu archeologicznego.

W prezentacji chcielibyśmy przedstawić wyniki naszych badań dotyczące ozdób z muszli przede wszystkim z obszaru środkowo-wschodniej Polski. Są to przedmioty z grobów społeczności kultury ceramiki wstęgowej rytej, kultury lubelsko-wołyńskiej, kultury strzyżowskiej

i mierzanowickiej. Ozdoby te zostały wykonane z lokalnie pozyskanych muszli mięczaków słodkowodnych, muszli kopalnych mięczaków mioceńskich z lokalnych złóż geologicznych, muszli morskich „egzotycznych” gatunków śródziemnomorskich oraz muszli słodkowodnych, pochodzących z obszarów nadczarnomorskich.

Mimo kilku źródeł pozyskania muszli mięczaków, mamy jednak do czynienia z wąskim repertuarem gatunkowym, który wykorzystano do produkcji ozdób. A wynika to zarówno z pochodzenia ozdób z odległych obszarów, jak i ich naśladownictwa – wykonanie tych samych form ozdób występujących niemal w całej Europie z bardzo podobnych, ale występujących lokalnie muszli. Tym sposobem społeczności te wpisują się w znaną w całej Europie doby neolitu tradycję ozdabiania ciała lub stroju (Kurzawska et al. 2020). Na niektórych z analizowanych ozdób zachowały się zmineralizowane pozostałości materiałów organicznych, takich jak włókna roślinne i zwierzęce, którymi ozdoby były przymocowane do ciała czy odzieży zmarłych. Prawdopodobnie są to obecnie jedne z najstarszych pozostałości włókien zwierzęcych odkryte na terenie Europy Środkowej i jedne z niewielu, które pochodzą z Polski.

Literatura:

- Álvarez-Fernandez E. and Carvajal-Contreras D. (eds) 2010. *Not only food. Marine, terrestrial and freshwater molluscs in archaeological sites*. Proceedings of the 2nd Meeting of the ICAZ Archaeomalacology Working Group (Santander, February 19th-22nd 2008) (= munibe. Suplemento – Gehigarria 31). Donostia: Sociedad de Ciencias Aranzadi Zientzia Elkartea
- Bar-Yosef Mayer D. E., Gümüş B. A., & Islamoglu Y. (2010). *Fossil hunting in the Neolithic: Shells from the Taurus Mountains at Çatalhöyük*, Turkey. *Geoarchaeology*, 25, 375–392 <https://doi.org/10.1002/gea.20311>
- Bonnardin S. (2009). *La parure funéraire au Néolithique ancien dans les Bassins parisiens et rhénans. Rubané, Hinkelstein et Villeneuve Saint Germain*. Mémoire XLIX. Paris: Société Préhistorique Française
- Czerniak L. (1980) *Rozwój społeczeństw kultury późnej ceramiki wstęgowej na Kujawach*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań
- Czerniak L., Pyzel J. (2013). *Unusual funerary practices in the Brześć Kujawski culture in the Polish Lowland*. In: Müller-Scheeßel N (ed) *Irreguläre Bestattungen in der Urgeschichte: Norm, Ritual, Strafe...?*, Bonn, Habelt, 139–150
- Jażdżewski K (1938) *Cmentarzyska kultury wstęgowej i związane z nimi ślady osadnictwa w Brześciu Kujawskim*. *Wiadomości Archeologiczne* 15, 1–105
- Kurzawska A., Sobkowiak-Tabaka I., Jakubowski G. (2020). *Miocene shells in the Late Neolithic and Early Bronze Age burials in Poland*. *Geoarchaeology* 35 (6), 952–973
- Maciejewski F., Rajewski Z., Wykrój Z. (1954). *Ślady osadnictwa kultury tzw. Brzesko-Kujawskiej w Biskupinie, pow. Żnin*. *Wiadomości Archeologiczne*, 20(1), 67–79
- Rigaud S., d'Errico F., Vanhaeren M. (2015). *Ornaments reveal resistance of North European Cultures to the spread of farming*. *PLoS One*, e0121166. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0121166>
- Stiner M. C., Kuhn S. L., Güleç E. (2013). *Early Upper Paleolithic shell beads at Üçağızlı Cave I (Turkey): Technology and the socioeconomic context of ornament life-histories*. *Journal of Human Evolution* 64(5), 380–398 <https://doi.org/10.1016/j.jhevol.2013.01.008>
- Vanhaeren M., d'Errico F., Billy I., Grousset F. (2004). *Tracing the source of Upper Palaeolithic shell beads by strontium isotope dating*. *Journal of Archaeological Science* 31, 1481–1488 <https://doi.org/10.1016/j.jas.2004.03.011>

Witold Grużdź¹, Katarzyna Pyżewicz², Witold Migal¹¹ Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie² Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego**Badania terenowe kompleksu stanowisk „Krzemieniec II” w Iłży, pow. radomski***słowa kluczowe:* górnictwo krzemienia, schyłkowy paleolit–wczesna epoka brązu

Celem wystąpienia jest zaprezentowanie wstępnych wyników badań terenowych na obszarze wschodni krzemienia czekoladowego w Iłży, na wzgórzu „Krzemieniec” (Wyżyna Kielecka).

Kompleks stanowisk został odkryty przez Stefana Krukowskiego w 20-lecie międzywojennym i podzielony na dwie części – I i II. Kolejne udokumentowane badania prowadzone były w latach 60/70. XX w. przez Romualda Schilda i były związane z rozpoznaniem wydobywania oraz dystrybucji krzemienia czekoladowego. W ubiegłej dekadzie dane te zweryfikował Janusz Budziszewski wraz z ekspedycją z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

W 2020 roku na stanowisku przeprowadzono weryfikacyjne badania mające na celu określenie jego zasięgu oraz chronologii. W ramach prac terenowych wykonano prospekcję powierzchniową, odwierty przy użyciu sondy geologicznej, a także założono dwa wykopy sondażowe. W efekcie został określony zasięg kompleksu stanowisk, odkryto liczne materiały krzemienne o zróżnicowanej metryce, stanowiące ślady częstych pobytów społeczności paleolitu i wczesnej epoki brązu. Ponadto w trakcie badań natrafiono na pozostałości obiektu związanego z wydobywaniem krzemienia czekoladowego oraz krzemienicę schyłkowopaleolityczną.

Adam Wawrusiewicz¹, Michał Przeździecki², Witold Grużdź³, Barbara Sałacińska-Matraszek³¹ Muzeum Podlaskie w Białymstoku² Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego³ Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie**Subneolit środkowego Mazowsza. Stare źródła – nowe spojrzenie***słowa kluczowe:* Mazowsze, subneolit, kultura niemeńska, typ Linin

Obszary środkowego Mazowsza przez dziesięciolecia pozostawały poza głównym zakresem zainteresowań badaczy zajmujących się problematyką neolitu, a w szczególności dominujących tu ugrupowań subneolitycznych łączonych z różnie definiowanymi zjawiskami kulturowymi, takimi jak: kultura ceramiki grzebykowo-dołkowej, typ Linin, horyzont liniński, kultura niemeńska, czy w końcu niemeński krąg kulturowy.

Dotychczas jedyne pełnowartościowe opracowania tego obszaru zawdzięczamy Elżbiecie Kempisty, która blisko pół wieku temu podjęła próbę charakterystyki występujących tu zjawisk kulturowych. Ogromny walor poznawczy posiadają wciąż zwłaszcza materiały opublikowane w 1972 r. Niestety nie uwzględniają one całości źródeł, skupiając się głównie na analizie ceramiki, a niemal zupełnie pomijając zabytki krzemienne. Kształtują więc niepełny (jednowątkowy) obraz rzeczywistości pradziejowej.

Próba zmiany tego stanu poprzez wieloaspektowe i całościowe spojrzenie na zestaw przedmiotowych źródeł była pretekstem do sformułowania programu badawczego realizowanego przez Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Muzeum Podlaskie w Białymstoku oraz Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie. W zakresie naszych zainteresowań znalazł się obszar Kotliny Warszawskiej wraz z dolnym odcinkiem dorzecza Narwi i północną częścią doliny środkowej Wisły. Wyznaczona w ten sposób strefa to zarazem przestrzeń styku

dwóch odrębnych kulturowo i środowiskowo regionów – pozostających, z jednej strony pod wpływem „klasycznych” ugrupowań neolitu agrarnego Europy Zachodniej, z drugiej zaś stanowiących dominium ostatnich ugrupowań łowiecko-zbierackich, tj. świata subneolitu Europy Wschodniej.

Nadrzędnym celem tak zdefiniowanych badań jest komplementarna – oparta o nowe metody badań – analiza i interpretacja źródeł przez wiele dziesięcioleci postrzeganych przez pryzmat syntetycznych publikacji E. Kempisty. W grupie rozważanych w ramach projektu zagadnień zaplanowano m.in:

- a/ próbę określenia rzeczywistej struktury subneolitycznych inwentarzy, tj. obejmujących materiały ceramiczne i krzemienne;
- b/ analizę zasięgu i specyfiki osadnictwa ugrupowań subneolitycznych;
- c/ weryfikację dotychczasowych ustaleń taksonomicznych i relacji pomiędzy tym, co znane jest jako ceramika typu Linin, a kompleksem kręgu kultury niemeńskiej;
- d/ ocenę zakresu i stopnia oddziaływań „klasycznych” ugrupowań neolitycznych i wczesnobrązowych widocznych w materiale ceramicznym i krzemienym.

Realizacja niniejszego projektu stanowi pierwszą, po blisko półwieczu, próbą określenia specyfiki zjawisk kulturowych zachodzących na pograniczu dwóch wielkich prowincji kulturowych. Jest to zagadnienie tym bardziej istotne, jeśli uwzględnić coraz częstsze i lepiej udokumentowane opinie o kluczowej roli tutejszych społeczności w kształtowaniu się nowej środkowoeuropejskiej jakości znanej jako trzciniecki krąg kulturowy.

Projekt pt. *Subneolit środkowego Mazowsza w świetle archiwalnych zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie* dofinansowano ze środków Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu pochodzących z Funduszu Promocji Kultury.

Jan Romaniszyn¹, Vitalii Rud², Viktor Kossakivski³, Marcin Ławniczak¹, Vasyl Ilchyshyn⁴, Vasyl Kovbasa⁵, Ihor Kochkin⁶, Jakub Niebieszczański¹, Paweł Jarosz⁷, Przemysław Makarowicz¹

¹ Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

² Instytut Archeologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie

³ Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Mychajło Kotsubynskiego w Winnicy (Ukraina)

⁴ Muzeum Regionalne w Załóżcach (Ukraina)

⁵ Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Volodymyra Gnatjuka w Tarnopolu (Ukraina)

⁶ Katedra Archeologii i Etnografii Przykarpacciego Narodowego Uniwersytetu im. V. Stefanyka w Ivano-Frankivsku (Ukraina)

⁷ Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

Kurhany z III i II tys. przed Chr. w dorzeczu górnego Dniestru. Polsko-ukraińskie projekty badawcze

słowa kluczowe: kurhan, schyłek neolitu, epoka brązu, dom zmarłych, kremacja

Wspólne polsko-ukraińskie multidyscyplinarne badania cmentarzysk kurhanowych z III i II tys. przed Chr. prowadzone są w dorzeczu górnego Dniestru od 2009 roku w ramach kilku projektów finansowanych przez Narodowe Centrum Nauki i Narodowy Program Rozwoju Humanistyki. Biorą w nich udział archeolodzy z Wydziału Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytutu Archeologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie oraz Katedry Archeologii i Etnografii Przykarpacciego Narodowego Uniwersytetu w Ivano-Frankivsku.

Zarówno etap terenowy (prospekcje powierzchniowe, nieinwazyjne i wykopaliskowe), jak i studia analityczne, są prowadzone przy użyciu nowoczesnych metod badawczych z zakresu

humanistyki i przyrodoznawstwa. Dotychczasowe wyniki badań są publikowane sukcesywnie w czasopismach o zasięgu międzynarodowym i w ujęciach monograficznych.

Aktualny projekt ma na celu sformułowanie kompleksowej propozycji wyjaśnienia/interpretacji mechanizmów i trajektorii rozwoju kulturowego w dorzeczu górnego Dniestru (Przedkarpacie, zachodnia część Podola) w okresie 2800–1500 BC na podstawie kompleksowych studiów nad nekropolami kurhanowymi ze schyłku neolitu i epoki brązu. Chodzi m.in. o odpowiedź na pytanie czy zmiany kulturowe w rozpatrywanym okresie miały charakter fundamentalny i były związane z pojawieniem się obcej ludności (migrantów), czy też mamy do czynienia z długotrwałymi zmianami stadialnymi (etapowymi) w obrębie tej samej społeczności miejscowej? Zadaniem projektu jest także dostarczenie informacji na temat chronologii tworzenia wybranych cmentarzysk, a zwłaszcza regularnych układów liniowych kurhanów, zaproponowanie scenariusza ich budowy i różnych aranżacji tych monumentów, a także studia nad obrzędowością pogrzebową i strukturą społeczną budowniczych i użytkowników kopców. Istotnym zagadnieniem podejmowanym w projekcie jest kwestia zmian w środowisku naturalnym, spowodowanych budową wspomnianych nekropolii.

Jarosław Sobieraj

Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

Na zachodzie bez zmian, a na północy? Nowe struktury osadnicze z początków epoki brązu na Warmii

słowa kluczowe: północno-wschodnia Polska, II okres epoki brązu, pochówki, importy, kontakty dalekosiężne

Za początki epoki brązu na Warmii i Mazurach, z racji specyfiki kulturowej tego terenu, uznaje się dwa jej pierwsze okresy, w ogólnych ramach chronologicznych ok. 2000–1300 p.n.e. Dotychczasowy stan wiedzy na temat tego odcinka pradziejów północno-wschodniej Polski (z wyłączeniem rejonu Dolnej Wisły) opierał się w znacznej mierze na źródłach sprzed połowy XX w., w których przeważają znaleziska luźne lub słabo udokumentowane. Większość z nich zaginęła podczas ostatniej wojny. Na obszarze wyznaczanym przez dorzecza Łyny, Pasłęki i górnej Drwęczy ich łączna ilość nie przekraczała kilkunastu zabytków metalowych. Przez siedem dekad, po 1945 r., praktycznie nie notowano tam nowych odkryć, łączonych z tym okresem.

Oddalenie od ówczesnych centrów kulturowych i niska baza źródłowa skutkuje do dziś brakiem jednoznacznie określonej przynależności kulturowej tych ziem w ramach systematyki epoki brązu. W efekcie północno-wschodnia Polska funkcjonuje nadal jako jeden z nielicznych regionów kraju o nierozpoznanym osadnictwie z pierwszych 7 stuleci II milenium p.n.e.

Opisywana sytuacja uległa radykalnej zmianie w początkach ubiegłej dekady, kiedy to do zbiorów Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie napływać zaczęły, za pośrednictwem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, liczne znaleziska luźne z tego okresu. Mimo że pozbawione uchwytne kontekstu i wciąż bez czytelnych afiliacji kulturowych, reprezentowały niemal bez wyjątku przedmioty importowane i prestiżowe w rodzaju siekier, czekanów czy sztyletów. Także ich ilość, oznaczająca ponad dwukrotne powiększenie znanej bazy źródłowej, stanowi precedens na skalę kraju.

Dzięki doniesieniom na temat znalezisk udało się również zlokalizować zabytki nieruchome z połowy II tys. p.n.e. – pierwsze tego typu stanowiska w całym regionie północno-wschodniej Polski. W ramach wykopalisk prowadzonych w pobliżu Dobrego Miasta (ok. 25 km na północ od Olsztyna) odkryte zostały dwa cmentarzyska z początków II okresu epoki brązu. Pierwsze z nich – w Kosyniu, stan. II, o kurhanowym zapewne charakterze i inhumacyjnym obrządku,

zawierało pochówki jednostkowe, wyposażane w przedmioty importowane z różnych kręgów Europy Środkowej, w tym np. złote zausznice zbliżone do typu sybińskiego, czy środkowo-dunajskiej proveniencji grot włóczni, ale też zabytki w rodzaju dwustronnej brzytwy z Wysp Brytyjskich oraz zupełnie unikatowe, bliskowschodnie paciorki ze szkła fajansowego. Niespełna dwa kilometry dalej, w Praslitach, stan. XXI, natrafiono na kolejne cmentarzysko – tym razem o obrządku kremacyjnym, niemniej o tej samej chronologii i zbliżonym rodzaju wyposażenia: złote ozdoby do włosów oraz elementy uzbrojenia i szpile z brązu.

Oba odkryte cmentarzyska należały do ścisłej elity społeczeństw epoki brązu, o czym świadczą wyposażenie grobowe, unikalne nawet na obszarach ściśle związanych z ówczesnymi centrami kulturowymi. Wiele z tych wyrobów pojawiło się po raz pierwszy w północno-wschodniej Polsce, nie tylko jako pojedyncze egzemplarze, ale też jako całe kategorie wyposażenia, np. wcześniej nieznane tu szpile z nitami do rękojeści czy szpile.

Opracowanie prezentowanych zabytków ruchomych i nieruchomych zapewnił projekt pt. *Początki epoki brązu na Warmii i Mazurach w świetle analiz specjalistycznych*, realizowany w latach 2018–2019 przez Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, ze wsparciem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Jednym z jego efektów jest dostępna w sieci publikacja książkowa o tym samym tytule (ISBN: 798-83-600-16-56-5).

**Sylwester Sadowski¹, Anita Szczepanek², Halina Taras¹, Przemysław Makarowicz³, Anna Juras⁴,
Maciej Chyleński⁴, Tomasz Goslar⁵**

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

² Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

³ Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

⁴ Instytut Biologii i Ewolucji Człowieka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

⁵ Poznańskie Laboratorium Radiowęglowe

Zubowice, stan. 1, pow. zamojski. Groby z epoki brązu w świetle najnowszych badań

słowa kluczowe: epoka brązu, kultura mierzanowicka, kultura trzciniecka

Wielokulturowe stanowisko 1A w Zubowicach, pow. zamojski – położone na południowo-wschodnim krańcu Lubelszczyzny, w obrębie Kotliny Hrubieszowskiej – zajmuje piaszczyste wzniesienie w dolinie Sieniochy (lewy dopływ Huczwy). Badane było w latach 2004–2005. Odsłonięto tam groby kultury mierzanowickiej i trzcinieckiej, a także pozostałości osady z okresu przedrzymskiego i rzymskiego oraz ślady osadnictwa neolitycznego.

Materiały sepulkralne z tego stanowiska zostały włączone do grantu badawczego (nr 2015/17/B/HS3/00114) pt. *Migracje i pokrewieństwo w Europie Środkowo-Wschodniej w pierwszej połowie II tys. przed Chr.*, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki. W ramach projektu, którym kierował Przemysław Makarowicz z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, wykonano szczegółowe analizy antropologiczne i badania DNA szczątków ludzkich, analizy izotopowe kolagenu, a także pomiary izotopów strontu i tlenu w szkliwie zębów ludzkich. Uzyskano również kilka dat radiowęglowych.

Marek Florek

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Grób zbiorowy ludności kultury trzcinieckiej ze Słupczy, pow. Sandomierz, woj. świętokrzyskie

słowa kluczowe: grób zbiorowy, kultura trzciniecka, epoka brązu

Grób został odkryty przypadkowo podczas prac ziemnych w końcu sierpnia 2019 r. Usytuowany był u wylotu niewielkiej, obecnie suchej dolinki rozcinającej opadające ku dolinie Wisły lessowe zbocze krawędzi Wyżyny Sandomierskiej, na stromym stoku, mniej więcej w połowie jego wysokości. Obecne prace ziemne, prawdopodobnie także wcześniejsze użytkowanie rolnicze zbocza spowodowały prawie całkowite zniszczenie grobu, co utrudnia rekonstrukcję jego kształtu. Najprawdopodobniej grób miał formę dość głębokiej, wkopanej w lessowy stok niszy, z otworem wejściowym od strony zbocza, który był zastawiony kamieniami. Nie zaobserwowano żadnych konstrukcyjnych elementów drewnianych. Wewnątrz niszy dokonano spalenia ciał kilku osób, w tym co najmniej jednego dziecka. Temperatura kremacji była tak wysoka, że spowodowała samoistne wytopienie się z minerałów zawartych w skale macierzystej (lessie), drewnie stosu i kamieniach znajdujących się u wejścia do niszy, a także szkliva, które w postaci zastygłych kropli i plam zachowało się m.in. na przepalonych kościach. Wyposażenie grobu stanowiły co najmniej cztery naczynia, które zostały w nim zdeponowane już po zakończeniu kremacji, jak wskazuje brak śladów przepalenia czy deformacji spowodowanej wysoką temperaturą.

Odkryty grób należy uznać za pochówek zbiorowy ludności kultury trzcinieckiej. Zbliżone formą groby, również w postaci nisz wkopanych w strome zbocze, zawierające zbiorowe pochówki ciałałpalne bądź z nadpalonymi szkieletami, w których kremacji dokonywano we wnętrzu, znane są z Gnieszowic, pow. sandomierski, woj. świętokrzyskie. W nich również naczynia składające się na wyposażenie zostały złożone po zakończeniu kremacji.

Z naczyń, które stanowiły wyposażenie grobu ze Słupczy prawie w całości udało się zrekonstruować trzy: wazę z dwoma uchami, zdobioną ornamentem pionowych i poziomych żłobków oraz plastycznymi guzkami umieszczonymi na uchach, i dwie niewielkie miski, z których jedna jest zdobiona pionowymi głębokimi żłobkami, druga – ornamentem złożonym z układów pionowych i ukośnych kresek. Naczynia te, zarówno pod względem form, sposobu zdobienia, jak i cech technologicznych, przypominają ceramikę używaną w późnej kulturze komarowskiej i kulturze Noua, chociaż analogie do nich można znaleźć również w materiałach kultury trzcinieckiej z Małopolski, zwłaszcza terenów podkrakowskich. Czwarte naczynie, z którego zachowało się tylko kilkanaście fragmentów, to typowy dla kultury trzcinieckiej garnek tulipanowaty z ukośnie ściętą krawędzią wylewu.

Biorąc pod uwagę formę obiektu i złożone w nim naczynia, grób należy łączyć z ludnością kultury trzcinieckiej i datować na ok. 1300–1200 lat p.n.e.

Marek Florek

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Obrządek pogrzebowy ludności kultury trzcinieckiej na Wyżynie Sandomierskiej w świetle dawnych i nowych badań

słowa kluczowe: obrządek pogrzebowy, kultura trzciniecka, Wyżyna Sandomierska

W 2019 r. odkryto w okolicach Sandomierza trzy groby zbiorowe ludności kultury trzcinieckiej: w Wilczycach, Sobótce i Słupczy. Jest to dobra okazja do podjęcia na nowo problematyki obrządku pogrzebowego tej kultury na Wyżynie Sandomierskiej.

Obecnie z tego obszaru, wyłącznie ze wschodniej części, znanych jest 14 cmentarzysk bądź pojedynczych grobów kultury trzcinieckiej: w Błoniu, Dacharzowie, Dwikozach, Gnieszowicach, Przybysławicach, Samborcu, Sandomierzu – Wzgórzu Staromiejskim, Sandomierzu – Chwałkach, Słupczy, Sobótce, Święcicy, Świnarach Starych, Wilczycach i Złotej. Reprezentują one bardzo zróżnicowane formy obrządku pogrzebowego (sposobu traktowania ciał zmarłych) oraz samych grobów. Najlepiej rozpoznany kompleks grobowo-obrzędowy, w Dacharzowie, składał się z kurhanu nakrywającego dwie kamienne komory grobowe, otoczonego koncentrycznie rozmieszczonymi grobami, z których część posiadała różne elementy kamienne. Jedna z komór grobowych zawierała jednostkowy pochówek ciałałpalny, druga – zbiorowy pochówek w obrządku szkieletowym. Groby na obwodzie kurhanu zawierały wyłącznie pochówki szkieletowe, pojedyncze bądź podwójne. Fragmentarycznie tylko rozpoznany wielki kurhan w Święcicy, usypany przez ludność kultury trzcinieckiej nad starszym cmentarzyskiem kultury pucharów lejkowatych, nakrywa prawdopodobnie groby podobne do tych z Dacharzowa. Pojedyncze, zapewne płaskie pochówki szkieletowe znane są z Samborca i Świnar Starych. Natomiast w dwóch miejscach w Sandomierzu, w Sobótce, Wilczycach i Złotej, prawdopodobnie również w Przybysławicach, odkryto szkieletowe groby zbiorowe, liczące od kilku do prawie 30 osobników złożonych w czymś w rodzaju skrzyń drewnianych. W przypadku grobu z Sobótki nie można wykluczyć, że pierwotnie był on nakryty nasypem kurhanu. Groby odkryte w Gnieszowicach i Słupczy miały formę nisz wkopanych w strome zbocza dolin rzecznych. Zawierały pochówki zbiorowe ze szkieletami nadpalonymi bądź skremowanymi, przy czym kremacja odbywała się na miejscu i dopiero po jej zakończeniu w grobach deponowano dary grobowe w postaci naczyń. Z kolei grób zbiorowy z Dwikóz miał formę naziemnego budynku drewnianego na którego podłodze składano zwłoki zmarłych, po czym spalono go wraz ze znajdującymi się wewnątrz ciałami. Płaski ciałałpalny grób popielnicowy odkryto w Błoniu, w zasadzie już w obrębie doliny Wisły.

Wszystkie groby zbiorowe kultury trzcinieckiej z Wyżyny Sandomierskiej, bez względu na sposób potraktowania zwłok (obrzadek szkieletowy, ciałałpalenie, nadpalanie), wydają się realizować różne warianty idei grobu jako domu zmarłych. Podobnie jak formy grobów zróżnicowane jest również ich wyposażenie, chociaż najliczniejszą kategorią przedmiotów wkładanych do grobów są naczynia.

W obecnym stanie badań trudno wskazać przyczynę takiego zróżnicowania form grobów i sposobów traktowania ciał zmarłych przez ludność kultury trzcinieckiej na Wyżynie Sandomierskiej, zwłaszcza biorąc pod uwagę stosunkową jednolitość w tym zakresie zarówno u poprzedzających ją społeczności kultury mierzanowickiej, jak i następujących po niej, reprezentujących głównie tarnobrzeską kulturę łużycką.

Jacek Górski¹, Mateusz Orzechowski¹, Halina Taras²

¹ Muzeum Archeologiczne w Krakowie

² Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Badania weryfikacyjne w Guciowie, stan. 6, pow. zamojski

słowa kluczowe: epoka brązu, kultura trzciniecka, kurhan

W roku 2018 ukazało się kompleksowe opracowanie cmentarzyska kurhanowego na stanowisku 6 w Guciowie, pow. zamojski, badanego w latach 1959–1965.

Najstarsze kurhany usypano tam przy końcu eneolitu (kultura ceramiki sznurowej). Kolejne powstały w epoce brązu (kultura trzciniecka) i we wczesnym średniowieczu. Część pozyskanych wówczas materiałów zabytkowych, jak również dokumentacji polowej, po przeszło 60 latach, jakie upłynęły od prac wykopaliskowych, została utracona. Wpłynęło to na ostateczną ocenę źródeł, a szczególnie na ustalenia końcowe odnoszące się do niektórych elementów konstrukcyjnych kurhanów i zastosowanych norm rytualnych. Zarysowane w trakcie opracowania wątpliwości interpretacyjne były głównym powodem podjęcia weryfikacyjnych prac terenowych na tym stanowisku.

Badania wykopaliskowe jednego z czytelnych obecnie kurhanów rozpoczęto wiosną 2019 roku. Dotychczas przebadana została ćwiartka północno-zachodnia niewielkiego kopca, o pierwotnej średnicy około 6 m i zachowanej wysokości około 0,6 m. Kurhan otacza rów, V-kształtny w przekroju, otwarty od strony zachodniej. Jego szerokość w stropie przekracza 2 m, głębokość zaś wynosi około 1,3 m.

W nasypie kurhanu zaobserwowano warstwę skremowanych kości wraz z pozostałościami stosu w postaci węgli drzewnych i popiołu. Materiałom organicznym towarzyszyła bardzo liczna ceramika kultury trzcinieckiej.

Леонід Смирнов, Олександр Апуневич

Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського

Результати охоронних досліджень 2020 року на території Баштанського району (Кашперо-Миколаївська сільська рада)

ключові слова: плита, курган, поховання, ворварка, інвентар

У листопаді 2020 року на території Кашперо-Миколаївської сільської ради, Баштанського району співробітниками Миколаївського загону ДП Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології Національної академії наук України під керівництвом О.І. Смирнова проведено охоронні дослідження двох поховань. Підставою для проведення робіт стала інформація керівника Баштанського краєзнавчого музею, члена спілки археологів України О.О. Требуха щодо виявлення під час сільськогосподарських робіт на полі кам'яного ящика та вапнякових плит.

У ході рятувальних робіт досліджено два поховання.

Поховання №1, що належить до курганної групи №2. На верхівці кургану №2 виявлено кам'яний ящик, вкопаний в материк. Ящик прямокутної форми, складається з шести кам'яних плит: чотири прокольні і дві поперечні. Плити добре підігнані одна до одної, поверхні гарно оброблені. Висота ящика 0,76 м. Ящик орієнтований по вісі захід-схід. Дно з материкової глини. По центру досліджено стовпову яму: діаметр – 24 см, глибина

– 13 см. Поховання пограбоване, залишків скелету та артефактів не виявлено. За аналогією досліджених курганних поховань в Поінгуллі, виявлену пам'ятку можемо віднести до кемі-обінської археологічної культури (2800–2300 рр. до Р.Х.). Поховання відносимо до періоду середньої бронзи.

Поховання № 2, що належить до курганної групи №2. В полі виявлено плиту від перекриття поховання. Поховання пограбоване, плити перекриття завалені всередину. Яма прямокутної форми, орієнтована захід-схід з широтним відхиленням. У похованні виявлені залишки скелету, переміщені більше до центру. Поховальний інвентар представлений однієї намистиною та свинцевим пряслицем (ворворкою). Поховання грабоване: зі східного боку досліджені залишки грабіжницького ходу. Характеристика похованого інвентарю дозволяє віднести його до скіфського часу (IV–III вв до Р.Х.) – періоду ранньої залізної доби.

Досліджені в ході охоронних робіт, археологічні об'єкти мають аналогії і є хронологічно типовими для території Приінгулля.

Кирило Горбенко, Юрій Жирок

Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського

Розкопки господарсько-ритуального комплексу на території городища Дикий Сад

ключові слова: епоха фінальної бронзи, городище, господарсько-ритуальний комплекс

У 2019 році археологічна експедиція Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського провела дослідження у місті Миколаєві на території городища епохи фінальної бронзи Дикий Сад, що розташоване на розі вулиць Набережна та Артилерійська.

Одним з досліджених об'єктів став господарсько-ритуальний комплекс з центральним вогнищем та системою різнофункціональних ям розташований в південній частині «цитаделі» городища, між приміщеннями № 24 і № 25 (за віссю захід-схід), приміщенням № 4 та ровом «цитаделі» (за віссю північ-південь). Рівень сучасної поверхні знаходиться на відмітці 20,4 м від рівня Балтійського моря. Археологічний об'єкт розташований на відносно рівній поверхні з нахилом з заходу на схід (20,13–19,76 м, перепад – 0,37 м). Враховуючі глинисті завали, розташування вогнища в центрі об'єкту та ям навколо вогнища, можна припустити, що комплекс мав певну систему планування та деяку огорожу. Ймовірно, він мав прямокутну форму, довгою віссю витягнутий з півдня на північ (приблизний розмір – 10,0 x 8,0 м; загальна площа 80 м²). Верхнє заповнення – залишки будівельного сміття XX ст. та глинисті запливи (ймовірно, залишки глинобитних стін) з невиразними фрагментами керамічного посуду, кістками тварин та риби.

На нижньому рівні об'єкту (відмітка 20,15–20,10 м), в глинистому шарі (товщина 0,20–0,25 м) проявилися плями вогнища та 19 ям. Виходячи з розмірів та особливостей заповнення ями майданчику можна розподілити на господарські – 9 ям (№ 8, 13, 15, 16, 17, 18, 23, 24, 25); господарсько-ритуальні – 2 ями (№ 9 та 11); ритуально-стовпову (№ 12) та стовпові – 7 ям (№ 10, 14, 19, 20, 21, 22, 26).

Виходячи з конструктивних особливостей, характеру та заповнення ям, а також зафіксованих артефактів, можна припустити, що даний об'єкт використовувався мешканцями городища як господарська, або господарсько-ритуальна споруда з центральним вогнищем та складною системою багатофункціональних ям (стовпові, господарські, гос-

подарсько-ритуальні). Є припущення, що цей об'єкт слугував й житловою спорудою, або з початку заселення городища, або наприкінці його існування.

Основу зафіксованих матеріальних предметів (рівень підлоги та заповнення ям майданчика), складає керамічний посуд (56 екземплярів), що розподіляється на дві групи: закриті – 37 екземпляра та відкриті – 19 екземплярів. Основні групи та види посуду з господарсько-ритуального комплексу характерні для матеріалів укріпленого поселення Дикий Сад та трапляється у матеріалах поселень білозерського часу Північно-Західного Причорномор'я.

Інші артефакти представлені виробами з рогів та кісток тварин, глини та каміння. Серед них ріг та таранні кістки з обробленою поверхню, керамічний диск та прясельце, розтирачі куранти та каміння антропоморфної форми. Екофакти складаються з залишків кісток тварин та риби, панцирів черепах і равликів.

Wojciech Rajpold

Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego

Modele matematyczne w archeologii*

słowa kluczowe: epoka brązu, modele statystyczne, archeologia funeralna

Celem modelowania jest stworzenie na podstawie wyników badań empirycznych formuły (wzoru matematycznego), która będzie opisywać zmienną zależną (np. płeć, wiek) za pomocą zmiennych niezależnych (np. wielkości naczynia, ilości szczątków kostnych, niezależnych elementów naczyń). W matematyce znanych jest wiele różnych wariantów modeli.

Na potrzeby referatu zaprezentujemy model regresji wielorakiej oraz logitowy.

Pierwszy wykorzystuje się, gdy mamy wiele cech (w naszym przypadku: wielkość naczynia, wielkość pokrywy, ilość szczątków kostnych itp.) mogących wpływać na interesujące nas zjawisko (w naszym przypadku: wiek). Mając do dyspozycji wiele cech, trudno wybrać najważniejsze. Metoda ta ma za zadanie wyznaczenie tych najodpowiedniejszych i sprawdzenie ich wpływu na interesujące nas zagadnienie.

W drugim modelu (logitowym), zmienna Y jest zmienną jakościową, którą można mierzyć na skali porządkowej i nominalnej (modele nominalne i porządkowe). W naszym przypadku wykorzystaliśmy jedno i drugie. Modele te mogą badać dwie zmienne, czyli np.: wiek w podziale na dzieci i dorosłych, płeć czy też kwestie chronologii (w podziale starszy – młodszy), ale można tworzyć też na ich podstawie modele wielomianowe, gdzie mamy więcej zmiennych, czyli większą liczbę faz lub szerszy podział na grupy wiekowe (np. dzieci, dorośli i starcy).

Modele te dają bardzo szerokie spektrum zastosowań w archeologii. Aby zaprezentować ich działanie przedstawię modele opracowane na potrzeby mojego grantu NCN pt. *Wyznaczniki wieku i płci w grobach tarnobrzесьkiej kultury łużyckiej* (DEC-2016/23/N/HS3/00666).

Niewątpliwie najciekawszym z nich jest model, który uwzględnia wielkość popielnicy, jej formę, liczbę elementów zdobniczych (gdzie przez 0 oznaczamy brak zdobienia) oraz cech morfologicznych szyjki i brzuśca naczynia (popielnicy). Algorytm ten, w odniesieniu do dorosłych był bardzo skuteczny, posiadał bowiem ponad 90% trafnych wskazań. Jego skuteczność w przypadku dzieci była niższa (nieco ponad 50%). W przypadku płci z kolei, opracowano model na podstawie wielkości popielnicy i jej formy, obecności zdobienia i guzków na popielnicy, obecności lub braku skrzytu brązowego, oraz rangi bogactwa. Jego skuteczność w przypadku mężczyzn była dosyć wysoka, bo wynosiła 71%. W przypadku kobiet jego wartość była niższa

* Projekt realizowany w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki (DEC-2016/23/N/HS3/00666)

– 47%. Dla potrzeb określenia płci opracowano też nieco uproszczone i dużo skuteczniejsze modele, które operowały już jednak na cechach stricte antropologicznych (wymagane było określenie wieku zmarłego).

Oprócz prezentacji powyższych modeli pokazujących zastosowanie modelowania w archeologii funeralnej, podczas wystąpienia zostanie również zaprezentowana propozycja algorytmów dla stanowisk osadowych. Jako przykład posłuży nam osada ludności kultury trzcinieckiej w Pawłosiowie. Na osadzie tej udało się wyróżnić 5 faz rozwoju. Nasz model, na podstawie takich cech jak grubość ścianek ceramiki oraz barwy, pokazuje procentowe szanse na przyporządkowanie danego fragmentu do jednej z tych faz. Znajduje więc zastosowanie w archeologii osadniczej oraz przy tworzeniu periodyzacji.

Łukasz Oleszczak

Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

Badania w syberyjskiej Dolinie Królów w Tuwie i okres wczesnoscytyjski w Azji Centralnej

słowa kluczowe: wczesna epoka żelaza, kultury typu scytyjskiego, kultura ałdy-bielska, południowa Syberia, cmentarzyska kurhanowe

W ramach badań realizowanych począwszy od roku 2018 Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie nawiązał współpracę z uczonymi rosyjskimi z Muzeum Ermitażu (ekspedycja pod kierunkiem K. V. Chugunova) dla wzięcia udziału w badaniach archeologicznych cmentarzyska Chinge-Tey w Tuwie.

Jest to nekropola kultury ałdy-bielskiej, wczesnoscytyjskiego ugrupowania, bardzo ważnego dla rozpoznania procesów genezy kultur typu scytyjskiego, datowana na VII–VI w. p.n.e. Położona jest w dolinie rzeki Ujuk, prawego dopływu górnego Jeniseju. Dolina ta, z powodu dużej ilości występujących tu „scytyjskich” kurhanów, w tym elitarnych i książęcych, nazywana jest syberyjską *Doliną Królów*. Najważniejszym z nich jest kurhan Arzhan-1, o monumentalnej i złożonej architekturze, w którym zarejestrowano najwcześniejszy (IX/VIII w. p.n.e.) zespół zabytków tzw. triady scytyjskiej – charakterystyczne dla tego modelu kulturowego zestawy części rzędu końskiego, uzbrojenia i sztuki w stylu zwierzęcym. Z kolei odkrycia poczynione przez K.V. Chugunowa, H. Parzingerą i A. Naglera w kurhanie Arzhan-2 były nie tylko niezwykle spektakularne (niewyrabowany pochówek książęcy), ale też przyniosły ogromny zasób informacji o wczesnym etapie rozwoju kultury typu scytyjskiego na Syberii.

Badania w Dolinie Królów, prowadzone przez ekipę z IA UJ we współpracy z naukowcami z Ermitażu, zaowocowały ciekawymi odkryciami o dużym znaczeniu dla poznania kultury wczesnych koczowników Syberii. Potwierdziły się przypuszczenia, że położony nieco na uboczu oraz inaczej od innych zorientowany tzw. łańcuch zachodni kurhanów, jest ściśle powiązany z kurhanem książęcym Chinge-Tey I pod względem chronologicznym i kulturowym. Przebadano dwa pochówki kurhanu nr 1 tego łańcucha. Komora centralna była wyrabowana, natomiast pochówek boczny – nienaruszony. Był to dobrze zachowany grób młodego wojownika, bogato wyposażonego w broń i ozdoby. Zmarły był ułożony w komorze zrębowej, na lewym boku, głową na północny-zachód. Na wyposażenie składała się broń (czekan, strzały, łuk), narzędzia (nóż, osetka) i ozdoby (m.in. złoty pectorał, paradny pas). Pobrano próbki do badań izotopowych, wykonano też badania radiowęglowe. Stan zachowania zabytków był bardzo dobry, zachowały się m. in. drzewce strzał, trzonek czekana, fragmenty skórzanego pasa i futrzanego kołczanu. Łuk był zachowany w stanie pozwalającym na zarejestrowanie zarysu zabytku.

Z kolei badania magnetyczne, przeprowadzone na tzw. zachodnim łańcuchu kurhanów oraz wokół kurhanu książęcego, pozwoliły na bliższe rozpoznanie stanowiska i przyniosły ciekawe rezultaty (m.in. rozpoznanie architektury kamiennej, uchwycenie prostokątnej struktury otaczającej tzw. północny kompleks rytualny i in.). Pozwoliło to stwierdzić, że dobrana metodyka badań nieinwazyjnych jest właściwa i zastosowanie jej na większą skalę pozwoli poczynić szereg ważnych ustaleń, dotyczących planigrafii stanowiska.

Oprócz tego w ramach realizowanego projektu podjęto także współpracę z N.A. Zhogovą, badaczką położonych w Dolinie Turano-Ujukskiej obiektów osadowych. Na osadach wielokulturowych, zawierających nawarstwienia z okresu scytyjskiego, została przeprowadzona prospekcja geomagnetyczna oraz lotnicza – wykonanie trójwymiarowych modeli terenu dzięki zdjęciom z drona.

Badania finansowane są ze środków grantu Narodowego Centrum Nauki SONATINA, projekt pt. *Badania w syberyjskiej Dolinie Królów i okres wczesnoscytyjski w Azji Centralnej*, nr grantu UMO-2018/28/C/HS3/00244.

Yuriy Boltryk¹, Marcin Ignaczak², Oksana Lifantii³, Oleksandr Shelekhan¹

¹ Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine / Kyiv

² Faculty of Archaeology of Adam Mickiewicz University in Poznań

³ Museum of Historical Treasures of Ukraine / Kyiv

Chronological column of the Early-Scythian monuments in Eastern Podolia

keywords: Eastern Europe, Eastern Podolia, Early Iron Age, Early-Scythian culture

Archaeological sites of Eastern Podolia are still poorly explored, especially Early-Scythian ones. Only two widely excavated hillforts are known here: Nemyriv and Severinivka. Besides them, only several surveyed settlements are known here.

However, there are two main points of view on the chronology of local sites. The first one is based on the Ancient pottery that marked dates of the local artefacts. Thus, the lower chronological limit of the Scythian culture lies within the 7th century BC. Due to the second hypothesis, the so-called pre-colonial and pre-campaign stages of the Early-Scythian culture outlined and the origin of the culture moves down to the 8th century BC.

After the recent exploration on the Severynivka hillfort (2009–2015), we can add a couple of words on this matter. The main chronological markers here are the following: pit 4 (2011) with the rim of the archaic Samos amphora, dwelling (1948/1953) with bimetallic mirror, the upper coaly layer of the Central complex (2013–2015) with proto-Thasian slipped amphora sherd. Three mentioned objects are the latest on the hillfort. They are dated not later than the second quarter of the 6th century BC. However, bright Early-Scythian artefacts were deposited in them (horse bridle details, jewellery etc.). Other objects due to the analogies in mass material, could be placed on the chronological chart within the century down from the dates of the Ancient ware. The earliest objects are those with flint sickles (pit 12 and cultural layer in quadrats F16ac), bilobate arrowhead (lower cultural layer in quadrat L82a) etc. Pottery fragments of the archaic, even pre-Scythian type, could be found in these complexes. But due to the absence of the Novocherkassk-type metal artefacts, it is impossible to speak about the existence of the pre-Scythian layer on the hillfort. Thus, Severynivka hillfort could be dated by the second quarter of the 7th – second quarter of the 6th century BC. It could be synchronised with late HaC2 and mainly with HaD1/2 periods.

Our recent excavation draws attention to the related Nemyriv hillfort, explored quite long ago. For example, in dwelling 1 and the upper layer of dwelling 2 several pieces of Ancient

tableware of the third quarter of the 7th century BC were found. Thus mentioned complexes are close to such objects from Severynivka like pit 8 and pit 15. The lower layer of dwelling 2 don't have Ancient pottery, but in our opinion, it can't be moved on the chronological chart far from the upper layer. Thus it dates to the middle 7th century BC. Earlier objects from Nemyriv could be synchronised with the following complexes of Severynivka: lower part of the dwelling from excavation site 2/1980, dwelling from excavation site 5/1985, ditches 3 and 4 in the Central complex etc. However, due to some of the arrowheads chance finds, Nemyriv could exist a little bit longer than Severynivka. But in any case, we couldn't place its origin in the 8th century BC (how some colleagues do) because East-Podolian sites (Tiutki, Vyshenka etc.) of this time, demonstrate quite different material.

Therefore, we can conclude the following statements. Inhabitants of the Nemyriv and Severynivka hillforts were the direct successors of the pre-Scythian population due to a considerable part of archaic features in their material culture. During the Early-Scythian time (second quarter of the 7th – second quarter of the 6th century BC) local tribes formed on the background of the global shifts in the East-European map (appearance of the Scythians and Greek colonies). While the disappearance of the Early-Scythian monuments in the mid. 6th century BC took place both in Western and Eastern Podolia together with the appearance of new populations on Hungary plane and the Dnieper Left-bank region.

Krzysztof Żurek¹, Tomasz Kalicki¹, Adam Wawrusiewicz², Aleksander Piasecki², Jakub Niebieszczański³

¹ Instytut Geografii i Nauk o Środowisku Uniwersytetu im. Jana Kochanowskiego w Kielcach

² Muzeum Podlaskie w Białymstoku

³ Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wyniki prospekcji geofizycznej obiektów typu *Valley Forts* w międzyrzeczu Biebrzy i Narwii

słowa kluczowe: Podlasie, epoka brązu, osadnictwo obronne, badania nieinwazyjne, *Valley Forts*

Pozostałości obiektów o własnej formie terenowej stanowią istotny element krajobrazu kulturowego Podlasia.

W ostatnich latach, m.in. dzięki analizom numerycznych modeli terenu (DTM), zarejestrowano 27 nowych, powiązanych ze sobą struktur o charakterze obronnym, które zdefiniowano jako *Valley Forts*. Tworzą one złożoną sieć osadniczą obejmującą obszary międzyrzecza górnej Narwi i Biebrzy. Wszystkie obiekty położone są w zbliżonym kontekście przestrzennym – w obrębie dolin rzecznych. Mają podobne wymiary i strukturę. Założono je na planie okręgu o jednej, dwóch lub trzech liniach koncentrycznych obwałowań i rowów. Wyniki podjętych wcześniej badań wykopaliskowych jednoznacznie wskazują na ich zbliżoną chronologię, obejmującą okres od późnej epoki brązu po początek epoki żelaza.

Głównym celem niniejszej prezentacji jest przedstawienie wyników badań geofizycznych (geomagnetycznych i georadarowych) oraz zaprezentowanie wstępnych hipotez dotyczących funkcjonowania obiektów typu *Valley Forts* w krajobrazie kulturowym doliny Biebrzy i Narwi. Do szczegółowych studiów wytypowano cztery stanowiska – dwa położone w dolinie Biebrzy (Jatwież Duża i Moniuszki) oraz dwa położone w dolinie Narwi (Kościuki i Filipy).

Wyniki obserwacji anomalii magnetycznych pozwoliły na nakreślenie organizacji i struktury obiektów w wymiarze horyzontalnym oraz wertykalnym. Wskazują one na ich złożoną budowę oraz zbliżony, powtarzalny system organizacji struktury wewnętrznej. Na wszystkich stanowiskach zarejestrowano co najmniej dwa rzędy umocnień. Mają one postać liniowych zgrupowań anomalii, które mogą wskazywać na konstrukcję umocnień. W niektórych przy-

padkach, jak Filipy czy Moniuszki, tworzą skomplikowane systemy z kilkoma koncentrycznymi wałami, które najpewniej umocniono elementami kamiennymi lub/i drewnianymi. Dodatkowo, rozkład anomalii wskazuje na istnienie wyraźnych luk w liniach umocnień, które można odczytywać jako wejścia lub bramy (?).

Obszar wewnętrzny stanowisk tworzy mozaikę anomalii poligonowych, które są trudne do jednoznacznej interpretacji. Należy dopuścić możliwość istnienia tu reliktywnej działalności gospodarczej w formie jam zasobowych, co potwierdzają m.in. wyniki badań sondażowych prowadzonych w Jatwiezi Dużej.

Część rozpoznanych stanowisk została zweryfikowana metodami wykopaliskowymi, z których wyniki skonfrontowano z uzyskanymi danymi geofizycznymi.

Adam Wawrusiewicz¹, Aleksander Piasecki¹, Tomasz Kalicki², Krzysztof Żurek², Jakub Niebieszczański³

¹ Muzeum Podlaskie w Białymstoku

² Instytut Geografii i Nauk o Środowisku Uniwersytetu im. Jana Kochanowskiego w Kielcach

³ Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Trzy linie wałów a wewnątrz pustka... Wyniki badań wykopaliskowych obiektu o charakterze obronnym w Kościukach, pow. białostocki, woj. podlaskie

słowa kluczowe: Podlasie, epoka brązu, osadnictwo obronne, badania wykopaliskowe, Valley Forts

Funkcjonowanie obiektów obronnych z późnej epoki brązu i początków epoki żelaza na obszarach północnego Podlasia należy do zagadnień nowych, których poznanie to efekt zaledwie kilku ostatnich lat badań. Przełom jaki w archeologii dokonał się dzięki upowszechnieniu zobrazowań laserowego skanowania terenu, umożliwił odkrycie i inwentaryzację 27 takich struktur zlokalizowanych w dolinach Biebrzy oraz górnej i środkowej Narwi. Wszystkie wykazywały wiele wzajemnych podobieństw – od lokalizacji przestrzennej po formę, rodzaj konstrukcji i wymiary.

Jednym z etapów prac badawczych realizowanych w 2019 roku było szczegółowe rozpoznanie geofizyczne czterech wyselekcjonowanych obiektów. W oparciu o uzyskane dane jeden z nich, położony w miejscowości Kościuki (pow. białostocki), objęto badaniami wykopaliskowymi.

Sam obiekt położony jest na niewielkim wyniesieniu piasków sandrowych zlokalizowanych w centralnej części rozległej równiny torfowej. Czytelne w rzeźbie terenu relikty umocnień obejmują trzy koncentryczne kręgi obwałowań i rowów o średnicy blisko stu metrów. Przestrzeń centralna, wytyczona poprzez krąg wewnętrznego wału, posiada średnicę zaledwie dwudziestu metrów, co wydaje się niewspółmierne względem rozmiarów otaczających ją umocnień. Prace wykopaliskowe prowadzone w obrębie wykopu przecinającego wzdłuż promienia całość konstrukcji pozwoliły doprecyzować zarówno rodzaj i budowę konstrukcji obronnych, a także zweryfikować potencjalne ślady wykorzystania gospodarczego wewnętrznej części obiektu. Ujawniono m.in. detale budowy wałów zwieńczonych palisadami czy, nieczytelne wcześniej, doskonale zachowane, elementy drewnianych konstrukcji posadowionych pomiędzy nasypami. Próbkę pobrane z fragmentów palisad oraz drewna odsłoniętego w spągu wypełnisk fos pozwoliły określić czas powstania obiektu na okres od VII do końca V w. BC. W centralnej części struktury obronnej nie odnotowano jakichkolwiek obiektów nieruchomych świadczących o jego wykorzystaniu gospodarczym. Nie odnaleziono tu również zabytków ruchomych mogących być świadectwem osadnictwa. Natomiast w obrębie spagowych części wypełniska środkowej fosy i rowków stanowiących element posadowienia palisad odkryto zaledwie kil-

ka drobnych ułamków ceramiki. Wszystkie źródła można pod względem formalnym łączyć z ugrupowaniami kultury łużyckiej.

Określenie funkcji obiektu z Kościuk jest niezwykle trudne. Wielkość założenia i stopień złożoności konstrukcji wydaje się niewspółmierny wobec zupełnego braku materialnych śladów wykorzystania jego wnętrza. Niektóre detale umocnień, jak palisady nachylone do wnętrza obiektu pozwalają wątpić w ich realne walory obronne. Wiele wskazuje, że mamy tu raczej do czynienia z rodzajem stabilnego centrum religijno-obrzędowego a rozbudowane rowy, wały i palisady miały nie tyle ochraniać, co rozdzielać wewnątrz – *sacrum* od tego, co na zewnątrz – *profanum*.

Marcin Maciejewski

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Z badań nad chronologią wczesnej epoki żelaza – ozdoby w stylu stanomińskim

słowa kluczowe: wczesna epoka żelaza (okres halsztacki), analizy typologiczne, skarby, ozdoby brązowe w stylistyce stanomińskiej

W wielu regionach Europy schematy chronologiczne dla wczesnej epoki żelaza konstruowane są na podstawie inwentarzy grobowych, często bardzo bogatych. Pozwala to tworzyć periodyzacje tak szczegółowe, że można uchwycić horyzonty odpowiadające pojedynczym pokoleniom.

Inaczej jest na części obszarów wiązanych z łużyckimi polami popielnicowymi (ŁPP). O ile ze Śląska i południowej Wielkopolski znane są cmentarzyska, takie jak: Kietrz, Domaśław i Górszewice, na których odkrywano groby o specyficznych konstrukcjach i inwentarzach składających się z wysokiej jakości ceramiki naczyniowej (w tym malowanej), licznych przedmiotów metalowych oraz importów, o tyle w innych regionach zwyczajnie pogrzebowe nawiązywały do obrzędowości z późnej epoki brązu. Tak więc podstawowym elementem wyposażenia grobowego były naczynia ceramiczne, wykonywane zazwyczaj w lokalnej stylistyce wykazującej, rzecz jasna, zmienność w czasie, jednak niebędące czułym chronologicznie źródłem. W grobach tych przedmioty metalowe są odkrywano bardzo rzadko i zazwyczaj są to jedynie fragmenty artefaktów z brązu i żelaza. Większość spektakularnych metali, w formie depozytów, wyłączana była z obiegu kulturowego. Dotychczasowe schematy chronologiczne – tworzone z wykorzystaniem ceramiki funeralnej i przedmiotów metalowych ze skarbów – pozwalają jedynie na ogólny podział na fazę C i D okresu halsztackiego.

Istotną i lokalnie wytwarzaną grupą artefaktów metalowych wykorzystywanych w badaniach nad chronologią omawianego okresu są ozdoby w stylistyce stanomińskiej. Według tradycyjnych opracowań centrum ich produkcji funkcjonowało w HaD na Kujawach. W tych samych pracach, z HaD łączone są wielkopolskie osady obronne i ceramika inkrustowana. Wszystkie te symptomy zmiany kulturowej były częścią modelu zakładającego rozwój (rozumiany jako dominację kulturową) w dwóch fazach społeczności dorzecza Odry i Wisły. Pierwsza z nich przypadała na HaC i obejmowała Śląsk i południową Wielkopolskę, była związana z kontaktami ze strefą wschodniohalsztacką. Przywoływane procesy następujące później, w HaD, na terenach wschodniej Wielkopolski i Kujaw były bardziej lokalnym fenomenem. W ostatnich latach, dzięki datowaniom absolutnym osad obronnych i nowym pracom na temat ceramiki inkrustowanej wiemy, że fazy te były synchroniczne.

W referacie prezentowane będą wyniki badań – realizowanych w ramach programu Miniatura 1 Narodowego Centrum Nauki jako projekt pt.: *Weryfikacja chronologiczna ozdób brązowych w stylu stanomińskim (wczesna epoka żelaza)* (DEC-2017/01/X/HS3/00025) – skupiających

się na problemie chronologii ozdób w stylistyce stanomińskiej w kontekście zmiany klasycznego modelu opisującego procesy kulturowe we wczesnej epoce żelaza wśród społeczności ŁPP.

Czy możliwa jest zmiana chronologii części skarbów z HaD na HaC? To pytanie zostało postawione na wstępie badań, po ich zakończeniu konieczne wydaje się dodanie kolejnych. Czy fenomen kujawskiego ośrodka metalurgicznego jest istotnie lokalny? Jak można interpretować dyspersję ozdób stanomińskich w kontekście tzw. scytyzacji, opisywanej w ostatnich latach coraz częściej? Czy HaD był istotnie tak krótki, jak wskazuje niedawno opublikowana seria dat absolutnych z Domasławia? Co ustalenia te zmieniają w postrzeganiu fenomenu masowego deponowania przedmiotów metalowych przez społeczności dorzecza Odry i Wisły we wczesnej epoce żelaza? Co sposób wykonania (gabaryty) ozdób w stylistyce stanomińskiej i ślady ich użytkowania mówią nam o procesach związanych ze zmierzchem popielnicowego świata?

Stanislav Zadnikov

Museum of Archaeology V. N. Karazin Kharkiv National University

Research of Bilsk fortified settlement by Kharkiv University in 2020

keywords: Dnieper forest-steppe Left Bank, Bilsk fortified settlement, Western fortification, ash mound, room, 6th c. BC.

In the field season of 2020, the main efforts of the Scythian expedition of V.N. Karazin Kharkiv National University were aimed at studying the Western fortification of the Bilsk settlement and the Skorobir burial mound.

At the Western fortification, work continued on excavation 2, located at the eastern entrance to the fortification. The 2020 excavation was adjacent to the north-western part of the excavation, laid in 2014. Within the excavation, an area of 81 m² was discovered, on which a utility pit and a ground room were recorded. The upper layer of cultural deposits to a depth of 0.30–0.45 m was destroyed due to the activities of collective farmers in the second half of last century. Below, from 0.30–0.45 m to 0.8–0.9 m, in the central part of the excavation there was a cultural layer of ashtray. Outside it – the chernozem of the cultural layer. Below, there is an ancient buried soil, which gradually changed to yellow continental loam. The layer of ash embankment turned out to be the most saturated with finds.

In the excavation were found fragments of local moulded utensils (pots, bowls, korchags, scoops). Among others, a small cup should be noted. Metal products are represented by iron knives, awls, pins, bronze arrowheads, armour plate, fragments of bronze cauldrons. Greek imports are represented mainly by fragments of amphora walls of different centres. According to the types of moulded ceramics, metal products and Greek imports, the material from the investigated excavation area can be previously attributed to the second half of 6th–first half of 5th c. BC.

Remains of a room with a ceramic base covered with a clay filling turned out to be interesting. During the years of studying the Western Bilsk settlement, a number of similar objects have already been discovered, which testifies to the long tradition of building cult buildings of a certain type in the specified chronological period.

Iryna Shramko

Museum of Archaeology V. N. Karazin Kharkiv National University

Research of Skorobir cemetery Karazin University in 2020

keywords: Dnieper forest-steppe Left Bank, Bilsk Hillfort, Skorobir necropolis, mounds, first half of the 6th c. BC

Since 2013, the Scythian Expedition of Karazin University (Kharkiv) has been exploring the Skorobir burial mound, located west of the Bilsk fortified settlement. According to the plan for 2020, two mounds were excavated on the site "Field № 6". To the group of mounds, which in terms of metrics are significantly inferior to large mounds in which members of the highest social rank are buried. The objects of 2020 turned out to be no less interesting.

Mound № 1. At the beginning of the works it had a diameter of 26 m. The burial pit had a rectangular shape and dimensions of 2.7 x 3.9 m, was oriented along the line northeast – southwest. The depth of the grave is 1.26 m from the reference mark. The grave was intended for the burial of two people, but in ancient times the mound was looted. Only fragments of a scoop, bronze pins, buckles from cross belts, bronze arrowheads, fragments of an iron object remained from the accompanying funeral set. Near the west wall was a black polished moulded bowl with a curved edge of the side. The burial pit was covered with wood.

Mound № 2. At the beginning of the works it had a diameter of 24 m. The burial is located under the centre of the embankment, partially looted in antiquity. The robbery pit was traced in the northern part of the cell where the deceased was supposed to be. Only individual bones remain from the skeleton. The southern part of the tomb was not looted, but it was destroyed due to the violation of the integrity of the wooden floor, as well as the active activities of moles. The burial chamber is quadrangular in shape with a maximum size of 2.8 x 4.6 m, the long axis is oriented along the line north – south. The depth of the grave is 1.65–1.7 from the benchmark. Preliminarily, it can be assumed that the burial structure looked like a wooden cellar with a plank floor supported by wooden logs. They left clear transverse depressions, pre-cut in the mainland soil.

On the south side – a short dromos with dimensions of 1.35 x 1.70 m. On the south-west of the main burial chamber adjoined another, small in size, in which the bones of a horse were found. This is the first burial of a horse in a separate cell discovered in the Skorobir necropolis. A bimetallic mirror, an iron akinakes, a knife, an iron spearhead, and bronze arrowheads were found in the southern part of the complex. Remains of scaly armour, details of a horse bridle, a bimetallic knife, and gold plates were recorded near the western wall. Almost in the centre of the burial – the bone remains of the sacrificial animal. A feature of this burial complex is also the presence of a large number of moulded utensils of various shapes and sizes. Certain features of the funeral rite convincingly prove that under the mound was the grave of a nomad – a rider in iron armour with weapons.

The studied mounds are preliminarily attributed to the first half of the VI century BC.

Анатолій Кушнір

Інститут географії Національної Академії Наук України / Київ

Результати палеоґрунтознавчих досліджень археологічних об'єктів скіфського часу в межах Більського городища (Україна) у 2018–2019 рр.*ключові слова:* похований ґрунт, голоцен, скіфський час, Більське городище

Під час роботи археологічної експедиції Інституту археології НАН України (керівник Гречко Д.С.) влітку 2018 р. та експедиції Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (керівник Шрамко І.Б.) восени 2019 р., автором було досліджено ряд нових ґрунтових профілів в межах Більського городища.

Ґрунтознавчі та палеоґрунтознавчі дослідження даного археологічного об'єкту тривають уже понад 20 років. Відомі праці О.А. Гаврилеко (1996), групи ґрунтознавців під керівництвом Ф.Н. Лисецкого (2005), Ж.М. Матвіїшина, О.Г. Пархоменко (2005) та С.П. Дорошкевич, А.С. Кушнір (2013).

Результати дослідження 2018 р.

Південний вал. Розчистка досліджена в південно-західній частині траншеї закладеної археологами при вивченні південного валу в межах Великого Більського городища. Розташована в межах сільськогосподарського поля.

Згідно археологічної стратиграфії та факту різкої межі появи карбонатів у матеріалі, ґрунт визначений, як похований в час спорудження валу (близько V ст. до н.е.). Можемо зробити висновок, що на момент створення валу ця територія була не заліснена, переважав чорноземний тип ґрунтоутворення, а природні умови можливо були більш теплишими, в порівнянні з сучасними.

З південно-західної частини траншеї, нижче 1 м. та на її дні, прослідковуються лесові, ймовірно бузькі, відклади. Які зникають на ділянці між 7 та 8 метром траншеї у північно-східному напрямку. Далі голоценові відклади лежать безпосередньо на фосилізованих, ймовірно витачівських ґрунтах. Це може бути пов'язано з тим, що в минулому легкі пиловаті лесові відклади вимилися в наслідок діяльності якогось невеликого водотоку (струмок і т.п.), а також із природним нагромадженням відкладів в верхньому плейстоцені.

Курган 15. Об'єкт розташований в курганній групі в південній частині Більського городища, зараз це територія сільськогосподарських угідь.

Враховуючи макроморфологічні особливості та мікроморфологічний аналіз ґрунту можемо зробити висновок про те, що на час створення кургану переважав чорноземний тип ґрунтоутворення, а ґрунт був наближений до чорнозему звичайного. Ці дані підтверджують і результати попереднього дослідження у 2005 році в межах Великого Більського городища.

Результати дослідження 2019 р.

Розріз валу Східного городища на ділянці розкопу №37

Основний вал. Загальна потужність розрізу 3,7 м.

Шар I. Штучний насип захисного валу (0,00 – 2,6 м.). Зверху вал представлений сучасним дерном, а сам насип складається переважно з мішаного матеріалу, що представлений лесом та плейстоценовим ґрунтом, при переважанні останнього.

Шар II. Похований ґрунт (2,6 – 3,7 м.). Враховуючи макроморфологічні особливості та мікроморфологічний аналіз ґрунту він може бути визначений як чорнозем вилугований, середньої потужності, від легкого до середньо суглинок, з ознаками первинно гідроморфної стадії розвитку.

Отже, загальні ландшафтні обстановки Більського городища на початку скіфського часу (2600–2400 BP) були лісостеповими з активним промивним режимом, великими площами відкритих просторів, а ліси ймовірно були переважно байрачного типу, а також існували по заплавах річок, які в той час займали більші площі ніж зараз.

В результаті багаторічних попередніх досліджень палеоґрунтознавців, автором також створена картосхема ґрунтового покриття території Більського городища в скіфський час.

Денис Бондаренко

Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія» Національної академії наук України / Парутине
Комунальний заклад «Миколаївський обласний Центр національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради / Миколаїв

Культові об'єкти класичного періоду на Вікторівському святилищі: відкриття 2020 р.

ключові слова: святилище, зольник, Вікторівка-I, Нижнє Побужжя, класична доба

У 2020 р. році Вікторівка-I досліджувалася експедицією ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України. На базі експедиції, традиційно, проведено Літню археологічну школу Миколаївського обласного Центру національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді.

В ході робіт досліджено основну частину зольника № 3, що являє собою пагорб діаметром понад 10 м та висотою – до 0,80 м. Основою зольнику слугує шар похованого гумусу, що має горизонтальну підрізку у три уступи в у напрямку берегової прірви із загальним перепадом висот до 0,45 м.

Зольний пагорб розташований в південній частині святилища на прибережному мису, на північ від розкопаного зольника-жертovníка № 1 архаїчного часу. На сьогодні, це єдиний з досліджених об'єктів святилища, сформований на давній денній поверхні без використання значних штучних заглиблень.

В зольному насипу знайдено чисельний матеріал пізньоархаїчного та класичного часу.

Біля південного підніжжя пагорбу, частково перекриті розпилою золою, зафіксовані дві жертвні ями.

Одна з них має складну форму з багаторівневими уступами-сходінками. До округлої горловини ями ведуть п'ять, розташованих по периметру уступів, діаметр верхньої її частини – 6 м. Безпосередня горловина ями знаходиться на глибині 1,93 м від рівня материка її діаметр складає 1 м, а глибина – 1,3 м. Таким чином, загальна глибина ями разом з уступами – 3,23 м. Центральна яма має циліндричну горловину, нижче якої, майже під прямим кутом в усі борти уходить глибокий і надзвичайно вузький підбій.

Заповнення ями та складається із золи з фрагментами кераміки доби архаїки, кісток тварин, уламків черепашок молюсків та каміння вапняку. При розчищенні ями на глибині 2,70 м зафіксоване парне поховання кози та собаки. Розташування скелетів свідчить про синхронне укладання обох туш.

На захід від описаної розташовувалася інша яма – простішої конфігурації, але значно більших розмірів. Вона має округлу в плані та дзвонеподібну в розрізі форму. Її розміри по впуску – 3,60 x 3,25 м, по дну – 4,03 x 4,16 м, глибина – 3,17 м. Яма заповнена темно-жовтоглинистим ґрунтом та золою, в якій зустрічаються кераміка, кістки тварин, уламки черепашок молюсків та каміння вапняку. В нижній частині ями фіксуються шари заливки (затюків ?) з материкової глини та давнього гумусу, між яких розташовані лінзи золи.

Нижні частини обох ям носять на собі сліди термічного удару і, в одно час, на них відсутні будь які залишки кіптяви. Складається враження, що після процесу горіння дно та борти ями ретельно вичистили від його слідів.

Описані особливості ям разом з їх розташуванням в безпосередній близькості від зольників може насувати на думку про те, що вони слугували для ритуальних вогнищ, в яких, вірогідно, спалювалися жертвоприношення. Ймовірно, після актів спалювання, сліди горіння разом з золою ретельно вичищалися і зсипалися в зольники.

Таким чином на Вікторівці-I вперше зафіксовано споруди класичного часу, що певною мірою заповнює хронологічну лакуну між двома, раніше зафіксованими хронологічними періодами у функціонуванні пам'ятки: пізньоархаїчним та ранньоелліністичним.

Олександр Смирнов

Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського

Археологічні розкопки на о. Березань (ділянка «Т») у 2020 р.

ключові слова: античність, яма, VI ст. до н.е., поселення, яма

Ділянка «Т» (Теменос) розташована в центральній частині о. Березань. Передчасна смерть багаторічного очільника Березанської археологічної експедиції та відмінного знавця класичних старожитностей прямо під час польових робіт призвела до появи частково дослідженої площі житлових кварталів на захід від теменосу Борисфену.

Заме завершення початих В.В. Крутіловим розкопок цієї ділянки стало основною метою польового сезону 2020 р.

Робота була сконцентрована на подальшому вивченні ділянки західної прирізки до розкопу «Т», дослідження на якій доведено до рівня культурних шарів архаїчного часу (VI ст. до н.е.) та похованого гумусу.

В цьому горизонті на різних ділянках розкопу зафіксовано два глинобитних майданчики, вівтарі. Вони являють собою прямокутні обпалені підвищення з глини червоного кольору з похилими бортами, вмурованими в давню денну поверхню.

Передували нівелюванню даної частини поселення на цій ділянці дві напівземлянки та ряд господарських ям.

Перша напівземлянка. Вірогідно, складалася з двох камер. Південна камера, ймовірно, виконувала житлову функцію, а північна – господарську. Хоча, і не можна повністю виключати можливість того, що північний котлован споруджений в більш пізній час та перерізав південний.

Друга напівземлянка. Котлован має прямокутну із заокругленими кутами в плані форму, рівні борти різко переходять у пласке дно, що має незначне пониження в західному напрямку. Котлован напівземлянки споруджений на місці двох більш ранніх ям, однак його борти в районі їх заповнення нічим не укріплені. В той самий час, не можна повністю виключати факт синхронного існування цих трьох об'єктів.

На рівні підлоги зафіксовано три стовпові ямки. Дві з них знаходяться у західній частині котловану, одна – в центрі. На дні двох стовпових ям зафіксовані пласкі камені вапняку, що виконували роль підп'ятників. Вхід до напівземлянки, вірогідно, розташовувався у південно-східному борту біля східного кута котловану. Від нього збереглася оплила материкова сходинка овальної форми.

Морфологія та метричні характеристики ям майже ідентичні, що може свідчити про синхронність їх спорудження, аналогічне функціональне навантаження, а також використання метричних стандартів при їх розмітці.

Всі описані ґрунтові споруди, вірогідно, функціонували в межах першої половини VI ст. до н.е. і належать доурбанізаційній фазі становлення архаїчного Борисфену.

Олександр Смирнов, Олександра Апуневич

Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського

Сакральний комплекс античного поселення на о. Березань

ключові слова: теменос, архаїка, кінець VI – перша чверть V ст. до н.е., Афродіта, пронаос, наос, храм

Розкоп «Т» («Теменос») розташований в центральному районі античного поселення на о. Березань в квадратах В-III, В-IV (за топографічним планом Д.Б. Беленького 1990 р.). Він був закладений В.В. Назаровим в 1996 р. на місці шурфу С.М. Мазараті 1984 р. В даний час розкрито близько 1700 м² площі, на якій виявлено залишки храмового комплексу кінця VI – початку V ст. до н.е. з храмом Афродіти, житлові райони поза територією теменоса цього ж періоду, а також заглиблені в землю житла (землянки та напівземлянки) та господарські ями кінця другої – третьої чверті VI ст. до н.е.

Основним завданням археологічних досліджень на ділянці «Т» були планомірні розкопки території на захід від теменосу. У 1998–1999 рр. В.В. Назаровим тут була закладена прирізка, яка включала шурф С.М. Мазараті 1984 р. Подальші роботи були проведені у 2010–2011 та 2015 рр, 2017–2019 рр. У результаті цих досліджень були виявлені залишки двох будівельних періодів на території розкопу. Перший представлений землянками та напівземлянками середини VI ст. до н.е., другий (кінець VI – перша чверть V ст. до н.е.) – двома (як вважалося) житловими кварталами, синхронними існуванню теменосу Борисфена, які включають в себе наземні сирцево-кам'яні будівлі, а також вулицю, яка поділяє ці квартали.

Дослідження дали доволі неочікувані результати: замість залишків житлових споруд на дослідженій території було розкрито фундаментний та цокольний ряд будівлі сакрального призначення. Рештки будівлі являють собою аналогічну храму Афродіти споруду і, вірогідно, також являє собою храм в антах. Він орієнтований за віссю північний схід – південний захід. Форма в плані – прямокутна, розмірами: 13,20 x 8,80 м. Конструктивно храм складається з двох приміщень – пронаоса і наоса; кладка, яка відокремлює обидва приміщення збереглася частково. Загальна площа наоса – 39 м², пронаоса – 14,5 м².

Крім цього під цокольними рядами кладок пронаоса виявлені дві ями, культового призначення, наповнені великою кількістю археологічного матеріалу раннього періоду існування поселення. Храм будувався з урахуванням розташування культових ям. Можливо припустити, що комплекс був побудований на культовому майданчику. Артефакти представлені всіма категоріями знахідок характерних при дослідження Борисфену. Особливо відокремлюються імпортна столова кераміка та остеологічний матеріал не характерний пам'ятці (кістяні знаряддя праці, чи їх фрагменти).

Кому був присвячений цей храм, поки що невідомо, але на даний момент ми можемо констатувати той факт, що у центральній частині Березанського античного поселення у кінці VI – першій чверті V ст. до н.е. існувало декілька храмів (а можливо, і теменосів), які були присвячені різним богам.

Подальші комплексні дослідження дадуть нам змогу більш чітко реконструювати сакральне життя мешканців полісу.

Олександр Смирнов, Леонід Смирнов, Оксана Господаренко

Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського

Охоронні дослідження античної пам'ятки «Бульвар» при реконструкції центральної площі міста Миколаїв у 2019 р.

ключові слова: античність, яма, V ст. до н.е. – IV ст. до н.е., поселення, Ольвійська хора

Миколаївський півострів знаходиться на місці злиття двох причорноморських річок – Південного Бугу та Інгулу. Ця територія постійно була заселена, тому мешканці півострову та оточуючих територій залишило масив пам'яток археології різних епох та культур. Значна їх частина пошкоджена або зруйнована в ході будівництва міста, подекуди взагалі розграбована. Станом на 2019 рік на державному обліку в межах міста налічується більш ніж 60 об'єктів археології – поселення, городища, ґрунтові могильники та кургани.

Одним з таких об'єктів є античне поселення «Бульвар» (V–III ст. до н.е.) в північно-західній частині Миколаєва, біля нового Інгульського мосту. Вперше пам'ятка описана в роботі І. В. Фабріціус «Археологическая карта Причерноморья УССР» (1951 р.).

Пам'ятка фіксувалася лише виходячи з підйомного матеріалу та архівних документів Миколаївського обласного краєзнавчого музею (на даний час не збережені). В роботі Крижицького С.Д., Буйських С.Б., Отрешко В.М. «Античные поселения Нижнего Побужья». У 1990 р. усі античні об'єкти у центрі Миколаєва, які не мали власних назв, отримали назви Миколаїв 1-6 та не були прив'язані до сучасної місцевості з посиланням на джерела початку ХХ ст., що дуже ускладнювало ідентифікацію об'єкта.

У 2019 році проведена реконструкція Соборної площі міста Миколаєва під час якої будівельним роботам передували археологічні вишукування по всій площі.

Територія проведення робіт дуже пошкоджена будівельними роботами ХІХ–ХХ ст. Античний шар майже відсутній, зустрічався в перевідкладеному стані та не по всій площі досліджень. Незважаючи на це було виявлено та досліджено *in situ* дві господарчі ями античного періоду, підвал першого магістрату міста кінця ХІХ ст. та яму доби СРСР (1930–1940 рр.). Дослідження проводились при знятті пізніх нашарувань, насипів, перекопів на площині 432 кв. м при заглибленні 1,4 м. Проща була розбита на квадрати 10 м x 10 м.

Антична яма №1 має округлу в плані форму за такими розмірами: 2,20 м Пн.–Пд Х 1,60 м Зд.–Сд., дно – 0,82 x 0,79 м, глибина – від 0,27 до 0,5 м. Стінки з материкової глини жовтого кольору.

Антична яма №2 була перекрита невеликим вапняковим каменем розмірами 0,38 x 0,22 м. Під ним виявлено 0,02 м просушеного шару після багаття. Розміри ями: верхній діаметр – 1,10 м, глибина – 0,23 м, діаметр дна – 1,41 м. Завдяки знайденим артефактам, зокрема – це ручки та стінки червоноглиняної амфорної тари та денця сіроглиняної столової кераміки, можливо підняти питання про перенесення дати початку існування об'єкту з V ст. до н.е. на IV ст. до н.е. і продовження існування до початку III ст. до н.е.

У підвалі Магістрату та бетонній ямі радянських часів знайдено: фарфоровий і фаянсовий посуд, оздоблений складними сюжетним розписом, бронзова монета дельфінчик VI–V ст. до н.е., фарфорова ручка зливного бачка унітазу німецького виробництва, про що свідчить напис в нижній його частині «ZIEHEN» початку ХХ ст. Античні ями збереглися фрагментарно і, виходячи з розмірів, тільки нижні частини Підвал Магістрату зберігся завдяки його засипці до повного знищення будівлі у 1936 році. На північ від дослідженої території фіксується культурний шар не пошкоджений будівельними роботами на протязі 230 річної історії сучасного Миколаєва (парк та місце відпочинку городян). Сподіваємося, що подальші роботи щодо реконструкції сучасного центру Миколаєва дадуть змогу науковцям продовжити дослідження античної пам'ятки «Бульвар».

Anzhelika Kolesnychenko

Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine / Kyiv

Import of core-formed glass vessels in the Northern Pontic region: dynamics of distribution and spatial patterns

keywords: North Pontic region, core-formed glass vessels, typology, ancient Greek settlement, 6th–1st c. BC

The report focuses on vessels made of glass threads wrapped around a core in order to shape them – so-called core-formed vessels.

Since the late 6th century BC core-formed vessels are distributed in many cities and settlements of Mediterranean basin and near-by, which is confirmed by works of D. Harden, M. McClellan, D. Grose, M.-D. Nenna etc.

The data on their distribution in North Pontic region remained insufficient for quite a long time. The work of the author, completed as a PhD dissertation, created a database of core-formed glass vessels in north Pontic area, thus, enabling us to answer the main questions on the chronological and spatial patterns of core-formed vessels distribution in Northern Pontic area.

The database contains 600 entries on fragments and complete vessels. They were retrieved from 45 sites, mostly sites of ancient Greeks. The items from Olbia Pontica constitute about a half of the sample. They mostly are small fragments from the excavations of the city itself. Many complete specimens came from investigations of cemeteries of Bosporus, while circa 80 pieces were found in other sites. The barbarians transported these vessels deep into hinterland, however they were never too numerous there. There is no evidence for local production of core-formed vessels.

The database enabled the author to develop a hierarchical typology of core-formed vessels and date most types and subtypes by relatively narrow timeframe. Typology includes 46 types and 70 subtypes. The primary subdivision is carried out according to main shapes (*alabastra, amphoriskoi, aribaloi, oenochoe, hydriska, ungventaria*).

The specimens coming from dated contexts demonstrated that the appearance of the core-formed vessels in the region happened around 515/510 BC. The import of vessels was stopped by the early 1st century AD. The author defined five main stages of import. They correspond to the main periods of the core-formed industry development in the Mediterranean basin. 23% of vessels were imported during the Late Archaic period, 57 % – Classical. During the general decrease of core-formed vessel production in the late 4th – the first quarter of 3rd century BC, the share of import equalled only to 10%. The finds of the second half of the 2nd century BC – the first decade of the 1st century AD constitute 7 %.

The quantitative analysis of type distribution revealed a disproportion in the typological composition of core-formed glass complexes from the Lower Buh region and Bosporus. It can be interpreted via hypothesis of various trade routes and ways of acquisition for these two major trade centres of the Northern Pontic region. The glass vessels constituted an element of Greek culture and had a wide range of social and symbolic functions. They were used in everyday life, in burial rites, and during sacral acts in temples.

Денис Бондаренко

Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія» Національної академії наук України / Парутине
Комунальний заклад «Миколаївський обласний Центр національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства учнівської молоді» Миколаївської обласної ради / Миколаїв

Дослідження зольника № 2 античного святилища Вікторівка-I

ключові слова: святилище, зольник, Вікторівка-I, Нижнє Побужжя, еллінізм

Археологічний комплекс Вікторівка-I розташована на південь від сучасного селища Вікторівка Березанської селищної ради Миколаївської області на високому плато правого берега Березанського лиману в 1,5 км на північ від його гирла. На сьогодні пам'ятка майже повністю зруйнована обвалами ґрунту, постійно піддається грабіжницькій діяльності. Збереглася лише західна частина, протяжністю вздовж прибережної смуги по лінії, площею близько 6000 м².

Південну частину плато займає поселення із житловою забудовою, північну – святилище, що складалося з зольників-жертвників. Пам'ятка двошарова – фіксуються архітектурні залишки і культурні нашарування пізньоархаїчного та ранньоелліністичного часу.

В 2019 р. Вікторівка-I досліджувалася експедицією ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України із залученням учнівської молоді в рамках проведення Літньої археологічної школи Миколаївського обласного Центру туризму, краєзнавства та екскурсій учнівської молоді.

Метою робіт польового сезону 2019 р. було виявлення та дослідження північної і південної меж зольника № 2, розкопки якого почало в 2017 р. Роботами 2019 р. дослідження зольника № 2 повністю завершено.

Котлован під зольник викопано в материковій глині жовтого кольору. Майже вся площа споруди знищена береговою абразією, збереглася лише його західна частина шириною до 5,90 м та протяжністю вздовж берегової прірви 40,10 м. Максимальна глибина котловану від рівня материка – 1,89 м. Загальна площа частини котловану, що збереглася – 157 м².

Збережений північно-західний борт котловану оформлений у вигляді майже вертикальної, з незначними уступами, стіни. На захід від нього оформлено уступ, що тягнеться вздовж всього борту котловану.

На дні котловану в проміжку між його північно-західним бортом та береговою прірвою простежуються дві паралельні траншеї, їх довжина складає 26,30 м. Траншеї приблизно однакової ширини та глибини. Вони розділені між собою материковою перегородкою. На деяких ділянках фіксується південно-східний борт східної траншеї, вцілілий від берегової абразії.

В північній, центральній та південній частинах північно-західного борту котловану зафіксовано три марши материкових сходинок, що вели з рівня давньої денної поверхні на дно котловану.

В центральній частині західного краю котловану в зольному заповненні над траншеями, шурфом 2016 р. зафіксовано частково зруйноване людське поховання.

Котлован заповнений золою з незначними домішками давнього гумусу, уламків черепашок чорноморської мідії та жовто-глинистими включеннями. В нижній частині заповнення та біля бортів котловану прослідковується шар жовтої глини з домішками давнього гумусу.

Колекція артефактів представлена, в цілому, типовими для ранньоелліністичних пам'яток Нижнього Побужжя уламками кераміки.

Тарні амфори представлені продукцією Хіосу, Самосу, Фасосу, Менди, Пепарету, Кніду, Родосу, Гераклеї, Синопи, Ікосу, Косу, Еріфр, Аканфу та ряду невизначених центрів виробництва. Цікаві фрагменти амфор з таврами Гераклеї, Синопи, Родосу та Аканфу.

Без урахування амфорної тари, переважають фрагменти ліпного кухонного та простого столового посуду.

Серед індивідуальних знахідок варто відмітити колекцію сіткових рибальських грузил зі стінок амфор, вироби з кістки, бронзи, заліза та свинцю, точильні камені та дві монети Пантикапею.

На основі речового матеріалу, таврованих амфор та нумізматичного матеріалу можна зробити висновок про формування зольнику № 2 в межах третьої третини IV – першої половини III ст. до н.е.

David Camporeale¹, Marcin Piotrowski², Patrycja Piotrowska³

¹ Gorgona (ArchaeoFuture) / Castelvetro / Lublin

² Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

³ Gorgona (ArchaeoFuture) / Lublin

Poszukiwanie teatru na terenie starożytnego miasta Selinunt na Sycylii. Czy się uda?

słowa kluczowe: Selinunt, teatr grecki, Sycylia, antyczne miasto, teledetekcja archeologiczna

Starożytne miasto Selinunt, kolonia Megary Hyblaja, leży w południowo-zachodniej Sycylii. Założone zostało około 650 r. p.n.e. i zniszczone w 409 r. p.n.e. przez Kartagińczyków. Miasto zostało opuszczone około 250 r. p.n.e., a jego mieszkańcy przenieśli się do Lilibeum (Marsala). Obecnie Selinunt leży na terenie gminy Castelvetro, w prow. Trapani. Główna część dawnego miasta znajduje się w granicach parku archeologicznego.

Stopień rozpoznania antycznego Selinuntu w stosunku do jego pierwotnej powierzchni (około 270 ha) jest naprawdę niewielki. Rodzi to oczywiście sporo niejasności, hipotez i dyskusji, zwłaszcza dotyczących zabudowy i topografii tej doryckiej kolonii. Jednym z podejmowanych od dawna tematów jest kwestia istnienia i ewentualnej lokalizacji teatru greckiego. Niektórzy z pierwszych badaczy miasta wierzyli w istnienie takiego obiektu. Na przykład F.S. Cavallari identyfikował go błędnie z reliktami półokrągłej wieży stanowiącej element systemu fortyfikacji otaczających akropol, młodszych niż wspomniane wydarzenia z 409 r. p.n.e. J.J. Schubring lokalizował teatr w pobliskim obniżeniu Marinella, a Hulot e Fougères na wschodnim zboczu cypla, na którym usytuowane było miasto. Inni badacze już w XIX w. wątpili w istnienie teatru w Selinuncie. Uważali, że brak teatrów w takich miastach, jak Selinunt, Gela czy Agrigent wynika stąd, że ich rozkwit – wyprzedzający IV w. p.n.e. – przypadał na czasy, w których teatr grecki ograniczał się do niezbędnego minimum, czyli do orkiestry, i nie posiadał zbyt wielu solidnych elementów architektonicznych, które mogłyby przetrwać przez wieki. Dla sprostowania należy dodać, że w 2016 r. odkryto teatr w Agrigencie, prawdopodobnie pochodzący z III w. p.n.e. W różnych greckich miastach Sycylii znaleziono teatry lub ich obecność potwierdzają źródła pisane, tyle że większość nie sięga okresu sprzed połowy IV w. p.n.e. Są jednak wyjątki. Poza Grecją właściwą, także na Sycylii, w Syrakuzach i Katanii, istniały teatry już w V w. p.n.e.

Większość badaczy, którzy negują dziś istnienie teatru w Selinuncie, powołuje się na fakt, że w dotychczasowych poszukiwaniach nie natrafiono na jego ślady. To dość słaby argument, kiedy weźmie się pod uwagę rzeczywisty stan rozpoznania miasta. Badania rozpoczęte przez sycylijskiego archeologa Davida Camporeale, obejmujące studia porównawcze z innymi ośrodkami greckimi na wyspie, analizę danych historycznych, literackich, religijnych i kulturowych,

doprowadziły do wniosku, że wiele wskazuje na obecność tego rodzaju budowli również w Selinuncie, na zachód od rzeki Sélinos, w miejscu, gdzie znajduje się idealna przestrzeń do jego posadowienia. Analiza zdjęć satelitarnych, zweryfikowanych później w terenie, pozwoliła na wytypowanie konkretnego miejsca, które należy brać pod uwagę poszukując ewentualnych ruin teatru. Wstępne wnioski tego badacza zostały opublikowane na łamach „Science And Technology For Cultural Heritage” (2015) i dostrzeżone przez „National Geographic”.

W ramach współpracy, jaka zawiązała się między Davidem Camporeale a lubelskimi archeologami działającymi we Włoszech, Marcinem Piotrowskim i Patrycją Piotrowską, pod koniec 2019 r. rozpoczęły się wspólne badania w celu ustalenia lokalizacji ewentualnego teatru greckiego w Selinuncie. Ze względu na sytuację pandemiczną pobyty w terenie ograniczono do minimum. Skupiono się na kwerendach archiwalnych i bibliotecznych oraz opracowaniu danych teledetekcyjnych. Badania geofizyczne planowane są na 3 i 4 kwartał 2021 r.

Luca Donnini¹, Massimiliano Gasperini¹, Marcin Piotrowski², Patrycja Piotrowska³

¹ Associazione Culturale ASTRA Onlus / Terni (Włochy)

² Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

³ Gorgona (ArchaeoFuture) / Lublin

Carsulae w Umbrii. Dawne i najnowsze badania archeologiczne ze szczególnym uwzględnieniem obszaru forum

słowa kluczowe: Carsulae, Cesarstwo Rzymskie, geofizyka archeologiczna, antyczne miasto, *domus*

Carsulae, antyczne miasto, to znane stanowisko archeologiczne położone w Umbrii, około 4 km od San Gemini, w prow. Terni, i około 80 km na północ od Rzymu. Pierwsze ślady osadnictwa sięgają w tym miejscu IX w. p.n.e. Teren późniejszego miasta i okolic aż po V w. p.n.e. zajmowały różne grupy pastersko-rolnicze. W IV w. p.n.e. pojawiły się pierwsze ślady fortyfikowania osiedla. Wraz z rozwojem ważnej drogi Via Flaminia, miasto zaczęło nabierać znaczenia jako ważny punkt na szlaku handlowym oraz wojennym i rozrastać się dzięki imigracji okolicznej ludności. Jego szczególny rozkwit przypaść na czasy Oktawiana Augusta.

Za przyczynę upadku tego centrum jeszcze w starożytności uważa się niszczycielskie trzęsienia ziemi i towarzyszące im przemieszczenia gruntu, procesy spowodowane działaniem wód na wietrzejącą skałę trawertynową, ponadto zmianę przebiegu odcinka traktu Via Flaminia w ten sposób, że omijał Carsulae, oraz najazdy barbarzyńskie. W średniowieczu osadnictwo na jego terenie raczej się tylko tliło. Ostatecznie nie wyrosła w tym miejscu żadna nowa aglomeracja miejska, dzięki czemu Carsulae stało się doskonałym miejscem dla szeroko zakrojonych badań archeologicznych.

Carsulae było obiektem zainteresowań już w XVI i XVII w. Pod koniec XVIII w. podjęto na jego terenie prace poszukiwawcze z inicjatywy papieża Piusa VI. Wykopalka prowadzono również w następnych stuleciach, ale dopiero w 2. poł. XX w. miały miejsce pierwsze profesjonalne badania archeologiczne. Od początku XXI w. miasto stało się obiektem badań nie tylko włoskich archeologów, ale również zagranicznych uniwersytetów, w tym od 2005 r. Valdosta State University w USA. Od 2016 r. prowadzone są prace w obrębie forum, którymi kieruje Massimiliano Gasperini i Luca Donnini, z ramienia Associazione Culturale ASTRA Onlus. W badaniach na forum uczestniczą również Australijczycy, z Monash University w Melbourne oraz Macquaire University w Sydney, a od 2019 r. także polscy archeolodzy z Lublina: Marcin Piotrowski oraz Patrycja Piotrowska.

Wśród najważniejszych obiektów w topografii Carsulae wymienić należy zachowaną drogę Via Flaminia, dawną bazylikę, termy, cysterne, bliźniacze świątynie, forum i odkryty w jego ob-

rzebie *domus*, amfiteatr, teatr, Łuk św. Damiana (pozostałość dawnego łuku triumfalnego), nekropole północną oraz średniowieczny kościół św. Damiana. W trakcie ostatnich badań w obrębie forum zarejestrowano wiele budowli i pomieszczeń, ale główne prace zintensyfikowano w obrębie *domus* z mozaikami oraz *Capitolium*. W obrębie pierwszego założenia o charakterystyce typowego rzymskiego *domus*, datowanego na czasy augustiańskie, rozpoznano *atrium* centralne wraz z *impluvium* (pomieszczenie A), a z pomieszczeń, które je otaczały: aulę (E) z wanną (D) oraz częściowo sypialnię (*cubiculum*) lub jadalnię (*triclinium*) (C) i *tablinum* (I). Po bokach *tablinum* znajdowały się dwa korytarze, z których odsłonięto dotychczas jeden. Do kompleksu należały również inne pomieszczenia (F oraz G), których funkcji jeszcze nie wyjaśniono.

W obrębie przestrzeni wokół odkrywanego *domus*, w tym w miejscu między nim a *Capitolium*, wykonane zostały badania geofizyczne metodą magnetyczną (około 0,5 ha). Udało się dzięki nim ujawnić ślady różnych struktur murowanych i obiektów, w tym prostokątny budynek z absydą oraz cysternę. Wyniki badań magnetycznych zostały już częściowo potwierdzone wykopaliskowo. Planowane jest rozpoznanie geofizyczne całego miasta w granicach parku archeologicznego.

Giuseppe Romagnoli¹, Marcin Piotrowski², Patrycja Piotrowska³, Daniel Gazda⁴

¹ Dipartimento di Studi Linguistici-Letterari, Storico-Filosofici e Giuridici / Università degli Studi di Viterbo (Włochy)

² Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

³ Gorgona (ArchaeoFuture) / Lublin

⁴ Fundacja Ureusz / Warszawa

Rozpoczęcie wielkopowierzchniowych badań archeologicznych w Ferento, w gminie Viterbo, w regionie Lacjum, w oparciu o metody geofizyczne i teledetekcyjne w 2021 r.

słowa kluczowe: Ferento, antyczne miasto, miasto rzymskie, średniowieczne miasto, teledetekcja archeologiczna, geofizyka archeologiczna

Stanowisko archeologiczne Ferento, rzymskie antyczne i średniowieczne miasto, położone jest w dolinie Tybru, około 10 km na północ od Viterbo, na terenie Lacjum. Zajmuje zbliżone do trójkąta wzniesienie tufowe, rozciągające się na powierzchni około 30 ha.

Niegdyś posiadało ważną pozycję strategiczną w obrębie południowej Etrurii, leżało bowiem na skrzyżowaniu starożytnych szlaków: pierwszy łączył południową Etrurię wewnętrzną wraz z miastem Volsinii z północną częścią regionu, drugi, poprzeczny, łączył Etrurię nadmorską z doliną Tybru. Rzymskie miasto zostało założone prawdopodobnie między IV i III w. p.n.e. na wcześniejszym centrum etruskim. Zasięg osadnictwa z okresu republikańskiego jest słabo rozpoznany, ze względu na stan badań i z uwagi na przykrycie śladów z tego czasu przez pozostałości z okresu cesarstwa. Ferento stało się miejscem wielu inwestycji w okresie panowania dynastii julijsko-klaudyjskiej, kiedy przedstawiciele miejskiej arystokracji doprowadzili do odnowienia i monumentalizacji jego zabudowy. Wśród nich pojawia się niejaki Sextus Hortensius Auli filius, który przyczynił się do budowy i przebudowy forum, które pozostaje wciąż do zlokalizowania. W tym samym czasie powstały w przestrzeni miejskiej budynki publiczne, takie jak teatr czy termy. Badania potwierdziły funkcjonowanie miasta w okresie późnoantycznym i we wczesnym średniowieczu, jednak na mniejszą skalę. Chociaż po przeniesieniu biskupstwa w 1 poł. VII w. do bizantyńskiego centrum w Bomarzo Ferento straciło na znaczeniu gospodarczym i liczbie ludności, nadal odgrywało istotną rolę aż do końca okresu longobardzkiego. Symptomy odnowy ekonomicznej i demograficznej można znów odnieść do X stulecia, które wyznaczało preludium stałego rozwoju miasta w dwóch następnych wiekach. W tym okresie Ferento sta-

wało się centrum administracyjnym, o którym wspominają źródła poczynając od 940 r., i które osiągnęło formę autonomii administracyjnej w ciągu XI stulecia. Szybko rozwijające się miasto upadło nagle w wyniku zniszczeń spowodowanych przez Komunę Viterbo, między 1170 i 1172 r. O efemerycznym ożywieniu osadnictwa na gruzach zniszczonego Ferento świadczą różne dokumenty z ostatniej ćwierci XII w. oraz pośrednio zarządzenia wydawane przez władze miejskie Viterbo w wieku XIII, które zabraniały odwiedzania terenu dawnego miasta. Jego odbudowę uniemożliwił dyplom wydany w 1175 r. przez legata cesarskiego. Późniejsze losy Ferento, aż po czasy nowożytności, zostały naznaczone płądrowaniem starożytnych budowli.

Historię dotychczasowych badań archeologicznych w Ferento można podzielić na trzy okresy. Pierwszy przypadł na XIX–pocz. XX w. i charakteryzował się nieco chaotyczną eksploracją etruskich i rzymskich nekropoli i chęcią wyeksponowania najbardziej okazałych budowli. Podobny przebieg miały prace wykopaliskowe podejmowane w ramach prac szkół Ministerstwa Pracy w latach 1957–1961. Trzeci cykl już profesjonalnych badań rozpoczął się w 1994 r. z ramienia Uniwersytetu w Viterbo i wciąż jest rozwijany. Pod koniec lat 90. XX w., dzięki współpracy G. Maetzel (kierowała badaniami w Ferento do 2003 r.) i P. Gülla z S. Tabaczyńskim oraz E. Tabaczyńską, w wykopaliskach w tym miejscu mógł uczestniczyć M. Piotrowski (wtedy student z Polski). Zawiazane wówczas relacje polsko-włoskie, m.in. M. Piotrowskiego z G. Romagnolim, który stał się później badaczem Ferento, po ponad 20 latach doprowadziły do otwarcia nowego rozdziału w badaniach. Ich celem jest przede wszystkim geofizyczne i teledetekcyjne rozpoznanie możliwie największej powierzchni dawnego Ferento. Obecnie trwa pozyskiwanie i analiza danych teledetekcyjnych, ale na 3 i 4 kwartał 2021 r., a także na najbliższe 3 lata planowane jest prowadzenie badań magnetycznych i elektrooporowych.

Piotr Łuczkiewicz¹, Aneta Kuzioła²

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

² Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Badania na cmentarzysku w Malborku-Wielbarku w latach 2018–2019

słowa kluczowe: młodszy okres przedrzymski, okres rzymski, Pomorze, cmentarzysko

Badania na eponimicznym birtualnym cmentarzysku kultury wielbarskiej, prowadzone były (przez niemieckich archeologów) od 1927 do 1936 roku, a potem kontynuowane w latach 2008–2019. Prace w latach 2017–2019 wykonywano w ramach projektu NCN, realizowanego w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie przez dra hab. Piotra Łuczkiewicza, prof. UMCS.

W sumie na cmentarzysku odkryto do tej pory ponad 2100 pochówków, w dużej części naruszonych już w starożytności, datowanych od młodszej części przedrzymskiej po okres wędrówek ludów. Większość grobów datowana jest na okres rzymski (fazy B2–C1). Z młodszym okresem przedrzymskim można wiązać zaledwie około 15% grobów.

W trakcie badań w latach 2018–2019 przebadano prawie 160 grobów.

Występujące w literaturze przedmiotu przekonanie, że cmentarzysko zostało założone dopiero w fazie A2 młodszej części przedrzymskiej, musi zostać zakwestionowane. Prace w ostatnich latach przyniosły wiele materiałów, które jednoznacznie każą synchronizować początki nekropolii z fazą A1, czyli z końcem III i początkami II w. p.n.e. Cmentarzysko w Malborku-Wielbarku jest więc w zasadzie jednym stanowiskiem, które dostarczyło nieprzerwanej serii materiałów od początku młodszej części przedrzymskiej po początki okresu wędrówek ludów.

Marcin Piotrowski¹, Patrycja Piotrowska²

¹ Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

² Gorgona (ArchaeoFuture) / Lublin

Nieinwazyjne badania archeologiczne na stanowisku 2 w Żelaznej Nowej, w powiecie kozienickim, województwie mazowieckim w latach 2018–2019

słowa kluczowe: Żelazna Nowa, kultura przeworska, okres przedrzymski i rzymski, geofizyka archeologiczna, cmentarzysko ciałopalne, osada

Nieinwazyjne badania archeologiczne w Żelaznej Nowej przeprowadzone zostały między listopadem 2018 (geofizyka) i marcem 2019 r. (archeologia lotnicza, pomiary geodezyjne, badania powierzchniowe, opracowanie wyników).

Teren badań obejmował rejon znanego stanowiska archeologicznego AZP 66-69/46-2, które było wcześniej częściowo rozpoznane wykopaliskowo w latach 2007, 2008, 2015 i 2017, w wyniku czego zbadano ciałopalne cmentarzysko ludności kultury przeworskiej. Najstarsze znaleziska z terenu cmentarzyska datowane są na młodszy okres przedrzymski (fazy A3 i A3/B1), najmłodsze na młodszy okres rzymski do fazy C1b/C2. Użytkowanie nekropoli trwałoby zatem mniej więcej 300 lat, od około połowy I w. p.n.e. do połowy III w n.e.

Podstawowym celem badań przeprowadzonych w latach 2018–2019 była próba określenia zasięgu cmentarzyska, ujawnienie jego topografii oraz ocena stanu zachowania i stopnia zagrożenia. Jednocześnie chodziło o bezinwazyjne zlokalizowanie innych struktur archeologicznych i wyjaśnienie charakteru obszaru położonego bezpośrednio na wschód od cmentarzyska, gdzie na powierzchni występuje większa liczba fragmentów naczyń ceramicznych. Realizację tych zadań oparto przede wszystkim na prospekcji geofizycznej. Ze względu na charakter stanowiska 2 (warunki topograficzne, głównie otwarty teren z łatwym dostępem, pola orne i łąki) za najbardziej efektywną uznano metodę magnetyczną.

Badaniami geofizycznymi objęto powierzchnię 164 arów wyznaczonych na wschód i północny-wschód od wykopów archeologicznych z lat wcześniejszych. Zarejestrowano kilkaset różnych obiektów, które można uznać za ślad dawnej działalności ludzkiej. Przy interpretacji wyników wzięto pod uwagę także rezultaty badań wykopaliskowych. Na wygenerowanych mapach anomalii magnetycznych udało się wyróżnić wiele obiektów, które charakteryzują się regularnością zarysu, a także wyraźną intencjonalnością rozmieszczenia w terenie (grupy, układy liniowe, konsekwentna orientacja linii względem stron świata). Już na pierwszy rzut oka widać, że na obszarze prospekcji geofizycznej rysują się trzy strefy różniące się pod względem nasycenia obiektami, a także ich wielkością, rozkładem oraz zakresem wprowadzanych anomalii pola magnetycznego. Strefa 1 stanowi ewidentnie dalszą część cmentarzyska rozpoznanego częściowo w poprzednich latach. Wielkość nekropoli należy szacować na ponad 1 ha. Strefa 3, położona na wschodzie, charakteryzuje się występowaniem obiektów m.in. typowo osadowych (paleniska, jamy, dołki posłupowe). Pas strefy 2 ma charakter ewidentnie przejściowy między cmentarzyskiem i osadą, wykazując ślady znacznej intensyfikacji dawnych działań człowieka.

Badania w obrębie stanowiska 2 w Żelaznej Nowej wykazały dużą przydatność metod nieinwazyjnych, zwłaszcza metody geomagnetycznej. Pozwoliły na oszacowanie wielkości cmentarzyska ciałopalnego, rozpoznanie jego topografii oraz uchwycenie relacji nekropoli z sąsiednią osadą. Biorąc pod uwagę dokładność lokalizacji poszczególnych obiektów na mapach anomalii magnetycznych (± 25 cm) widać, że wyniki prospekcji pozwalają na precyzyjne planowanie przyszłych badań wykopaliskowych.

Adam Cieśliński¹, Andrzej Kasprzak²

¹ Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

² Muzeum w Koszalinie

Nowy Łowicz na poligonie drawskim. 30 lat badań największego cmentarzyska kurhanowego ludności kultury wielbarskiej

słowa kluczowe: okres wpływów rzymskich, kultura wielbarska, cmentarzysko kurhanowe, obrządek pogrzebowy, poligon drawski

Nowy Łowicz to wielokulturowe stanowisko kurhanowe położone na środkowym Pomorzu, na terenie poligonu drawskiego. Zarejestrowano na nim 4 mogiły kultury łużyckiej (w tym 2 wtórnie nadsypane w okresie wpływów rzymskich) oraz aż 64 kurhany kultury wielbarskiej. Liczne pochówki odkryto w przestrzeniach między kurhanami.

W wyniku 30-letnich badań Muzeum w Koszalinie oraz Instytutu (obecnie Wydziału) Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego zbadano wykopaliskowo wszystkie kopce, a także rozpoznano płaską część nekropoli kultury wielbarskiej oraz znaczną część cmentarzyska kultury łużyckiej. W sumie natrafiono na ponad 300 grobów kultury wielbarskiej i ok. 250 grobów kultury łużyckiej.

W świetle dotychczasowych badań cmentarzysko można datować na okres od początku II do połowy III wieku po Chrystusie.

Ostatni sezon badawczy na stanowisku miał miejsce w 2019 r. Obecnie jest przygotowywany projekt badawczy, mający na celu opracowanie materiałów z okresu wpływów rzymskich.

W referacie zostanie przedstawiona historia badań stanowiska, ich specyfika na terenie województwa, a także wstępne ustalenia dotyczące chronologii, zróżnicowania obrządku pogrzebowego oraz charakterystyki inwentarzy grobowych. Omówione będzie rozplanowanie stanowiska, w tym relacje przestrzenne pomiędzy kurhanami z epoki brązu i okresu wpływów rzymskich.

Andrzej Szela

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

Ziarnko do ziarnka, aż zbierze się wiadro. Rekonstrukcja wyposażenia grobowca książęcego odkrytego w roku 2018 w miejscowości Zgliczyn Pobodzy, gm. Biezuń

słowa kluczowe: grób książęcy, okres wpływów rzymskich, północne Mazowsze

W roku 2018 wznowiono badania archeologiczne na położonym w miejscowości Zgliczyn Pobodzy, gm. Biezuń, woj. mazowieckie, znanym od ponad siedemdziesięciu lat cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich.

Już w trakcie pierwszego sezonu badań odkryto unikatowy zespół grobowy, który zaliczyć należy do tak zwanych grobów książęcych. Jest to już kolejny grób książęcy odkryty na tym stanowisku, a jak się wkrótce okazało, był to ostatni moment na odkrycie tego obiektu. Niestety zespół ten został naruszony przez nowożytny wkop. Mimo to, skrupulatna eksploracja obiektu i późniejsza konserwacja pozyskanych w jej trakcie zabytków, pozwoliła na odtworzenie jego pierwotnego wyposażenia. Co ciekawe, w procesie tym pomogły także badania archiwalne.

Badania na stanowisku są kontynuowane i przynoszą nowe informacje zarówno o nekropoli, jak i osadzie sąsiadującej z cmentarzyskiem.

Barbara Niezabitowska-Wiśniewska

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Bliskowice, stanowisko 21, pow. kraśnicki – zniszczone cmentarzysko (?) kultury przeworskiej

słowa kluczowe: zachodnia Lubelszczyzna, kultura przeworska, cmentarzysko

W 2018 r. Marta Stasiak-Cyran opublikowała artykuł pt. *Grób wojownika z Bliskowic, pow. kraśnicki – nowe dane do studiów nad rozwojem kultury przeworskiej na Lubelszczyźnie*.

Grób ten został odkryty przypadkowo w 2015 r. przez właścicieli działki, w płytkim wybie-rzysku piasku. Na podstawie tego znaleziska trudno było wyrokować czy mamy do czynienia z pojedynczym pochówkiem wojownika kultury przeworskiej, czy też z nieznanym wcześniej cmentarzyskiem. Wiosną 2019 r. szczęśliwym zbiegiem okoliczności przeprowadzono kilkun-dniowe, sondażowe badania wykopaliskowe w miejscu jego odkrycia oraz w obrębie sąsiedniej posesji.

Cały wstępnie rozpoznany obszar znajduje się w terenie zabudowanym i przeobrażonym w wyniku współczesnej działalności ludzkiej. W trakcie prac wyeksplorowano pozostało-ści przypadkowo odkrytego grobu, pozyskując jedynie niewielką próbkę węgla drzewnego. Odkryto także liczne obiekty nowożytnie, w bezpośrednim sąsiedztwie wspomnianego grobu, oraz pojedyncze materiały z epoki kamienia. Pomimo nieodnalezienia innych pochówków kul-tury przeworskiej nie można wykluczyć, że na stanowisku 21 w Bliskowicach znajduje się znisz-czone cmentarzysko tej jednostki kulturowej. Świadczyć mogą o tym takie fakty, jak: obecność fragmentów ceramiki kultury przeworskiej rozproszonych na całym badanym obszarze, w tym w znacznym oddaleniu od miejsca odkrycia grobu; zarejestrowanie niewielkich fragmentów przepalonych kości ludzkich w innych częściach wybie-rzyska piasku, relacja właścicieli działki o dokonanych podczas prac budowlanych w obrębie posesji wcześniejszych odkryciach bliżej nieokreślonych przedmiotów metalowych, które niezidentyfikowane wykorzystane zostały jako elementy uzbrojenia betonu.

Niestety ograniczenia czasowe nie pozwoliły na pełne rozpoznanie dostępnego obecnie ob-szaru stanowiska. Jednak prace będą kontynuowane.

Barbara Niezabitowska-Wiśniewska¹, Anna Hyrczał², Jacek Szczurowski³, Magdalena Moskal-del Hoyo⁴

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

² Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie

³ Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

⁴ Instytut Botaniki im. Władysława Szafera Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

Grób wojownika kultury przeworskiej z Hrubieszowa

słowa kluczowe: Kotlina Hrubieszowska, kultura przeworska, grób ciałopalny

W sierpniu 2020 r. do Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie dotarła informacja o przypadkowym odkryciu na polu ornym przy ul. Grabowieckiej w Hrubieszowie przedmiotu żelaznego, który okazał się umbem. W miejscu jego znalezienia wskazanym przez odkrywcę przeprowadzono badania ratownicze i odsłonięto grób ciałopalny wojownika kultury prze-worskiej. Na jego wyposażenie oprócz wspomnianego umbu, składały się: zapinka, dwa groty, imacz i nożyce – wszystkie z żelaza – oraz ośleka kamienna. Spalone kości zmarłego zostały złożone do grobu w sakwie lub worku z niezachowanego materiału organicznego. Wśród nich

znaleziono fragment przepalonego grzebienia z poroża, fragment ceramiki oraz nieliczne węgle drzewne.

Grób datować należy na stadium C1a okresu rzymskiego. W okolicach pochówku nie natrafiono na inny materiał archeologiczny. Najprawdopodobniej więc mamy do czynienia z kolejnym we wschodniej Lubelszczyźnie, pojedynczym grobem wojownika kultury przeworskiej, którego powstanie przypada na czasy załamania się struktur osadniczych tej kultury w wyniku ekspansji ludności kultury wielbarskiej.

Bartłomiej Bartecki¹, Kyrylo Myzgin², Anna Hyrczała¹

¹ Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie

² Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego

Skarb denarów z Cichobórze – największy, od ponad pół wieku, depozyt monet rzymskich odkryty na ziemiach polskich. Wstępna analiza zbioru

słowa kluczowe: Cichobórze, okres rzymski, skarb, denary, Goci

W 2019 r. w miejscowości Cichobórze (gm. Hrubieszów) został odkryty ogromny skarb rzymskich denarów, stając się jednym z najważniejszych odkryć w ciągu ostatniego półwiecza z punktu widzenia zagadnień numizmatyki okresu rzymskiego na ziemiach polskich. Oprócz monet uzyskano informacje o dokładnej lokalizacji znaleziska, co umożliwiło przeprowadzenie ratowniczych badań wykopaliskowych w obrębie stanowiska 28 (AZP 89-95/52) i odkrycie, a tym samym uratowanie przed zniszczeniem i rozproszeniem, kolejnych monet.

Liczba monet w depozycie wynosi na chwilę obecną 1762 egz. (I–II w. – od cesarza Wespazjana do Septymiusza Sewera). W ich sąsiedztwie odkryto także kilka brązowych, srebrzonych nitów, będących zapewne pozostałością po pojemniku, w którym były zdeponowane.

Studia nad znaleziskami denarów, również w przypadku skarbu z Cichobórze w regionie, dotyczą wielu szczegółowych zadań badawczych odnoszących się tak do samego zjawiska deponowania monet, jak do szczególnych kategorii monet w ramach puli denarów rzymskich. Jednym z takich zadań jest weryfikacja znalezisk pod kątem obecności monet wyprodukowanych w warsztatach barbarzyńskich: kopii lub naśladownictw. I jeśli w przypadku pierwszych wymaga to zastosowania najbardziej nowoczesnych i zaawansowanych narzędzi, to jednym z ważnych punktów badań wstępnych była identyfikacja w skarbie trzech barbarzyńskich naśladownictw denarów, prawdopodobnie wykonanych z dobrej jakości srebra. Dotychczas na terenie pomiędzy Wieprzem a Styrem podobne znaleziska były rejestrowane niezwykle rzadko. Kolejnym interesującym zjawiskiem, które po wstępnym zapoznaniu się z monetami ze skarbu rzuca się w oczy, jest obecność kilku egzemplarzy denarów zaopatrzonych w otwory. Zazwyczaj takie okazy w skarbach są bardzo rzadkie. Wstępne opracowanie pozwoliło zrozumieć strukturę chronologiczną tego depozytu.

Liczebność skarbu jest jego największą wartością, ale jednocześnie największym wyzwaniem, które wymaga czasochłonnych analiz. Jednak ranga tego odkrycia zobowiązuje do szybkiego zaprezentowania choćby wstępnych wyników badań zbioru numizmatów, które od marca 2020 roku znajdują się w Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie.

Anna Hyrczała¹, Barbara Niezabitowska-Wiśniewska², Kyrylo Myzgin³, Bartłomiej Bartecki¹

¹ Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie

² Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

³ Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego

Odkryte. Odzyskane. Ocalone. Starożytność w świetle niepublikowanych zabytków z regionu hrubieszowskiego

słowa kluczowe: okres rzymski, kultura przeworska, kultura wielbarska, grupa masłomęcka

Odkryte – w trakcie dawnych badań powierzchniowych i odkryte na nowo w muzealnych zbiorach. Odzyskane – z rąk rolników, darczyńców i kolekcjonerów. Ocalone – przed zniszczeniem i deprecjacją, zakonserwowane, poddane analizom i digitalizacji, opracowane i opublikowane w pełnej dwujęzycznej polsko-angielskiej wersji. To najważniejsze kroki, niezbędne do zachowania i udostępnienia krajowym oraz zagranicznym środowiskom naukowym, a także społeczeństwu, niepublikowanego dotąd zbioru zabytków starożytności z terenu powiatu hrubieszowskiego. Cenne naukowo zabytki monetarne i niemonetarne, z różnych surowców, z kilkudziesięciu stanowisk, są gromadzone w hrubieszowskim Muzeum im. ks. Stanisława Staszica od ponad 30 lat.

Projekt pt. *Odkryte. Odzyskane. Ocalone. Starożytność w świetle niepublikowanych zabytków z regionu hrubieszowskiego*, dofinansowany ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury, jest realizowany w latach 2020–2021.

W opisanym zbiorze znajduje się ponad pół tysiąca artefaktów, będących przedmiotem działań realizowanych w ramach niniejszego zadania. Wśród nich są zarówno zabytki metalowe (żelazne, ze stopów miedzi, srebrne i złote), jak i gliniane, szklane oraz kościane. Większość z nich ma przybliżoną lokalizację, w niektórych przypadkach określoną numerem stanowiska archeologicznego lub dokładniejszą za pomocą lokalizatora GPS. Zabytki pochodzą z ponad 30 miejscowości, głównie powiatu hrubieszowskiego. Artefakty są datowane na młodszy okres przedrzymski, okres rzymski i wczesną fazę okresu wędrówek ludów. Łączyć je należy z kulturami zarubiniecką, przeworską i wielbarską oraz z grupą masłomęcką.

Ze względu na charakter źródeł opracowywane materiały zostały rozdzielone na dwie główne grupy – zabytki niemonetarne (ozdoby i części stroju, narzędzia i przedmioty codziennego użytku, uzbrojenie) oraz zabytki monetarne. Dla każdej z grup został stworzony katalog wraz z pełną dokumentacją rysunkową i fotograficzną. Będzie on stanowić podstawę analizy typologiczno-chronologiczno-kulturowej wszystkich kategorii zabytków. Oprócz wspomnianej konserwacji zabytków metalowych, wykonana została również analiza metalograficzna wybranej, ale reprezentatywnej grupy, w tym monet (analiza chemiczna spektrometrem skaningowym, analizy XRF, rozpoznanie stopu, jego struktury, technologii).

Równolegle przeprowadzona została kwerenda źródłowa i archiwalna, również dokumentacji z badań AZP, w celu nakreślenia stanu badań nad młodszym okresem przedrzymskim, okresem rzymskim i wędrówek ludów w Kotlinie Hrubieszowskiej. Opracowywane są mapy tak datowanego osadnictwa w świetle znalezisk powierzchniowych i wyników badań wykopaliskowych.

Przeprowadzone dotychczas działania pokazują, że rzetelna analiza znalezisk powierzchniowych czy odkryć przypadkowych pozwala na przeprowadzenie rekonstrukcji i dynamiki przemian kulturowych, stanowiąc jednocześnie doskonałe uzupełnienie opracowań bazujących na wynikach badań wykopaliskowych. Stworzenie pełnego katalogu źródeł uzupełnionego dokumentacją rysunkową i fotograficzną pozwoli na uporządkowanie materiałów oraz będzie stanowić podstawę do dalszych badań prowadzonych w ramach niniejszego projektu, a także przyszłych działań naukowych i muzealnych.

**Barbara Niezabitowska-Wiśniewska¹, Anna Hyrczała², Anna Mucha², Bartłomiej Bartecki²,
Łukasz Mazurek², Tadeusz Wiśniewski³**

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

² Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie

³ Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Gródek, stanowisko 1C, pow. hrubieszowski – w poszukiwaniu południowej granicy cmentarzyska grupy masłomęckiej (i nie tylko). Wyniki badań przeprowadzonych w latach 2019–2020

słowa kluczowe: Kotlina Hrubieszowska, grupa masłomęcka, cmentarzysko

W 2017 r. pracownicy Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie w południowej, wcześniej niebadanej części stanowiska 1C w Gródku, pow. hrubieszowski, odkryli dwa groby szkieletowe grupy masłomęckiej. Odkrycie to przyczyniło się do kontynuacji prac w tej strefie stanowiska w latach 2019–2020.

Głównym celem badań było uchwycenie południowej granicy cmentarzyska tej jednostki kulturowej oraz rozpoznanie obszaru pomiędzy nekropolą a sąsiadującą z nią od południa osadą na stanowisku nr 6 (dawniej 1D). W trakcie prac zarejestrowano kolejne groby szkieletowe grupy masłomęckiej, w tym część silnie zniszczonych przez okopy z czasów I wojny światowej. Odkryto i zbadano również fragment rowu, w którego spągu dominował materiał datowany na okres rzymski i wczesną fazę okresu wędrówek ludów. Na obecnym etapie badań wydaje się, że może on wyznaczać południową granicę cmentarzyska. Hipotezę tę pośrednio potwierdza brak obecności grobów grupy masłomęckiej na południe od wspomnianego rowu. Poza obiektami i zabytkami z okresu rzymskiego odkryto bardzo liczne relikty osadnictwa kultury pucharów lejkowatych oraz pozbawione wyposażenia groby szkieletowe, których układ i orientacja pozwalają ostrożnie łączyć je z kulturą wysocką.

Wszystkie prace będą kontynuowane i sukcesywnie uzupełniane o wyniki analiz specjalistycznych.

Barbara Niezabitowska-Wiśniewska

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Czego jeszcze nie wiemy o stanowisku numer 3 w Ulowie, pow. tomaszowski? Wyniki badań przeprowadzonych w 2019 r.

słowa kluczowe: Roztocze Środkowe, kultura wielbarska, cmentarzysko, osada

Jednym z najlepiej rozpoznanych i jednocześnie najtrudniejszych do interpretacji stanowisk w mikroregionie osadniczym w rejonie Ułowa, pow. tomaszowski, na Roztoczu Środkowym, jest stanowisko oznaczone numerem 3. Odkryto tam pozostałości osadnictwa niemal każdej z kultur archeologicznych występujących w tej części ziem polskich – od okresu paleolitu schyłkowego i mezolitu po wczesne średniowiecze i czasy nowożytnie.

Z późnym okresem rzymskim i wczesną fazą okresu wędrówek ludów łączono dotąd znajdujące się tam cmentarzysko brytualne kultury wielbarskiej. Badania przeprowadzone w 2019 r. koncentrowały się głównie w południowej, niebadanej wcześniej części stanowiska. W ich trakcie zarejestrowano obiekty o charakterze osadowym, które między innymi na podstawie ceramiki wykonanej przy użyciu koła garncarskiego również należy datować na późny okres

rzymski lub wczesną fazę okresu wędrówek ludów. Z całą pewnością też stanowisko numer 3 jest znacznie większe niż wcześniej sądzono. Nie można także wykluczyć, że znajdujące się na południe od niego stanowisko numer 6 w rzeczywistości stanowi część stanowiska numer 3. Potwierdzenie tej hipotezy umożliwi jedynie kontynuacja badań oraz wykonanie serii datowań radiowęglowych. Te ostatnie – szczególnie w obliczu trudności w precyzyjnym datowaniu materiałów ceramicznych – mogą okazać się pomocne w odtworzeniu pozycji chronologicznej nowo odkrytych obiektów i ich relacji z innymi stanowiskami ze schyłku starożytności w mikroregionie Ułowa.

Sylwester Sadowski

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Barbarzyński meeting point* nad Sieniochą u schyłku starożytności? Młodsze cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego i początku okresu wędrówek ludów na st. 1 w Swaryczowie, pow. zamojski, woj. lubelskie

słowa kluczowe: krąg kultur gockich, kultura wielbarska, cmentarzysko warstwowe, cmentarzysko ciałopalne

Położone w dolinie rzeki Sieniochy w południowo-zachodniej części Kotliny Hrubieszowskiej stanowisko jest badane regularnie od 2005 roku. W okresie rzymskim i wczesnej fazie okresu wędrówek ludów spełniało wyłącznie funkcję sepulkralną. Miało wówczas zorganizowaną strukturę przestrzenną i w gruncie rzeczy składało się z dwóch cmentarzysk: starszego i młodszego, o dwóch zupełnie odmiennych cechach obrządku pogrzebowego. Wydaje się bardzo prawdopodobnym, że zarówno granice zewnętrzne obu części cmentarzyska, jak i przestrzeń pomiędzy nimi były ściśle wyznaczone nieokreślonym rodzajem ogrodzenia. Okres jego użytkowania jako całość zamyka się w czasie od fazy B2/C1-C1a po początek okresu wędrówek ludów.

Cmentarzysko starsze (I) położone jest w północno-zachodniej i zachodniej części stanowiska. Pod względem obrządku pogrzebowego ma wszystkie cechy klasycznej, birtualnej nekropolii kultury wielbarskiej. Jedynym odstępstwem od tej definicji są odkryte na nim pozostałości drewnianych konstrukcji słupowych, prawdopodobnie stanowiących integralną część miejsc grzebania zmarłych w postaci oznaczeń grobów na powierzchni gruntu, wieńców lub kręgów otaczających miejsce pochówków, a być może nawet spełniających funkcję zadaszania nad centralną częścią cmentarzyska. W takiej formie nie ma ono analogii na terenie europejskiego *Barbaricum*.

Młodsze cmentarzysko (II), które jest przedmiotem wystąpienia, przylega bezpośrednio do starszego od wschodu i południowego wschodu. Jego cechą charakterystyczną jest obecność wyłącznie pochówków ciałopalnych, przy całkowitym braku grobów inhumacyjnych, oraz zalegający na jego powierzchni poziom warstwy ciałopalenia zawierającej zabytki i przepalone kości ludzkie.

Powstało najprawdopodobniej u schyłku funkcjonowania starszego cmentarzyska lub wkrótce po jego opuszczeniu, ale jeszcze w momencie, kiedy na powierzchni terenu wyraźnie widoczne były relikty starszej nekropolii, co może tłumaczyć ściśle rozgraniczenie obu cmentarzysk – nowe powstało w sąsiedztwie starszego, nie naruszając jego przestrzeni. Miało to miejsce nie wcześniej niż u schyłku młodszego okresu rzymskiego. Cmentarzysko użytkowano do początku

* Tego krótkiego, a jednocześnie najbardziej trafnie oddającego charakter omawianych materiałów określenia użyła w prywatnej rozmowie z autorem badań dr hab. Anna Bitner-Wróblewska, której serdecznie za to dziękuję.

okresu wędrówek ludów. Najmłodsze odkryte w jego obrębie zabytki datowane są nie później niż faza D2.

Młodsza nekropola pod wieloma względami nie ma ścisłych analogii na terenach *Barbaricum*, lecz ze względu na cechy obrządku pogrzebowego jest związana z kręgiem kultur gockich.

Od momentu, kiedy stało się jasne, że stanowisko w Swaryczowie składa się z dwóch cmentarzysk, zrodziło się pytanie, czy oba obiekty łączy ciągłość użytkowania jako miejsca pochówku dla jednej lokalnej społeczności, a dwie odmienne formy grzebalne są wynikiem jedynie zmiany sposobu traktowania ciał zmarłych, czy też młodsza nekropola powstała w wyniku pojawienia się w okolicy nowych osadników?

W ciągu kilku lat badań w przestrzeni młodszej cmentarzyska w Swaryczowie zwracały uwagę powtarzające się coraz częściej, ewidentne, nietypowe dla (zakładano wówczas) kultury wielbarskiej elementy wyposażenia pochówków (np: żelazne wędzidło) lub zabytki pochodzące z różnych stron środkowoeuropejskiego *Barbaricum*, wśród których można wskazać zarówno przedmioty pochodzące z północy – z kręgu kultur bałtyjskich – jak i południa – z terenów kultury czerniachowskiej a być może nawet i bardziej odległych krańców Europy Zachodniej i Wschodniej. Zaskakujący jest fakt, że niektóre z nich wystąpiły w kontekście tych samych zespołów grobowych.

Po przebadaniu większej części przestrzeni cmentarzyska, zwrócono także uwagę na rozplanowanie lokalizacji pojedynczych grobów lub ich całych grup tworzących mniej lub bardziej czytelnie oddzielone skupienia.

Wydaje się zasadnym odejście od interpretacji młodszej obiekty jako związanego *stricto* z kulturą wielbarską. Jeśli dodać, że przy jednym z pochówków odkryto przedmioty żelazne o charakterze militarnym, przez które można interpretować go jako grób z bronią, to jest to już ewidentne odstępstwo od norm pogrzebowych wymienionej kultury.

Obserwacje poczynione w odniesieniu do tego cmentarzyska, sprawiają nieodparte wrażenie, że było to miejsca grzebania zmarłych wywodzących się z grupy ludzi, których łączyło poddanie się regułom obrządku pogrzebowego i posługujących się inwentarzem materialnym identyfikowanym z szeroko rozumianym kręgiem kultur gockich, ale z których przynajmniej część mogła być „obca” w lokalnej społeczności i pochodzić z różnych stron *Barbaricum*. Na obecnym etapie badań jest to oczywiście wyłącznie hipoteza, ale niepozbawiona podstaw do pozytywnej weryfikacji. Wpisuje się natomiast w trend obserwowany nie tylko w całej południowej części kręgu kultur gockich, lecz także na bliskim sąsiedzkim obszarze grupy masłomęckiej.

Cmentarzyska w Swaryczowie są jednym z elementów prężnie rozwijającego się – jeszcze niedawno prawie w ogóle nieznanego – mikroregionu osadniczego w okresie rzymskim i okresie wędrówek ludów. Jego lokalizacja na granicy wododziału Wieprza i Bugu była najprawdopodobniej nieprzypadkowa. Położona równoleżnikowo, szeroka dolina niewielkiej rzeki Sieniochy stanowiła być może doskonałą alternatywę dalekosiężnej komunikacji dla obszaru północno-wschodniej części Kotliny Hrubieszowskiej, zajętej przez grupę masłomęcką. Ten specyficzny *meeting point* położony jest na trasie z południowego-wschodu, z terenów obecnej Ukrainy na północ, wzdłuż Wieprza w kierunku doliny Wisły i dalej na wybrzeże Morza Bałtyckiego.

Badania stanowiska będą kontynuowane, tym bardziej, że pojawiły się możliwości rozszerzenia zakresu prac wykopaliskowych w kierunku południowym od dotychczas rozpoznanej przestrzeni – dotychczas niedostępnym ze względu na zwartą pokrywę leśną – gdzie natrafiono na kolejną część młodszej cmentarzyska, przynoszącą nowe, zaskakujące odkrycia, które potwierdzają, że wypowiedziane kilka lat temu na lubelskiej konferencji zdanie: „... w Swaryczowie bez zmian – ciągle coś nowego...” jest nadal aktualne...

Andrzej Kokowski

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

***Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum Polen 4. Lubliner Land* – finał największego projektu lubelskiej archeologii**

słowa kluczowe: importy rzymskie, okres rzymski, okres wędrówek ludów, Lubelszczyzna

Lubelszczyzna wyróżnia się na mapie naszego kraju ilością odkryć importów rzymskich.

W 2020 roku zakończono projekt podsumowujący wiedzę na ten temat. Do wydawnictwa Polskiej Akademii Nauk w Krakowie złożono 946 stron maszynopisu i kilkadziesiąt całostrowicowych tablic z ilustracjami prezentującymi najnowszą wiedzę o nasyceniu naszego regionu znaleziskami pochodzenia rzymskiego. *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Polen 4. Lubliner Land* (*Korpus rzymskich importów w europejskim Barbaricum. Polska 4. Lubelszczyzna*) – tak brzmi tytuł dzieła, którego wydanie nastąpi z końcem roku 2021. Na jego zawartość pracowało 19 autorów: M. Gładysz-Juścińska, A. Kokowski i B. Niezabitowska-Wiśniewska (autorzy trzonu opracowania), oraz: J. Bagińska, M. Barakszyn, B. Bartecki, M. Bienia, S. Hanejko, A. Hyrczała, M. Koperwas, G. Kuś, P. Lis, P. Łuczkiewicz, T. Markiewicz, T. Mazurek, A. Mucha, K. Myzgin, S. Sadowski, M. Stasiak-Cyran, autorzy wielu jego części.

Udało się zgromadzić wiedzę o ponad 17 000 zabytków. Odnotowano je na obszarach 252 miejscowości i w ich okolicach, w przypadku niektórych odkryto po kilka stanowisk. Z 213 gmin Lubelszczyzny jedynie na terenie 93 nie odnotowano żadnego przedmiotu importowanego. Absolutną rekordzistką jest gmina Hrubieszów, za sprawą bogatych w importy cmentarzysk gockich z Masłomęcza i Gródka.

Lubelskie zabytki rozproszone są po wielu kolekcjach – od Paryża po Sankt Petersburg; od Koszalina po Wiedeń oraz wielu zbiorach prywatnych. Najliczniej reprezentowane są monety (co najmniej 9193), występujące również w skarbach, z najnowszym z Cichobórze w pow. hrubieszowskim. Pozostałe to przede wszystkim wyroby szklane (głównie paciorki – 5734; ale również naczynia i ich fragmenty) oraz metalowe elementy stroju, naczynia i broń. Do najbardziej spektakularnych należy zwieńczenie hełmu kawaleryjskiego ze Swaryczowa i legionowe, późnorzymskie fibule koliste z Gródka. W katalogu umieszczono również grupę znalezisk niepewnych co do lokalizacji, do której należą anonimowe kolekcje monet, lampek oliwnych ze zbiorów Muzeum Narodowego w Lublinie, oraz monety zajęte w efekcie policyjnych przeszukań.

Opracowanie, po raz pierwszy w tak szerokim zakresie, odnosi się do efektów odkryć dokonanych przy pomocy wykrywaczy metali – tych systematycznych, zgodnych z wymogami konserwatorskimi, jak i amatorskich. Te ostatnie dokumentują klasyczny wierzchołek „góry lodowej” i najlepiej opisują zakres szacunkowych strat dla archeologii wynikających z niekontrolowanej działalności wykrywaczowców.

Po zamknięciu tomu we wrześniu 2020 roku pojawiły się nowe odkrycia importów i doniesienia o ujawnionych dawnych znaleziskach. Są one gromadzone w tomie „Suplementa”, który zaplanowano wydać za pięć lat. Do jego realizacji zapraszamy całe lubelskie środowisko archeologów.

Lubelski tom korpusu importów zadedykowano prof. dr hab. multi HC Sigmarowi von Schnurbeinowi – wielkiemu przyjacielowi lubelskiej archeologii, Amicis Universitatis Marie Curie-Skłodowska.

Андрей Обломский

Институт археологии Российской академии наук / Москва

Центр ювелирного ремесла на Верхнем Дону в конце V–VII вв. (предварительная информация)*

ключевые слова: лесостепь, Верхний Дон, поселение Стаево-5, конец V–VII вв.

Верхневоронежская культурная группа представляет собой новое археологическое явление, планомерное изучение которого началось только в 2010 г. Памятники этой группы датируются концом V–VII вв. В настоящее время материалы этого периода происходят из 22 пунктов в верхнем и среднем течении Дона и в бассейне его левого притока Воронежа.

Население верхневоронежской группы было смешанным. В его составе выделяются традиции славян (колочинской и отчасти пеньковской культуры) и финнов бассейна Оки. Ранние памятники связаны по происхождению с древностями типа Чертовицкое-Замятино лесостепного Подонья гуннского периода.

Торгово-ремесленным центром региона является комплекс поселений у с. Стаево в верховьях р. Воронеж. Остатки ювелирного ремесла изучены на поселении Стаево-5, на котором в 2016–2019 гг. вскрыто 1732 кв. м.

На этом памятнике обнаружены сотни отходов бронзолитейного ремесла и остатков сырья (выплески бронзы, разнообразные пластины, сломанные вещи, предназначенные для переплавки, прутки из бронзы и их обрубки, заготовки вещей). Плавка металла проводилась в глиняных тиглях, имевших мешковидную форму и выступ сзади. Для удерживания тиглей в очаге использовались клещи с длинными рукоятками.

Инструменты ювелиров, которых найдено около 80, разнообразны. Выделяются долота, иглы, стамески, зубила, резцы, пробойники, гладило, сверла, напильники, штихили, крючок для волочения проволоки, заостренные стержни.

Раскопаны три места работы ювелиров, два из которых сохранились относительно хорошо. Они представляли собой площадки, перекрытые навесом. Размеры одной из них – 8,8 x 5,6 м, второй – около 8 x 4 м. В каждом из этих сооружений находились от одной до трех небольших печей и одна или несколько ям для хранения глины, которая, очевидно, предназначалась для изготовления тиглей и литейных форм. Серия таких же ям с глиной обнаружена и вне мастерских литейщиков на территории поселения.

Какие именно вещи изготавливали мастера из Стаево, показывают найденные на поселении матрицы пальчатой фибулы типа Гурзуф и пяти бляшек и наконечников ремней геральдического стиля. Часть из них служила для оттискивания в глиняных формах, другие были основой для обтяжки тонким металлическим листом. Найдена также бракованная отливка пальчатой фибулы (в двусторонней форме).

В целом, набор изделий из бронзы и серебра из Стаево (пальчатые фибулы, полиэдрические серьги, браслеты и височные кольца, антропоморфные амулеты) связан по происхождению с югом Восточной Европы (Причерноморье, Крым, Северный Кавказ, понтийские степи). Наличие торговых связей с этим регионом показывает находка бронзового экзегия – прямоугольной гири для взвешивания золотой монеты-солида, маркированного буквой N («номисма»).

Исследования комплекса у с. Стаево продолжаются.

* Доклад подготовлен по гранту РФФИ № 18-09-00376.

**Laura Biasin¹, Massimiliano Francescutto¹, Simonetta Minguzzi¹, Patrycja Piotrowska²,
Marcin Piotrowski³**

¹ Dipartimento di Studi Umanistici e del Patrimonio Culturale / Università degli Studi di Udine (Włochy)

² Gorgona (ArchaeoFuture) / Lublin

³ Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

**Przydatność metod geofizycznych w archeologii.
Udana próba wyznaczenia granicy nekropoli z okresu longobardzkiego
w Tramonti di Sotto (Włochy, Friuli-Wenecja Julijska, prow. Pordenone)
(2017–2019)**

słowa kluczowe: okres longobardzki, szkieletowe cmentarzysko wczesnośredniowieczne, geofizyka archeologiczna,
Tramonti di Sotto, Alpy włoskie

Z inicjatywy Giampaolo Bidoli z gminy Tramonti di Sotto w Alpach włoskich w miejscowości tej podjęte zostały badania geofizyczne (magnetyczne) w celu wyznaczenia zasięgu wczesno-średniowiecznego cmentarzyska, które zostało w części rozpoznane wykopaliskowo w latach 1990–1992. Odkrycia grobów szkieletowych dokonano przypadkowo, podczas budowy słupa wysokiego napięcia (1990), po czym rozpoczęto prace wykopaliskowe na powierzchni około 2 arów.

Kluczowe znaczenie dla interpretacji wyników prospekcji magnetycznej miała szczegółowa analiza stratygrafii i konstrukcji przebadanych wcześniej grobów. Pochówki zalegały stosunkowo płytko i spoczywały pod warstwą ułożoną z kamieni, z których niektóre tworzyły obstawy grobowe. W sumie zidentyfikowano 26 pochówków, z których 18 przebadano wykopaliskowo. Wszystkie odkopane groby były ułożone w rzędach, co najmniej czterech, a zmarli orientowani byli na osi północ-południe, z głową na północ. Tylko w jednym przypadku natrafiono na orientację ortogonalną, z głową na zachód. Ciała składano w prostej jamie. W niektórych jamach zachowały się ślady drewna, najpewniej ze skrzyń. Wszyscy odkryci zmarli zostali pochowani z przedmiotami osobistymi, głównie kościanym grzebieniem dwurzędowym, żelaznym nożem, czasem z zawieszka do pasa lub pochwy miecza. Tylko jeden mężczyzna miał 2 grzebienie, a 3 kobiety poza typowym zestawem przedmiotów pogrzebano z innymi elementami, takimi jak kolczyki i pasy, z których pozostały sprzączki. Cmentarzysko datuje się na okres longobardzki w Italii, a dokładniej na VII w.

Badania geofizyczne pozwoliły na wyraźne uchwycenie zasięgu nekropoli i rozpoznanie rozplanowania grobów w nieprzebadanej części. Na ich podstawie można stwierdzić, że układ rzędowy jest typowy dla całego cmentarzyska, a groby czekające na odkrycie zajmują powierzchnię około 6 arów. Oznacza to, iż w ziemi zalega nadal około 80 pochówków. Zróżnicowanie anomalii magnetycznych wskazuje, że w niektórych grobach mogą się znajdować większe przedmioty żelazne.

Walory poznawcze cmentarzyska z Tramonti di Sotto należy uznać za duże, zwłaszcza w kontekście badań nad osadnictwem dolin alpejskich w okresie longobardzkim.

Planowane jest podjęcie prac wykopaliskowych.

Вікторыя Тарасевіч¹, Вікторыя Макоўская², Мікалай Плавінскі³¹ Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь / Мінск² Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту / Мінск³ Міжнародны дзяржаўны экалагічны інстытут імя А. Д. Сахарава БДУ / Мінск**Даследаванні комплексу археалагічных помнікаў Наўры Мядзельскага раёна Мінскай вобласці ў 2020 годзе***ключавыя словы:* сярэднявечча, некропаль, курганы, крэмацыя, селішча

У 2020 г. былі працягнуты даследаванні комплексу археалагічных помнікаў каля вёскі Наўры Мядзельскага раёна Мінскай вобласці, які размяшчаецца ў басейне ракі Узлянка, на яе левым беразе. Узлянка – левы прыток Нарачы (Нарачанкі), якая, у сваю чаргу, з’яўляецца левым прытокам Віліі. Комплекс археалагічных помнікаў Наўры складаецца з трох асобных некропаляў і некалькіх пасяленчых помнікаў.

У 2020 г. перад сумеснай экспедыцыяй Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь, Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту і Міжнароднага дзяржаўнага экалагічнага інстытута імя А.Д. Сахарава Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта стаялі дзве асноўныя задачы: працяг вывучэння некропаля Наўры II і пошук сельскіх паселішчаў у ваколіцах возера Наўры.

Раскопкі некропаля Наўры II былі распачатыя ў 2017 г. На працягу 2017–2020 гг. на тэрыторыі могільніка была ўскрытая агульная плошча 733 кв.м (у 2020 г. – 277 кв.м). У выніку праведзеных даследаванняў вызначана, што некропаль складаецца з курганоў з пахаваннямі па абрадзе трупаспалення і бескурганных крэмацый. У функцыянаванні некропаля вылучаецца два культурна-храналагічныя гарызонты.

Да першага культурна-храналагічнага гарызонту, які датуецца трэцім чвэрцю I тыс. н.э., належаць курганы 12 і 13. Курган 13 быў цалкам даследаваны на працягу 2019–2020 гг. (шурф XIII плошчай 20 кв.м, закладзены ў 2019 г., быў уключаны ў плошчу раскопа VII плошчай 130 кв.м). Аснаванне кургана мела блізкую да квадратнай форму. Пахаванне па абрадзе крэмацыі першапачаткова змяшчалася на вяршыні насыпу, пра што сведчаць акалічнасці яго выяўлення – пляміна кальцынаваных костак знаходзілася ў запаўненні заходняга раўчука ў расцягнутым па яго схіле выглядзе. Акрамя таго, асобныя скапленні кальцынаваных костак і элементы пахавальнага інвентару былі выяўленыя пад дзірванам на паўднёвым схіле насыпу. Невялікае скапленне костак было зафіксавана на схіле паўночнага раўчука.

Да другога культурна-храналагічнага гарызонту належаць бескурганныя пахаванні, якія размяшчаюцца на поўнач ад курганоў 12 і 13. На працягу 2017–2020 гг. на даследаванай плошчы некропаля было выяўлена 16 аб’ектаў рознай ступені захаванасці, якія могуць быць інтэрпрэтаваныя як пахаванні па абрадзе трупаспалення, якія падзяляюцца на два тыпы:

- пахаванні першага тыпу знаходзіліся ў ямінках глыбінёй да 0,20 м і памерам да 0,82 м;
- пахаванні другога тыпу, верагодна, змяшчаліся непасрэдна на дзённую паверхню, магчыма, у нейкіх канструкцыях ці ёмістасцях з арганічных матэрыялаў. У працэсе раскопак такія пахаванні фіксаваліся на ўзроўні старажытнай дзённай паверхні і ўяўлялі з сябе плямы светла-шэрага пяску з канцэнтрацыяй кальцынаваных костак і асобнымі ўключэннямі дробных вугольчыкаў.

Бескурганныя крэмацыі могуць быць дастаткова ўпэўнена аднесены да культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў і датаваныя ў шырокіх межах VIII – пачатку ці першай паловы XI ст. (больш вузкае датаванне падаецца заўчасным да атрымання серыі радыёвугляродных дат).

Акрамя вывучэння некропаля Наўры II у 2020 г. працягваўся пошук сельскіх паселішчаў у ваколіцах возера Наўры. У выніку гэтых прац у паўночнай частцы сучаснай вёскі Наўры было выяўлена селішча эпохі позняга Сярэднявечча і Новага часу (XIV–XVIII стст.). Разведаныя даследаванні праводзіліся таксама на правым беразе ракі Вузлянкі, каля вёскі Даўжані, з ваколіц якой паходзяць знаходкі дзвюх фібул гарызонту ўсходне-еўрапейскіх выемкавых эмаляў, аднак паселішча, сінхроннае гэтым знаходкам, выяўлена не было.

Łukasz Miechowicz

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

Miedzy bagnem a rzeką – wczesnośredniowieczne grodzisko w Chodliku i jego zaplecze w świetle ostatnich badań archeologicznych

słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, okres plemienny, grodzisko, Kotlina Chodelska, Chodlik

W dolinie rzeki Chodelki ulokowany jest jeden z najbogatszych w tej części kraju kompleksów osadnictwa wczesnośredniowiecznego z okresu plemiennego (VIII–X w.). Tworzy go zespół czterech grodzisk i towarzyszących im osad położonych bardzo blisko siebie w odstępach kilku kilometrów.

W ostatnim sezonie podjęto badania wykopaliskowe wczesnośredniowiecznego grodziska w Chodliku, gm. Karczmiska. Badania geofizyczne przeprowadzono w stosunkowo dobrze zachowanej, a niebadanej jak dotąd wykopaliskowo, północno-wschodniej części majdanu grodu. Wykazały obecność obiektów archeologicznych o regularnych prostokątnych kształtach. Celem prac wykopaliskowych było potwierdzenie istnienia na majdanie zabudowy oraz uściślenie chronologii nawarstwień archeologicznych, a tym samym końcowej fazy funkcjonowania obiektu. Zarejestrowano kamienną strukturę w postaci ułożonych obok siebie kamieni, stanowiących prawdopodobnie podwalinę pod budynek naziemny. W nawarstwieńach odkryto ponadto 100 fragmentów naczyń glinianych oraz żelazny grot strzały.

Równolegle prowadzono badania powierzchniowe otoczenia grodziska w Chodliku oraz pobliskich cmentarzysk kurhanowych z wykorzystaniem detektorów metalu. Dostarczyły one odkryć w postaci zabytków metalowych datowanych od okresu wpływów rzymskich po późne średniowiecze. Do najciekawszych należą odkrycia wykonane ze stopu brązu głowy wilka datowanej wstępnie na okres wpływów rzymskich, denara Bolesława Kędzierzawego z poł. XII w. oraz licznych okuć późnośredniowiecznych sakw.

Badania powierzchniowe oraz wykopaliskowe prowadzone od kilku lat w otoczeniu zespołu osadniczego w Chodliku pozwoliły odkryć kilkanaście nowych grup kurhanów na obszarach leśnych. Ponadto nieopodal grodziska w Żmijowiskach znaleziono cmentarzysko płaskie. Zweryfikowano również terenowo nekropole znane z prac prowadzonych w XIX w. Pod kątem badań wykopaliskowych skupiono się na rozpoznaniu największego cmentarzyska, liczącego przeszło 30 nasypów kurhanowych, położonego w tzw. Lesie Chodelskim (stan. 25; AZP 78-75/117).

W latach 2010–2016 przebadano wykopaliskowo trzy nasypy kurhanowe oraz przestrzenie pomiędzy grobami, odkrywając bogato wyposażone pochówki ciałoopalne złożone na nasypach kurhanów. W dwóch przypadkach były to wymieszane szczątki kostne ludzi i koni. Odkryto również kości należące do innych gatunków zwierząt. Znaleziono liczne fragmenty naczyń glinianych z VIII–IX w. oraz zabytki metalowe: brązowe i srebrne elementy rzędu końskiego, sprzączki i okucia o analogiach karolińskich, żelazny naszyjnik z X w. W trakcie badań okazało

się, że wczesnośredniowieczne groby zlokalizowane są na znacznie starszych nawarstwieniach z okresu epoki brązu (kultury trzcinieckiej) oraz neolitu (kultura pucharów lejkowatych).

W sezonie 2019 w centralnej części wydmy, zwanej lokalnie „Bartosiówą górką”, uchwycono prostokątny grób, płaski, zagłębiony na około 1 m. W jego wypełnisku odkryto przepalone szczątki kostne, fragmenty polepy i naczyń glinianych. Na podstawie analogii należy go zakwalifikować do grupy tzw. grobów typu Alt Käbelich. Jest to kolejne znalezisko tego typu na obszarach położonych na wschód od Wisły. W sąsiedztwie obiektu odkryto następne płaskie groby jamowe.

Łukasz Miechowicz

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

Unikatowe wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Lipsku-Polesiu, gm. Zamość. Opracowanie i monografia

słowa kluczowe: wczesne średniowiecze, okres plemienny, kurhany, obrządek pogrzebowy, Lipsko-Polesie

Poster dotyczy realizowanego przez Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie we współpracy z Instytutem Archeologii i Etnologii PAN projektu pt. *Unikatowe wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Lipsku-Polesiu, gm. Zamość. Opracowanie i monografia*. Przewiduje on opracowanie materiałów archeologicznych oraz dokumentacji z badań wykopaliskowych prowadzonych w latach 1922–1923 oraz 1952–1956 na wczesnośredniowiecznym ciałopalnym cmentarzysku kurhanowym w Lipsku-Polesiu, gm. Zamość, oraz opublikowanie ich wyników w formie monografii źródłowej.

Nekropola w Lipsku-Polesiu należy do najrozleglejszych i w największym stopniu przebadanych wczesnośredniowiecznych ciałopalnych cmentarzysk kurhanowych w kraju. W trakcie ekspedycji prowadzonej przez Michała Drewkę w latach 20. i 50. XX w. włącznie przebadano 38 kurhanów z 60 zaobserwowanych w terenie. Materiał zabytkowy oraz dokumentacja z badań znajdują się w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Ich pełne opracowanie stanowi cenny wkład do badań nad obrządkiem pogrzebowym Słowian z okresu plemiennego.

Projekt realizowany jest dzięki dotacji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach programu: Ochrona zabytków archeologicznych.

Marcin Piotrowski¹, Patrycja Piotrowska²

¹ Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

² Gorgona (ArchaeoFuture) / Lublin

Zobaczyć niewidoczne. Grodzisko w Machnowie Starym, w powiecie tomaszowskim, w świetle teledetekcji archeologicznej w latach 2018–2021

słowa kluczowe: grodzisko, wczesne średniowiecze, teledetekcja archeologiczna, archeologia lotnicza, LIDAR

Rozwój technologiczny w XXI w., zwłaszcza od 2019 r., znacznie zwiększył możliwości poszukiwania, dokumentacji, pomiarów i analizy stanowisk archeologicznych, a także projektowania badań wykopaliskowych. Postęp ten jest możliwy nie tylko dzięki nowym i łatwiej osiągalnym urządzeniom, ale także coraz bardziej zaawansowanemu oprogramowaniu. Stosunkowo naj-

szybciej rozwijają się obecnie różnego rodzaju techniki teledetekcyjne, opierające się na wykorzystaniu skaningu laserowego (LIDAR), zdjęć lotniczych i satelitarnych z różnych okresów oraz powiązanych z nimi technik analizy danych i ich obrazowania. Umiejętne wykorzystanie tych technik pozwala dostrzec stanowiska i obiekty archeologiczne niewidoczne lub prawie niewidoczne gołym okiem.

Jednym z takich stanowisk na terenie obecnego województwa lubelskiego jest kompleks grodowy w Machnowie Starym, w gminie Lubycza Królewska, który kilka lat temu na podstawie numerycznego modelu terenu wygenerowanego z danych lidarowych został zauważony przez Grzegorza Mączkę. Jesienią 2018 r. zespół archeologów z Lublina (Patrycja Piotrowska i Marcin Piotrowski) oraz z Tomaszowa Lubelskiego (Jolanta Bagińska i Łukasz Wyszyński) przeprowadzili wstępne badania archeologiczne w obrębie grodziska, których celem było przede wszystkim wpisanie obiektu do ewidencji zabytków i zapewnienie mu ochrony konserwatorskiej (stanowisko AZP 96-91/76-46). Następnie, w latach 2019–2021, kontynuowane były różnego rodzaju badania i prospekcje nieinwazyjne, w tym przede wszystkim analiza pod różnym kątem całego spektrum danych lidarowych (różne echa), wykonywanie fotografii z lotów niskiego pułapu i analiza czynników wegetacyjnych w świetle widzialnym i w bliskiej podczerwieni.

Techniki teledetekcyjne pozwoliły nie tylko na odkrycie nieznanego wcześniej wczesnośredniowiecznego grodziska z okresu plemiennego, ale także na określenie jego topografii i rozmiarów. Wał zewnętrzny ma średnice 262 i 234 m oraz szerokość 4–8 m, ale przeważnie 5–6 m. Jego obecna wysokość nad poziom gruntu waha się między 0,2 a 0,5 m. Zewnętrzny wał o obwodzie 707 m zamyka powierzchnię prawie dokładnie 4 ha. Na zewnątrz wału znajduje się fosa o szerokości od 4 do 6 m i głębokości 0,1 do 0,5 m, lepiej widoczna w północnej części założenia. Wał wewnętrzny ma średnice 175 i 143 m. Jego szerokość wynosi około 6 m, wysokość miejscami dochodzi do 0,5 m, a długość po obwodzie ma 480 m. Otacza on majdan o powierzchni 1,75 ha. Na zewnątrz wału wewnętrznego znajduje się fosa o szerokości od 4 do 4,5 m. Przestrzeń międzywałowa obejmuje około 2,25 ha, a więc więcej niż wynosi powierzchnia majdanu. Zewnętrzna i wewnętrzna linia obwałowań nie są położone względem siebie koncentrycznie. Szerokość międzywała na osi północny zachód–południowy wschód wynosi 27 i 43 m, a na osi północny wschód–południowy zachód odpowiednio 37 i 21 m. Analiza zdjęć w bliskiej podczerwieni (CIR) pozwoliła na odkrycie dodatkowego, niekoncentrycznego wału, odgradzającego dwupięścieniowe grodzisko od strony wschodniej (zapewne łatwiej dostępnej). Od zachodu teren był podmokły, naturalnie trudno dostępny.

Ewa Łukaszewicz

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

Znaki garncarskie na naczyniach z Truszek-Zalesia. Próba interpretacji

słowa kluczowe: znaki garncarskie, Truszek-Zalesie, wczesne średniowiecze

Na naczyniach glinianych z okresu wczesnego średniowiecza występują znaki o różnej formie, wykonane różnorodnymi metodami i umieszczane w różnych miejscach. Najczęściej jednak za znaki garncarskie uważa się przedstawienia graficzne odcisnięte na zewnętrznej powierzchni dna naczyń.

Istnieje wiele hipotez wyjaśniających cel umieszczania znaków garncarskich na dnach naczyń glinianych. Według badaczy mogły one mieć znaczenie magiczne (apotropaiczne), mogły oznaczać konkretny warsztat garncarski lub konkretnego odbiorcę naczyń.

Na ziemiach polskich znaki garncarskie występują przeważnie na naczyniach pochodzących z młodszej fazy wczesnego średniowiecza, z ośrodków o znaczącej roli polityczno-ekonomicznej, często określanych jako załężki miast. Na tym tle ciekawie prezentują się fragmenty dwóch den naczyń glinianych ze znakami garncarskimi znalezione podczas badań wykopaliskowych prowadzonych w 2017 r. przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego w Truszkach-Zalesiu.

Szukając odpowiedzi na pytania: dlaczego w Truszkach-Zalesiu były naczynia ze znakami garncarskimi i dlaczego z dwoma różnymi znakami, zaproponowano wyjaśnienie, które dodatkowo podkreśla rangę tego ośrodka w północnej części Mazowsza w X–XI w. oraz charakteryzuje strukturę społeczną ludności, która go stworzyła i zamieszkiwała. Autorka ma też nadzieję, że dotychczasowe wyniki badań w Truszkach-Zalesiu (tzn. kontekst archeologiczny omawianych znalezisk) chociaż trochę przyczynią się do rozwiązania zagadki funkcji znaków garncarskich.

Katarzyna Cywa, Agnieszka Wacnik

Instytut Botaniki im. Władysława Szafera Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

Rodzaje, źródła pochodzenia i sposób użytkowania surowców drzewnych w średniowiecznym Dawidgródku nad Horyniem (Polesie, południowo-zachodnia Białoruś)

słowa kluczowe: drewno archeologiczne, przedmioty użytkowe, bukszpan zwyczajny, *Buxus sempervirens*, import długodystansowy, średniowiecze

Stanowisko Dawidgródek Grodzisko, obecnie zlokalizowane na terenie Białorusi, było obiektem przedwojennych badań archeologicznych R. Jakimowicza i J. Marciniaka z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Przyniosły one odkrycie m.in. licznych drewnianych, średniowiecznych przedmiotów codziennego użytku. Celem podjętych badań ksylogicznych było ustalenie, które taksony drzew i krzewów zostały użyte do ich wyrobu. Oznaczono drewno blisko 300 utensyliów datowanych na okres od końca XI lub początku XII wieku do końca XIII wieku.

Badania wykazały, że rzemieślnicy polescy korzystali z drewna sosny zwyczajnej *Pinus sylvestris* (46% wyrobów), dębu szypułkowego *Quercus robur* (18%), jesionu wyniosłego *Fraxinus excelsior* (14%), bukszpanu zwyczajnego *Buxus sempervirens* (4%), olszy *Alnus* sp. (3%), trzmieliny *Euonymus* sp. (3%), wierzby *Salix* sp. (2%), wiązu *Ulmus* sp. (2%), brzozy *Betula* sp. (<1%), topoli *Populus* sp. (<1%), klonu *Acer* sp. (<1%) i świerka pospolitego *Picea abies* (<1%). Część przedmiotów, w tym także formy do wyciskania masła lub sera, wykonano z kory wierzbowej (6%).

Porównanie danych ksylogicznych, palinologicznych i informacji o współczesnym rozmieszczeniu roślin pozwoliło ustalić, że podstawą rzemieślnictwa w Dawidgródku był surowiec łatwy do pozyskania, pochodzący najprawdopodobniej z otoczenia grodu. Rzadziej eksploatowano tereny położone na północ od grodu, oddzielone od niego rozległym kompleksem bagien. Interesującym wyjątkiem o niewątpliwie obcej proveniencji było drewno bukszpanu, z którego wykonano kilkanaście dwustronnych grzebieni do włosów. Udokumentowane archeologicznie bliskie relacje handlowe grodu w Dawidgródku z Kijowem wskazują na śródziemnomorskie pochodzenie tego egzotycznego surowca lub gotowych wyrobów. Najprawdopodobniej zostały one sprowadzone z obszarów basenu Morza Śródziemnego, kontrolowanych przez Cesarstwo Bizantyjskie.

Analizy ksylogiczne wykazały, że z drewna sosny wytwarzano głównie elementy naczyń klepkowych oraz łuczycywa. Dąb służył do wyrobu elementów konstrukcyjnych i buław. Z drewna

jesionu wykonywano miski toczne, a z drewna trzmieliny przygotowano większość wrzecion. Olsza była częstym surowcem do wyrobu pływaków sieci rybackich. Potwierdzono, że schemat doboru surowców użytych do wykonania określonych typów funkcjonalnych przedmiotów był zbliżony do wzorca znanego z innych średniowiecznych stanowisk w Polsce, w Rosji i na Litwie.

Obserwacje układu słoików przyrostów rocznych drewna wykazały, że w Dawidgródku wykorzystywano głównie materiały styczne o niskiej wartości technicznej, co świadczy o posługiwaniu się przez ówczesnych rzemieślników głównie metodą podłużnego podziału drewna.

Autorki wyrażają wdzięczność Dyrektorowi Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie dr W. Brzezińskiemu za udzielenie zgody na badania przedmiotów z Dawidgródka oraz mgr A. Piotrowskiemu i mgr A. Kuleszy za pomoc przy pobieraniu próbek drewna i udostępnienie do wglądu oryginalnej dokumentacji archeologicznej.

Badania były finansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki (decyzja nr DEC-2014/13/N/ST10/o4881, grant nr 2014/13/N/ST10/o4881) oraz z subwencji MNiSW dla Instytutu Botaniki im. W. Szafera PAN.

Literatura:

Cywa K., Wacnik A. 2020. *First representative xylological data on the exploitation of wood by early medieval woodcrafters in the Polesia region, southwestern Belarus*. Journal of Archaeological Science: Reports 30: 102252. DOI: 10.1016/j.jasrep.2020.102252.

**Marcin Wołoszyn¹, Tomasz Dzieńkowski², Anna Hyrczał³, Bartłomiej Bartecki³,
Beata Borowska⁴, Irka Hajdas⁵**

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego / Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa / Lipsk (Niemcy)

² Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

³ Muzeum im. ks. Stanisława Staszica w Hrubieszowie

⁴ Wydział Biologii i Ochrony Środowiska Uniwersytetu Łódzkiego

⁵ ETH Zürich – Labor für Ionenstrahlphysik / Zurych (Szwajcaria)

Stare i nowe w badaniach wczesnośredniowiecznych cmentarzysk zespołu osadniczego w Gródku-Wołyniu

słowa kluczowe: Gródek-Wołyń, cmentarzysko, wczesne średniowiecze

Historia badań Gródka-Wołynia ma już niemal 200-letnią tradycję, której początki sięgają XIX w. Niewątpliwie „złoty okres” archeologii Gródka miał miejsce w latach 50. XX w. w ramach tzw. badań milenijnych. Bezprecedensowe przedsięwzięcie badawcze jakim było powstanie i działalność Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego i włączenie w ten nurt Lubelszczyzny zmieniło zasadniczo archeologiczny obraz regionu.

Niestety dopiero w 2018 r. zostały opublikowane pełne wyniki badań z lat 1952–1955. Pozwoliło to powrócić do badań wczesnośredniowiecznego zespołu w Gródku.

Pierwszy etap prac zogniskowano na badaniach cmentarzysk korzystając zarówno z dawnych jak i aktualnych wyników. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Gródku nad Bugiem, założone na terenie grodu, było badane podczas prac wykopaliskowych z lat 1952–1955. Odkryto wówczas 466 grobów ułożonych w rzędach. Funkcjonowanie cmentarza datowano na czasy od połowy XIII w. do XIV a nawet XV w., z kontynuacją miejsca grzebalnego jeszcze w XVIII w. W 2019 r. w Laboratorium Radiowęglowym w Zurychu wykonano 18 dat radiowęglowych kości z dobrze zachowanych szkieletów oraz 3 daty ¹⁴C tkanin jedwabnych. Uzyskano dosyć interesu-

jące wyniki wskazujące na zdecydowanie wcześniejsze początki cmentarzyska – łączone z XI w. i intensywne użytkowanie przestrzeni grzebalnej w XII i XIII w.

Wśród analizowanych grobów szczególne znaczenie ma 13 pochówków z zachowanymi tkaninami jedwabnymi. Dwa z nich – gr. 230 i 368, były datowane ¹⁴C. Daty potwierdzają XI–XII w. W 2020 r. do datowania ¹⁴C zostały przekazane kolejne 22 szkielety, których wyniki potwierdzają chronologię grobów na XI–XIII w. Datowania radiowęglowe sfinansował Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego i Instytut Historii i Kultury Europy Środkowej i Wschodniej (GWZO) w Lipsku.

W 2017 r. podjęto również badania na nowo odkrytym cmentarzysku (stan. 29), gdzie do 2020 r. przebadano 15 grobów szkieletowych, także datowanych radiowęglem na XI–XIII w. Ciekawostką była duża jama wypełniona ziemią z przepalonymi kośćmi ludzkimi i zwierzęcymi, na obrzeżach której wkopano szkielety sześciu noworodków. Funkcja obiektu, chronologia i jego relacja z pochówkami dzieci są obecnie badane.

Сергій Тараненко

Національний заповідник «Києво-Печерська лавра» / Київ

Археологічні дослідження території Спаського монастиря у Києві великокняжого періоду (XI–XV ст.)

ключові слова: Київ, Спаський монастир, XI–XV ст.

У 2018–2019 рр. науково-дослідним сектором археології Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» та Архітектурно-археологічною експедицією Інституту археології НАН України тривали науково-рятивні археологічні дослідження на території церкви Спаса на Берестові. Зафіксовані культурні шари та об'єкти ранньозалізного віку, великокняжого періоду, доби Модерну. Досліджено некрополь церкви XIV–XIX ст. (431 поховання). Речовий матеріал представлений артефактами з кераміки, кольорового та чорного металу, кістки та скла. Проведені комплексні біоархеологічні дослідження: палеоантропологічні, іхтіологічні, остеологічні, дослідження деревини поховальних конструкцій та антропологічний аналіз, палеоетноботанічні визначення. Вперше зафіксовано поселення чорноліської культури IX ст. до н.е.

Первісний храм на Берестові, вірогідно, був дерев'яним і міг існувати принаймні з часу прийняття християнства за великого князя Володимира Святославовича. Він присвятив його святим апостолам Петру і Павлу. В подальшому з храму виріс монастир. Це сталося не пізніше 1072 р., коли у літописі вперше з'являється ім'я місцевого ігумена Германа. Можливо, він був першим настоятелем і будівничим новоствореного монастиря, оскільки його ім'я починає долучатися до назви – «Германів монастир». Змінився і титульний патронім – тепер це була церква Спаса, а не святих Апостолів. У 1096 р. монастир був спалений половцями, після чого, ймовірно, за Володимира Мономаха (1113–1125 рр.) постав вже великий мурований хрестово-купольний шестистовпний тринавний храм. Хоча, наголосимо, дискусії щодо дати початку будівництва ще тривають. Остання згадка давньоруських часів про Спаський монастир датується 1231 роком, коли ігумен Петро Спаський був присутній у Софійському соборі при посвяченні ростовського єпископа. Очевидно, що церква існувала, переживши землетрус 1230 року, монгольську навалу 1240-го, нашествя військ ханів Едігея у 1416 р. та Менглі-Герая у 1482 р. У 1470-х роках за правління київських князів Олельковичів церкву ймовірно відремонтували та відновили. Храм знову почав діяти, але не надовго. Політична ситуація не надто сприяла розвит-

ку церкви – 1471 року було ліквідовано Київське удільне князівство, за 10 років, 1481 року було поновлено заборону 1455 року на відновлення православних церков.

Археологічні дослідження сучасної території церкви Спаса на Берестові (власне території Спаського монастиря великокняжого періоду) вже тривають понад століття. Перші фундаментальні комплексні архітектурно-археологічні дослідження храму Спаса на Берестові були проведені під час капітального ремонту-реставрації церкви у 1911–1914 рр. одним з кращих на той час дослідником давньоруської архітектури, академіком архітектури, П.П. Покришкіним. Роботи 1947 р. були пов'язані з пошуком поховання Юрія Долгорукого в інтер'єрі церкви. Надзвичайно результативними в науковому плані виявилися археологічні дослідження, проведені Архітектурно-археологічною експедицією Інституту археології НАН України у 1989–1990 рр. (В. Харламов). Наступним етапом дослідження церкви Спаса на Берестові стали розкопки 2002–2003 рр. (Г. Івакін).

Відсутність зафіксованих на пам'ятці культурних шарів X ст. підтверджує периферійне розміщення монастиря по відношенню до літописного села Берестово та князівської резиденції в ньому.

Назар Демський¹, Микола Майорчак², Святослав Терський²

¹ Історико-краєзнавчий музей / Словіта

² Львівський історичний музей

Археологічні дослідження в межиріччі Західного Бугу та Гнилої Липи

ключові слова: городище, кургани, княжа доба

Протягом 2018–2020 рр. у співпраці із історико-краєзнавчим музеєм села Словіта експедиція Львівського історичного музею обстежувала археологічні пам'ятки в околицях с. Словіта, Якторів, Митулин, Кривичі, Балучин та інші у Золочівському р-ні Львівщини.

Обстежена площа охоплює височинні території – північно-західні відроги Гологір та долину р. Перегноївка. На сьогодні це одні із найслабше археологічно вивчених регіонів Львівщини, хоча перші розкопки тут – в урочищі Дуброва на території цегельного заводу в Глинянах ще в 1913 р. провів завідувач Музею мінералогії і геології Політехнічної Школи у Львові професор Тадеуш Вісньовський разом з асистентом Д. Ридзевським.

Внаслідок обстежень суцільною площею в 2018–2020 рр. вдалося зафіксувати декілька десятків різночасових археологічних об'єктів від пізнього палеоліту до ранньомодерної доби. Переважна більшість відкритих експедицією поселень багатощарові.

Розвідкові розкопки проведено на раніше невідомому городищі в пункті Митулин-II, яке займає вершину пагорба з крутими схилами. З напільної сторони його майданчик площею до 2 га захищений валом висотою 1–2 м та ровом. Перетин на південній ділянці валу показав серцевину валу, насипану з материкової глини, укріплену колотими плитами з місцевого вапняку на зразок крєпиди валу X ст. на Пліснеському городищі (розкопки М. Филипчука). Аналогічно каменем викладено стінки рову. Культурний шар на городищі залягає до глибини 0,5 м. Чорноземний ґрунт слабо насичений різночасовими знахідками починаючи від X ст. (залізні уламки лез сокири, вістря двошипної стріли, бронзове окуття тощо).

Розвідкові розкопки на території монастиря Чесного Хреста у Словіті почалися з випадкової знахідки під час земляних робіт депозиту із двох бронзових сокир-кельтів (Словіта-VI). На території монастирського господарського двору (Словіта-VII), в місці порушення культурного шару у розвідковому розкопі досліджено заглиблену частину

зруйнованої пожежею споруди (льоху?) із багатим інвентарем, який включає цілі форми гончарного та скляного посуду, фрагменти кахель, залізні ножі. Речовий комплекс будівлі датують шість мідних монет дрібних номіналів (солідів/шелягів) карбування Речі Посполитої та королівства Швеція в період з 1620-х до 1666 р. Знахідки ранньомодерної доби (орієнтовно – XVII ст.) зафіксовані також на селищах Словіта-I, IV, IV, VII.

В центрі с. Словіта, поряд з хрестом на честь скасування панщини 1848 р. обстежено чотиригранний стовп висотою 1,6 м та 36 x 39 см в перетині (за місцевою легендою – ідол, якому давніше стесали лик). На двох його гранях по середині висоти вирізані хрести. Другий кам'яний стовп, вкопаний в землю на болотистій низовині поміж с. Словіта та Кривичі (селище Кривичі-IV) має висоту 2,5 м та перетин 46 x 46 см. Культурний шар поряд стели до глибини 0,5 м слабо насичений шматками кременю та ліпною керамікою I тис. до н.е.

В лісі, на вершині вододільного хребта, що розділяє басейни Західного Бугу та Гнилої Липи зафіксовано три подібні за конфігурацією курганні групи, ймовірно, бронзової доби, які утворюють рівносторонній трикутник: Словіта VIII (“три кіпці” висотою понад 2 метри із слідами грабіжницьких розкопок), Словіта IX (за 2,5 км на схід, один із курганів має висоту близько 2–2,5 м, два інших розсунуті, висотою до 1 м), Митулин-III (над висохлим лісовим потічком, добре збережені, висотою більше 2 метри), а також Якторів-IV – чотири розсунутих насипи, на яких ростуть дерева та чагарники, поруч зібрано кераміку періоду бронзи.

Iwona Lewoc¹, Sławomir Miłek², Tomasz Nowakiewicz³, Dawid Rembecki³

¹ Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego / Fundacja „Terra Desolata” / Warszawa

² Fundacja „Ab Terra” / Warszawa

³ Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

Jaćwieska „Dolina królów” nad Szczeberką. Informacje wstępne

słowa kluczowe: Jaćwież, wczesne średniowiecze, cmentarzyska

Rok 2020 może zostać zapamiętany nie tylko z powodu pandemicznych ograniczeń, ale także wielu odkryć, które mają wszelkie szanse zmienić obraz polskiej archeologii bałtyjskiej. Najlepszym tego potwierdzeniem jest grupa kilku, blisko siebie położonych, wczesnośredniowiecznych cmentarzysk z ponadstandardowo bogatym wyposażeniem, w stosunku do typowego na obszarze dawnej Jaćwieży, w rejonie rzeczki Szczeberki. Wstępne datowanie nekropolii wskazuje na XII–XIII w., czyli ostatnią fazę osadnictwa jaćwieskiego na tym terenie, bezpośrednio poprzedzającą zanik lokalnych struktur plemiennych.

Rozpoznanie całej nowo odkrytej strefy funeralnej jest wielkim wyzwaniem, widocznym w kilku obszarach badawczych: metodycznym (cmentarzyska warstwowe zbliżone do *Aschenplätze*, ale z licznymi cechami oryginalnymi), analityczno-materiałowym (pozyskano największy zbiór wczesnośredniowiecznych zabytków wydzielonych w dziejach polskiej archeologii bałtyjskiej!) i interpretacyjnym (uzyskano nowe dane do poznania cech topografii osadnictwa, obrządku pogrzebowego i relacji interregionalnych).

Trudno w abstrakcie przekonywać o znaczeniu tego odkrycia, jednak niech o jego randze świadczy fakt, że autorzy wystąpienia nie zawahali się świadomie użyć tak pompatycznego tytułu, widząc w nim nie tylko frapujące brzmienie, ale i pewną merytoryczną adekwatność. W referacie zaprezentowana zostanie wstępna charakterystyka zjawiska, łącznie z wieloma towarzyszącymi jej pytań i postulatami badawczymi.

Володимир Петегирич¹, Остап Лазурко²¹ Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної Академії Наук України / Львів² Науково-дослідний центр „Рятівна археологічна служба” Інституту археології Національної Академії Наук України / Львів**Іконка XIII ст. з Белза в контексті християнських реліквій Верхньої Надбужанщини***ключові слова:* Белз, іконка, XIII ст., Борис і Гліб

Одним із важливих доказів активного запровадження християнства на території Верхньої Надбужанщини, як і по всій території Русі, служать виявлені тут християнські культові речі. Вони відомі з багатьох місцевостей і представлені металевими й кам'яними хрестиками, бронзовими нагрудними хрестами-енколпіонами, кам'яними та металевими іконками й іншими предметами з християнською символікою. У різних регіонах постійно примножуються знахідки чудових зразків церковної пластики. Публікація таких речей надзвичайно важлива для уточнення їхнього датування, виявлення центрів виготовлення, підготовки зведених каталогів, вироблення нових підходів до вивчення, визначення місцевих художніх і виробничих традицій. Серед християнських реліквій дрібної кам'яної пластики особливо цікаві кам'яні іконки. Звичай носити такі образки прийшов на давньоруські землі з Візантії, де їх виготовляли з дорогоцінних або напівдорогоцінних каменів, а на Русі вирізали переважно з м'яких порід каменю, як правило, зі сланців різних відтінків і структур.

Невелику колекцію таких образків із Верхньої Надбужанщини нещодавно поповнила доволі рідкісна іконка із зображеннями св. Бориса і Гліба, виявлена у княжому Белзі – одному з найдавніших міст заходу України, першу згадку про який маємо на сторінках “Повісті минулих літ” під 1030 р.

Образок знайдено випадково у 2019 р. на ділянці, розташованій західніше південно-західної частини дитинця літописного Белза, в ур. Замочок. Іконку виготовлено із плитки каменю світлосірого кольору (можливо стеатиту*). Вона має прямокутну форму розмірами 5,2 × 6,5 × 0,5 см. За сюжетом зображень белзька знахідка належить до іконок із двофігурною композицією.

Іконка з Белза присвячена братам великомученикам Борису і Глібу – першим староруським канонізованим святим, синам великого князя Володимира Святославовича. Іконографічний тип зображення на іконці, де князі представлені у повний зріст мучениками та воїнами із хрестами й мечами, був вироблений у Візантії. Звідси міг потрапити до Києво-руської держави безпосередньо або через південнослов'янську і європейську культуру. Іконок з такою іконографічною схемою віднайдено дуже мало. За мистецькою вартістю та елементами іконографії найближчою виявилася кам'яна іконка із Солотчинського монастиря біля Старої Рязані. Її виготовлення пов'язують з діяльністю південноруських київських ремісників-художників. Белзький образок, очевидно, датується XIII ст., можливо, його першою третиною, на яку припадає активна діяльність київської школи, з якою пов'язують серію чудових творів дрібної пластики з каменю. На території Верхньої Надбужанщини в цей період досить активно розвивався борисоглібський культ, про що свідчать енколпіони із зображеннями Бориса і Гліба та дані щодо можливості їх місцевого виготовлення. Традицію вшанування цього культу на Волині у другій половині XIII ст. можна пов'язати з активною релігійною діяльністю князя Володимира Васильковича (1249/1250–1288). Ця ж традиція продовжувалася в наступні століття, про що свідчить церква Бориса і Гліба в недалеко від Белза розташованому Потеличі, згаданому в літописі під 1262 р. Белзький образок відзначається художньо досконалою

* Аналіз каменю, з якого виготовлено іконку, ще не проведено.

передачею постатей Бориса і Гліба, багатою декорацією їхнього одягу й головних уборів, реалістичним зображенням м'якого шкіряного взуття, деталей вбрання, виразним виділенням меча та хреста – символів мучеництва. Він може бути поставлений в один ряд із найкращими кам'яними іконками всієї Русі.

Tomasz Dzieńkowski

Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Wędrowniaki ludzi i idei. Zachodnioeuropejskie obiekty typu *motte* na pograniczu polsko-ruskim w XIII–XIV w.

słowa kluczowe: średniowiecze (XIII–XIV w.), Chełm, pogranicze polsko-ruskie, założenia typu *motte*

Wędrowniaki ludzi, ale również idei oraz rzeczy była zjawiskiem powszechnym w każdej epoce, w tym również w średniowieczu. Aktywność ta, powodowana ciekawością, jak również chęcią zysku i ekspansją, często skutkowała rewolucjami kulturowymi, dzięki którym na odległe peryferie trafiały nowe koncepcje, wzorce, technologie, wyroby. Takie właśnie przyczyny leżały u podstawy rozwoju kulturowego pogranicza polsko-ruskiego, a jednym z jego przejawów była XIII-wieczna rewolucja i związana z tym eksplozja nowości w budownictwie rezydencjalno- i mieszkalno-obronnym.

Badania archeologiczne ostatniej dekady pokazują na przykładzie Chełma w jaki sposób doszło do transmisji zachodnioeuropejskich wzorców budowlanych w postaci obiektów typu *motte* na obszarze pogranicza. Siedziby te o charakterze rezydencjonalno-obronnym, powstały na terenie Europy Zachodniej, Północnej i Środkowo-Wschodniej pomiędzy końcem X a XIII w. jako fundacje królewskie, książęce, rycerskie i biskupie, a ich głównymi elementami pozostają sztuczne nasypy, otaczające je fosy i wały oraz elementy obronne i drewniana lub kamienna zabudowa. W Polsce założenia tego typu pojawiają się od drugiej połowy XIII wieku, jednak na pograniczu polsko-ruskim dobrze udokumentowany Chełm jest datowany już na lata 30. XIII w. Niewątpliwie idea budowli na kopcu znalazła odzwierciedlenie również w chełmskim grodzie. Rezydencja książęca w Chełmie, zarówno w fazie I, jak i II, spełnia większość kryteriów, na podstawie których wyróżnia się obiekty typu *motte*, a głównym elementem pozostaje sztucznie usypany kopiec z zabudową. W fazie I mamy do czynienia z dwoma oddzielnymi nasypami-członami o różnej konstrukcji, otoczonymi fosą. W fazie II założenie miało również charakter typowego obiektu *motte* o licznych europejskich analogiach (Lürken, Nadrenia Północna–Westfalia, Niemcy; Alt-Radmannsdorf, Bez. Weiz, Karyntia, Austria).

Główną budowlą na nasypie była usytuowana centralnie wieża oraz budowle towarzyszące. Jak wykazują badania archeologiczne założenia tego typu, chociaż w zredukowanej formie – ziemnego nasypu i drewnianej zabudowy, rozprzestrzeniły się w XIII–XIV w. w strefie pogranicza, czy szerzej zachodniej Rusi. Grodziska stożkowate z tego okresu znamy z Andrzejowa i być może Bończy, Chełma-Bielawina oraz Stołpia. Posuwając się na wschód w głąb księstwa halicko-wołyńskiego mamy do czynienia z grupą stanowisk datowanych na XIII–XIV w., identyfikowanych jako gródki stożkowate w Lubomlu czy Turyjsku z terenu dzisiejszej Ukrainy. Być może obiektem tego typu jest założenie w Nowouhurskie (Ukraina), znane jako historyczny Uhrusk czy Kamieniec Litewski (Białoruś). Z kolei na XIV–XV w. datowane są grodziska stożkowate wzniesione już w innych realiach politycznych i terytorialnych, tzn. w granicach Korony Królestwa Polskiego. W strefie międzyrzecza Wisły i Bugu odnotowano pięć stanowisk (Brzeziny-Trójnia, Czulczyce, Gozdów, Posadów i Zawalów) z charakterystycznym ziemnym nasypem i drewnianą zabudową.

Dane płynące z dotychczasowych badań pozwalają na sformułowanie interesującego problemu badawczego z kluczowym pytaniem – czy w wyniku „wędrowniaki” ludzi i idei z Europy

Zachodniej przeniesione zostały na peryferie kulturowe nowe wzorce w budownictwie i nowe technologie zapoczątkowując rewolucję „grodową” i, szerzej, społeczno-kulturową nieco wcześniej niż w innych rejonach piastowskiej Polski i Rusi?

Marcin H. Gapski¹, Jerzy Kuśnierz², Marta Stasiak-Cyran¹

¹ Muzeum Narodowe w Lublinie

² Muzeum Zamojskie w Zamościu

Pomiędzy materią i technologią a symbolem i ideologią w kulturze polskiego średniowiecza. Perspektywy badawcze związane z analizą kolekcji toporów odkrytych u podnóża lubelskiego wzgórza zamkowego

słowa kluczowe: topory, średniowiecze, lubelskie wzgórze zamkowe, symbolika

Tematem wystąpienia jest analiza archeologiczna oraz próba interpretacji historycznej dotycząca kolekcji pięciu toporów średniowiecznych odkrytych przypadkowo na początku lat 90. XX w. w trakcie prowadzenia prac ziemnych u podnóża lubelskiego wzgórza zamkowego. Zabytki przekazał do Muzeum Lubelskiego przypadkowy odkrywca. Toporom towarzyszyło dziewięć innych przedmiotów żelaznych (m.in. nożyki, kłódka, sprzączka).

Opisywane egzemplarze należą do czterech typów toporów według klasyfikacji M. Głoska: VIIIA, IX, IXa i X. Ich chronologia obejmuje okres od 2. połowy XIII do XVI w. Topory cechuje wysoki kunszt wykonania – wszystkie posiadają znaki i zdobienia. Jakość broni oraz kontekst odkrycia w pobliżu traktu komunikacyjnego wiodącego ze Starego Miasta do zamku królewskiego w Lublinie sprowokowały autorów do podjęcia próby interpretacji historycznej tych znalezisk.

Topór, tak jak i inne narzędzia średniowieczne, jest przedmiotem rozlicznych badań podejmowanych przez archeologów, metaloznawców i historyków uzbrojenia. Jednak obszar badań związany z tym przedmiotem jest znacznie szerszy. Jak pisał wybitny francuski badacz symboliki średniowiecznej prof. Michel Pastoureau: „... w kulturze feudalnej na ogół nie można wyraźnie rozdzielić tego, co materialne, od tego, co symboliczne, techniki od ideologii”. Skłania to autorów do szerokiej próby refleksji poczynając od wątków materialnych i technologicznych aż po symboliczne i ideologiczne znaczenie topora dla kultury polskiego średniowiecza.

Marta Stasiak-Cyran

Muzeum Narodowe w Lublinie

Relikty średniowiecznej drewnianej zabudowy wzgórza zamkowego w Lublinie – badania interdyscyplinarne i konserwacja. Podsumowanie projektu z lat 2019–2020

słowa kluczowe: Lublin, wzgórze zamkowe, wczesne średniowiecze, relikty drewnianej zabudowy, badania interdyscyplinarne

W projekcie *pt. Relikty średniowiecznej drewnianej zabudowy wzgórza zamkowego w Lublinie – badania interdyscyplinarne i konserwacja*, realizowanym w latach 2019–2020 w Muzeum Narodowym w Lublinie przez interdyscyplinarny zespół naukowy, dokonano opracowania relikwów drewnianej zabudowy mieszkalnej i obronnej, pozyskanych podczas badań i nadzorów archeologicznych prowadzonych na lubelskim zamku w latach 2005–2008.

Ta wyrywkowo publikowana dotychczas, ważna kategoria źródeł została w pełni zinwentaryzowana. Podjęto próbę synchronizacji i interpretacji zawierających drewno warstw kulturowych (R. K. Niedźwiadek, J. Tkaczyk) oraz rozpoznania kolejnych faz zasiedlenia wzgórza, w powiązaniu z procesem tworzenia się średniowiecznego Lublina, a także z problemami pogranicza polsko-ruskiego (T. Dzieńkowski). Interdyscyplinarność badań zapewniły: analiza związana z konserwacją drewna archeologicznego (P. Kozakiewicz, M. Borsuk, T. Majcherek), dendrochronologiczna (M. Krąpiec), archeobotaniczna (A. Sady-Bugajska).

Prace archeologiczne na wzgórzu zamkowym w Lublinie mają ponadpięćdziesięcioletnią historię. Pierwsze badania wykonano w 1952 roku. Kolejne miały miejsce w latach: 1954, 1960, 1967, 1968, 1969, 1971, 1973, 1974, 1975, 1996, 1999–2000, 2003, 2004 oraz w latach 2005–2008 i 2010. W efekcie prac prowadzonych od 2005 do 2008 roku wydobyto relikty drewnianych konstrukcji zlokalizowane w dwóch strefach: w południowej części dziedzińca zamkowego oraz w obrębie północnego skrzydła współczesnego zamku. Na podstawie analiz dendrochronologicznych konstrukcje z dziedzińca można datować na przełom pierwszego i drugiego ćwierćwiecza XIII w., a relikty drewna z północnego skrzydła – od końca XIII po połowę XIV w.

Rozpoznanie kolejnych faz zasiedlenia wzgórza wiąże się nierozdzielnie z procesem tworzenia się średniowiecznego Lublina. Na wzgórzu zamkowym w Lublinie powstał ośrodek administracyjno-militarny, który odgrywał ważną rolę w polskiej polityce wschodniej monarchii piastowskiej.

Marcin Piotrowski

Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

Badania archeologiczne w obrębie posesji przy ul. Tadeusza Kościuszki 26 w Kraśniku w 2020 r.

słowa kluczowe: Kraśnik, pradzieje, średniowiecze (X–XV w.), okres staropolski (XVI–XVIII w.), XIX–XX w.

Badania wykopaliskowe na posesji przy ul. Tadeusza Kościuszki 26 w Kraśniku podjęte zostały na zlecenie Urzędu Miasta Kraśnik, w związku z realizacją inwestycji polegającej na remoncie zabytkowej kamienicy oraz budowie połączonego z nią nowego budynku murowanego.

W trakcie prac, które trwały od maja do lipca 2020 r. przebadano łącznie 8 arów powierzchni, zadokumentowano 101 obiektów nieruchomych, 278 jednostek stratygraficznych i zinwentaryzowano łącznie 18 573 zabytki ruchome. Wśród obiektów wyróżniały się piwniczki drążone w lessie, które stanowiły zapewne części niezachowanych budynków naziemnych. Wszystkie zawierały pozostałości elementów drewnianych, związanych z szalowaniem ścian. Poza piwniczkami zadokumentowano również: jamy, rowy, dołki posłupowe, mury. Najstarszym obiektem była pozostałość półziemianki lub jamy z okresu wczesnego średniowiecza (X w.). Większość obiektów zawierała materiał zabytkowy pochodzący z różnych okresów, co wynikało z długiego okresu użytkowania lub specyficznych warunków zasypywania. Wśród obiektów z jednorodnym materiałem zabytkowym wymienić należy wspomniany już obiekt wczesnośredniowieczny (80) oraz obiekt 33 (jama) zawierający wyłącznie zabytki XVII-wieczne. Wśród nich znalazła się duża liczba monet (szelągi Jana Kazimierza). Większość obiektów zawierających zabytki należy datować na okres od XIX w. do dwudziestolecia międzywojennego. Najmłodsze na stanowisku były pozostałości XX-wiecznych budynków rozebranych na początku 2020 r.

Wśród zabytków ruchomych zainwentaryzowano: 13 450 fragmentów naczyń ceramicznych, 47 kafli, 1 038 zabytków szklanych (głównie fragmentów naczyń oraz szyb), 803 zabytki metalowe (w tym monety), 2 506 kości zwierzęcych, 429 bryłek polepy oraz 300 zabytków innych

kategorii (w tym fajek ceramicznych, cegieł, kamieni, elementów drewnianych). Uwagę zwraca bardzo wyraźna dysproporcja między liczbą fragmentów naczyń ceramicznych i kafli. Może to świadczyć o charakterze tej części miasta przed XX w., raczej gospodarczej niż mieszkalnej. Wśród odkrytych zabytków ruchomych należy zwrócić szczególną uwagę na bogaty zbiór ceramiki XVII-wiecznej oraz późniejszej. W zbiorach tych znajduje się spora liczba naczyń półmajolikowych, fajansowych oraz porcelana. Niektóre wyroby są sygnowane. W trakcie prac znaleziono również kilkadziesiąt monet, w tym denar Władysława Jagiełły. Odrębną kategorię stanowi ceramika wczesnośredniowieczna, najstarsza na stanowisku. Wystąpiła ona nie tylko w obrębie obiektu 8o, ale także poza nim, na złożu wtórnym. Prócz tego znaleziono kilkadziesiąt zabytków krzemiennych.

Na podstawie stratygrafii oraz datowania zabytków ruchomych można wydzielić na stanowisku następujące fazy jego użytkowania: 1 – pradziej (neolit); 2 – wczesne średniowiecze (X w.); 3 – późne średniowiecze (XV w.); 4 – kon. XVI–XVII w.; 5 – XVIII w.; 6 – wiek XIX i okres międzywojenny; 7 – II wojna światowa; 8 – okres po II wojnie światowej; 9 – czasy najnowsze.

Marcin Piotrowski¹, Patrycja Piotrowska², Dominik Szulc³

¹ Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

² Gorgona (ArchaeoFuture) / Lublin

³ Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

Kraśnik (dawna Suchynia). Inwentaryzacja pieca do wypału cegieł z przełomu XV i XVI w.

słowa kluczowe: Suchynia, Kraśnik, piec do wypału cegły, XV–XVI w., cegła gotycka

W związku z planowaną przez Urząd Miasta Kraśnik rewitalizacją oraz ekspozycją zabytkowego pieca do wypału cegieł, odkrytego w 2007 r. na terenie dawnej Suchyni (stanowisko AZP 84-78/69-11), konieczne było podjęcie w 2019 r. szczegółowej inwentaryzacji i opracowanie programu rekonstrukcji. Była to jednocześnie okazja do ponownego przyjrzenia się temu interesującemu zabytkowi, który nie doczekał się dotąd bardziej pełnego opracowania.

Celami inwentaryzacji były przede wszystkim: 1) ocena stanu zachowania zabytku i oszacowanie zniszczeń (piec przez 12 lat niszczał pod prowizorycznym zadaszeniem); 2) ponowna dokumentacja oraz pomiary reliktów; 3) zweryfikowanie dokumentacji sporządzonej w momencie odkrycia w 2007 r.; 4) ponowne zbadanie konstrukcji pieca; 5) przeprowadzenie analiz porównawczych z wykorzystaniem opracowań podobnych obiektów znanych z literatury oraz materiałów archiwalnych; 6) zebranie informacji na temat produkcji cegły w późnym średniowieczu i w okresie staropolskim, w tym także w Kraśniku i w okolicach; 7) opracowanie sposobu rewitalizacji obiektu z uwzględnieniem technik historycznych; 8) sformułowanie wniosków konserwatorskich; 9) stworzenie programu badań archeologicznych koniecznych na etapie rekonstrukcji pieca, a także budowy zadaszenia i infrastruktury zaprojektowanej wokół zabytku; 10) opublikowanie wyników inwentaryzacji, z uwzględnieniem niepublikowanych materiałów odkrywcy pieca – Zbigniewa Wichrowskiego.

Miejsce odkrycia pieca (Suchynia, st. 11) jest stanowiskiem wielofazowym. Periodyzacja dotycząca użytkowania terenu wygląda następująco: faza 1 – osadnictwo pradziejowe (późny paleolit); 2 – osadnictwo pradziejowe (neolit); 2a – epoka brązu (kultura łużycka); 2b – wczesna epoka żelaza (kultura łużycka); faza 3 – osada wczesnośredniowieczna (XI–XIII w.); 4 – późne średniowiecze (dwór rycerski i gospodarstwo od poł. XIV do końca XV w.); 5 – folwark (XVI–XVII lub XVIII w.); 6 – folwark (XIX–XX w.); 7 – ślady likwidacji folwarku po II wojnie światowej.

towej i funkcjonujący obecnie ośrodek „Wyżnica”. Budowę i funkcjonowanie pieca należałoby łączyć najpewniej z początkowym okresem fazy 5.

Opisywany obiekt jest dwukomorowym reliktem murowanego pieca z osią dłuższą na linii północ, północny wschód a południe, południowy zachód. Komora I stanowiła palenisko, które łączyło się z komorą II. W ścianie działowej znajdował się otwór sklepiony łukowo o wysokości 70 i szerokości 60 cm – wlot do paleniska, którym wkładano drewno opałowe. Cały obiekt w rzucie poziomym był asymetryczny, w ten sposób, że ściany północno-wschodnie nie znajdowały się na jednej linii. Maksymalne wymiary pieca w rzucie z góry wynosiły: długość 8,5 m, szerokość 5,9 m. Piec został wymurowany w większości z kamieni granitowych (otoczaków) różnej wielkości oraz niedużej liczby kamieni wapiennych i cegły palcówki. Użyto również – jako materiału wyrównawczego i uzupełniającego – drobniejszych kamieni, całych cegieł i ich fragmentów.

Piec z Kraśnika (Suchyni) znajduje analogie na terenie Polski oraz w krajach ościennych.

Лариса Виногородська¹, Петро Болтанюк²

¹ Інститут археології Національної академії наук України / Київ

² Кам'янець-Подільський державний музей-заповідник

Археологічні дослідження архітектурних споруд XV–XVII ст. у Старому замку м. Кам'янець-Подільський в 2018–2019 рр.

ключові слова: архітектура, костел, церква, XV–XVII ст., склеп

У 2018–2019 роках були розпочати археологічні дослідження на території двору Старого замку у м. Кам'янець-Подільський. Розкопки проводилися з метою пошуку архітектурних залишків костела Святого Станіслава кінця XVI–XVII ст. і Покровської церкви, в якій, імовірно, було поховано братів Коріатовичів (XIV ст.) – представників династії литовських князів, які правили на Поділлі.

Під час робіт було відкрито фрагмент західної кам'яної стіни костелу завтовшки 1,3 м на вапняно-піщаному розчині світло-сірого кольору з фрагментом галереї навколо нього, добудованої пізніше (її позначено на плані замку 1800 року). На відстані 0,7 м на захід від галереї та паралельно до неї зафіксовано підквадратну споруду розміром 5,6х5,5 м, що складалася з двох приміщень – північного та південного. Північне розташовувалося на материку, а південне – заглиблювалося в материк на 1,3 м, мало глинобитну підлогу, стіни з бутового трохи підтесаного зсередини каміння і кам'яне коробове склепіння. Його внутрішній розмір складав 3,6х1,6 м. Із західного боку розташовувався вхід із кам'яними сходами усередину, причому в стіні галереї навпроти входу також фіксувався прохід. Згідно з історичними даними, у XVI ст. в склепі поруч із костелом поховали польського магната протестанта Миколу Потоцького. Скоріш за все, відкрита споруда була невеликою капличкою над склепом Потоцького яка відмічається за описом замку 1613 року.

За історичними даними, Покровську дерев'яну церкву розібрали перед нападом османів з-за ветхості. Залишився тільки один відомий план Старого замку 1672 року, на якому її зафіксовано. Вона знаходилася на захід від костелу і була значно менших розмірів.

Під час розкопок на відстані 1,5 м від склепу М. Потоцького було відкрито склеп, складений із великого каміння на вапняно-піщаному розчині розміром 2,6х1,4 м. Його внутрішній об'єм було завалено великим бутовим камінням, яке впало туди, очевидно, внаслідок вибуху Чорної башти, що стався під час облоги замку турками. Дно склепу розташовувалося на скельній основі замку на глибині 2,6 м. Стінки склепу було потинь-

ковано. В середині об'єкта відкрито три поховання у дерев'яних трунах, причому два лежали на дні склепу, а третє було спущеним згори на одне з поховань, що свідчить про різночасовість цих поховань. Скелети були порушені та не мали черепів, але фрагменти черепних коробок фіксувались у засипці склепу. До нього прилягало приміщення підквадратної форми розміром 2,42 x 2,95–3,2 м, поглиблене у материк на 0,6 м. Із західного боку до приміщення вели три кам'яні сходи, а із західного боку до склепу йшли сходи, вирізані у материка. Найімовірніше, цими сходами до склепу спускали труни з небіжчиками, а західну стінку склепу потім замурували. У заповненні склепу на рівні поховань знайдено кілька фрагментів кераміки, що, за попередніми даними, датуються XIV–XV ст. Крім того, з архітектурних залишків було розкрито фрагменти фундаментів споруди, яка стояла на материковому підвищенні і мала з північного боку розвал фундаменту овальної форми (вочевидь, конха), що нагадував конфігурацію конх Троїцької церкви у Старому місті. Але для ствердження приналежності розкопаних фундаментів до Покровської церкви необхідні подальші дослідження. У ході розкопок у цьому місці зібрано близько 30 фрагментів архітектурно-декоративного оздоблення з пісковика (деякі мали сліди пофарбування) а також фрагмент кам'яної плити з різбленим написом армянською мовою.

**Dominik Kacper Płaza¹, Piotr Werens², Joanna Wicha¹, Rafał Brzejszczek³, Piotr Papiernik¹,
Wojciech Rudziejewski-Rudziejewicz⁴**

¹ Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

² Muzeum Okręgowe w Sandomierzu

³ Fundacja Badań Archeologicznych im. Prof. Konrada Jażdżewskiego / Łódź

⁴ Nadwiślańska Grupa Poszukiwawcza „SZANSA” / Annopol

Wyniki nieinwazyjnych, ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku nr 15 w Garbowie Nowym, pow. Sandomierz

słowa kluczowe: szczegółowa inwentaryzacja powierzchniowa, późne średniowiecze, neolit, krzemienie, Garbów Nowy

Ratownicze, nieinwazyjne prace archeologiczne na stanowisku 15 w Garbowie Nowym, przeprowadzili archeolodzy z Muzeum Okręgowego w Sandomierzu oraz Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Fundacji Badań Archeologicznych im. Prof. Konrada Jażdżewskiego, a także eksploratorzy z Nadwiślańskiej Grupy Poszukiwawczej „SZANSA”.

Badania odbyły się w dniach 15 i 16 czerwca 2020 roku. Przyczyną podjęcia prac było zaufanie przez Dominika Płazę faktu prowadzenia w Garbowie Nowym prac ziemnych na działce, na której zlokalizowane jest stanowisko nr 15. Wschodnia część tego stanowiska, która znajduje się na gruntach wsi Garbów Stary była badana w 2016 roku przez pracowników Muzeum Okręgowego w Sandomierzu w ramach zadania finansowanego przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego pt. *Poszukiwania siedziby rodu Zawiszy Czarnego herbu Sulima w Garbowie, gm. Dwikozy, woj. świętokrzyskie*. W 2016 roku działka, na której w czerwcu 2020 roku przeprowadzono prace badawcze, pozostawała niedostępna ze względu na zdziczały sad, który uniemożliwiał jakąkolwiek penetrację, w tym także powierzchniową.

Po uzyskaniu pozwolenia na prace terenowe z WUOZ w Sandomierzu, przeprowadzono dwudniowe badania powierzchniowe ze szczegółową inwentaryzacją zabytków, także tych pozyskanych z warstwy ornej z użyciem detektora metalu. Wszystkie zabytki były precyzyjnie rejestrowane z wykorzystaniem urządzenia GPS. Oprócz prac powierzchniowych wykonano także dokumentację fotograficzną stanowiska wraz z jego otoczeniem z wykorzystaniem dro-

na. Połączenie tych dwóch metod pozwoliło na precyzyjne lokalizowanie zabytków w obrębie badanego obszaru.

W trakcie prac pozyskano bardzo liczne zabytki ruchome, w tym przede wszystkim fragmenty średniowiecznej ceramiki naczyniowej, szkło oraz kafle piecowe, a także fragmenty ceramiki starszej, datowanej prawdopodobnie na środkowy neolit oraz wczesną epokę brązu. Co ciekawe, pozyskano także liczny zbiór przedmiotów wykonanych z krzemienia, a dzięki sprawdzeniu stanowiska z wykorzystaniem detektorów metalu, pozyskano także kilkanaście monet oraz innych przedmiotów metalowych, w tym obrączkę z 1926 roku.

Ze względu na przeprowadzone w 2020 roku prace rolne stanowisko należy określić jako bardzo zniszczone. Wydaje się, że miejsce to powinno być pod stałym nadzorem archeologicznym. Obecnie na działce zbadanej w 2020 roku został posadzony młody sad jabłoniowy, co względnie zabezpiecza stanowisko na kilkanaście lat. Obszar części wschodniej, zbadanej w 2016 roku, na której znajduje się stary sad czereśniowy, powinien być objęty nadzorem w trakcie wrywania i sadzenia nowych drzew.

Wyniki badań z 2020 roku uzupełniają wiedzę o stanowisku 15 w Garbowie. Potwierdzone zostało jego intensywne wykorzystanie w XV i XVI wieku. Kto był właścicielem tej części Garbowa w tym czasie? Tego nie da się jeszcze rozstrzygnąć. O czym świadczy odkryta w dużej ilości ceramika naczyniowa, kafle, szkła oraz moneta z 1505 roku? Być może odpowiedź przyniosłyby kolejne nieinwazyjne badania.

Najstarszymi materiałami ze stanowiska 15 w Garbowie Nowym są spatynowane krzemienie, które można datować na schyłkowy paleolit. Młodsze materiały, zarówno krzemienie, jak i mniej liczną ceramikę, można datować na neolit lub wczesną epokę brązu. Charakterystyczne krzemienie świadczą o obecności na tym terenie warsztatów krzemieniarskich związanych z przygotowaniem narzędzi krzemiennych, takich jak: siekiery (neolit), bądź sierpy (wczesna epoka brązu).

**Moreno Baccichet¹, Laura Biasin², Massimiliano Francescutto², Simonetta Minguzzi²,
Patrycja Piotrowska³, Marcin Piotrowski⁴**

¹ Dipartimenti di Architettura / Università degli Studi di Ferrara (Włochy)

² Dipartimento di Studi Umanistici e del Patrimonio Culturale / Università degli Studi di Udine (Włochy)

³ Gorgona (ArchaeoFuture) / Lublin

⁴ Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

Poszukiwanie zamku. Badania archeologiczne w Tramonti di Sopra (Włochy, Friuli-Wenecja Julijska, prow. Pordenone) (2017–2019)

słowa kluczowe: zamek średniowieczny, geofizyka archeologiczna, Alpy włoskie, Tramonti di Sopra, modelowanie 3D

Celem badań geofizycznych w Tramonti di Sopra była próba sprawdzenia hipotezy dotyczącej istnienia zamku.

W 2003 r. Morreno Baccichet na podstawie obszernych toponomastycznych studiów katastrof napoleońskich, uzupełnionych danymi z map austriackich, wytypował wiele miejsc na terenie prowincji Pordenone, które można określić jako umocnione. Analizę tę dopełnił badaniami w terenie. Doliny alpejskie zachodniego Friuli okazały się stosunkowo ubogie w tego typu toponimy i obiekty. Pewnym wyjątkiem były miejscowości Erto i Tramonti. W Tramonti di Sopra udało się odnotować dwie nazwy, które można wywodzić od słowa *castrum*: *Casteons* oraz *Castello*. Śladów umocnień nie potwierdzono dotychczas w pierwszym przypadku, mimo wskazania lokalizacji. Początkowo nieudane były również próby odnalezienia zamku, do którego mógł się odnosić toponim *castello*. Poszukiwano go przede wszystkim na wzniesieniach

powyżej Tramonti di Sopra, głównie w pobliżu istniejącej obecnie ulicy Zamkowej (via Castello). Ostatecznie, po nałożeniu na mapę dziewiętnastowieczną działek oznaczonych tym toponimem na liście napoleońskiej, możliwe było zakreślenie obszaru określanego tą wspólną nazwą. Rozciągał się on na południowy wschód od zabudowań Tramonti. Po zawężeniu obszaru poszukiwań Morreno Baccichet wytypował pagórek położony nad wysokim urwiskiem skalnym opadającym do górskiego strumienia o nazwie Viellia, oddzielonym od zabudowań rozległymi łąkami, na których wypasa się owce.

W 2017 r. rozpoczęły się badania archeologiczne tego miejsca, zainicjowane przez włoskich archeologów z Uniwersytetu w Udine, Simonettę Minguzzi, Laurę Biasin i Massimiliana Francescutto (Dipartimento di Studi Umanistici e del Patrimonio Culturale, Università di Udine) oraz Gminę Tramonti di Sopra. Od początku w badaniach brali udział również archeolodzy z Lublina – Marcin Piotrowski i Patrycja Piotrowska. W latach 2017–2019 przeprowadzono badania powierzchniowe w obrębie wniesienia i w jego okolicy (znajdowano m.in. ceramikę naczyniową z XV–XVI w.), wykonano prospekcję geofizyczną metodą magnetyczną oraz dokonano szczegółowych pomiarów terenowych umożliwiających na razie częściowe wygenerowanie trójwymiarowego modelu terenu.

Dotychczasowe prace jednoznacznie potwierdziły istnienie zamku w badanym miejscu, umożliwiły ogólne scharakteryzowanie jego zabudowy oraz podziału na zamek „górny” i „dolny”. Badania nieinwazyjne będą kontynuowane, przede wszystkim w celu rozpoznania otoczenia głównego założenia. Planowane są również weryfikacyjne prace wykopaliskowe.

Світлана Біляєва

Інститут археології Національної академії наук України / Київ

Польський слід в торгівлі Північного Причорномор'я XV–XVII ст. (за матеріалами археологічних досліджень)

ключові слова: польські монети, Північне Причорномор'я, XV–XVII ст.

Історичне минуле Північного Причорномор'я часів великих політичних подій і різновекторних процесів державного та цивілізаційного розвитку залишається в колі актуальних питань археологічних досліджень, як джерела нових матеріалів, здатних пролити світло на проблематику. За результатами великих міжнародних проєктів останніх десятиліть Інституту археології НАН України із Турецьким Інститутом історії, Турецьким управлінням співробітництва та розвитку (ТІКА), Фондом Макса Ван Берчема та Британським Інститутом в Анкарі БАН з дослідження Аккерманській фортеці Білгороду-Дністровського Одеської області та історичного центру міста Очакова Миколаївської області отримані важливі матеріали щодо контактного середовища та торговельних відносин Північних володінь Османської імперії кінця XV–XVIII ст.

Польський слід фіксується у матеріалах Аккерманської фортеці, де були знайдені чотири срібні монети Сигізмунда III Вази (роки правління 1587–1632), що відповідає періоду найбільшого розквіту Османської імперії та найвищої могутності Речі Посполитої. Монети Сигізмунда III Вази (три екземпляра) знайдені в Очакові. Вони засвідчують розповсюдження монет цього періоду на великій території від Дністра на Заході до Дніпра на Сході.

Що стосується подальшого східного напрямку, є свідчення контактів більш раннього періоду у торгівлі зі Сходу на Захід із використанням переправ та митниць часів князя Вітовта у гирлі Дніпра. Під час розкопок, зокрема і за міжнародним проєктом Інституту

археології та Херсонського Культурного центру «Україна-Литва» у Херсонській області за підтримки Міністерства закордонних справ Литви, городища і фортеці Тягин – пам'ятки національного значення у Херсонській області, були знайдені польські монети, які є хроноіндекаторами контактів XV–XVII ст. Найбільш рання монета знайдена під час дослідження комплексу пам'яток – колишнього золотоординського міста кінця XIII–першої половини XIV ст., яке продовжувало функціонувати у якості поселенської структури та литовської фортеці, побудованої князем Вітовтом наприкінці XIV ст. біля переправи через р. Дніпро, та митниці, можливо, за участі литовських чиновників. На користь останнього свідчать речі литовського походження, зокрема дві хрестоподібні платівки від шкіряних сумок, знайдених у різних частинах городища. Саме тут, у східній частині Причорноморського ареалу українських земель була знайдена монета округлої форми з білону діаметром 1,2 см – денарій Владислава Варненчика (1434–1444 рр.), Краків, що засвідчує надходження монети на Південний схід українських земель. Відзначимо, що під час батиметричних досліджень біля фортеці відкриті залишки пристані. Оцінюючи грошовий ряд цього часу, знайдений під час розкопок фортеці та городища, відзначимо наявність татарських монет кінця XIV ст., із перевагою золотоординських, чекану Кафи першої половини XV ст., деякі з контрамаркою Генуї. Це засвідчує спектр надходження в районі митниці та торгівельні стосунки першої половини XV ст. на шляху від Чорного моря до Кракова. Наступні монетні знахідки фіксують будівництво фортеці часів Кримського ханства Менглі Гіреєм та османське просування наприкінці XV на початку XVI ст. (монета Баязіда II).

Про продовження певних зв'язків напрямку Схід-Захід свідчить знахідка срібної монети Сигізмунда III Вази, але вторинного використання, що відноситься до періоду османського володіння цього регіону.

Marcin Piotrowski¹, Wiesław M. Pawłowski², Daniel Gazda³, Marcin Gnyppek²

¹ Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

² Gorgona (ArchaeoFuture) / Lublin

³ Fundacja Ureusz / Warszawa

Badania rozpoznawcze zamczyska w Horodle, w powiecie hrubieszowskim w latach 2019–2021

słowa kluczowe: Horodło, grodzisko, zamek, miasto, XIII–XVIII w., unia horodelska

Horodło – wieś gminna (dawniej miasto) leży nad Bugiem, na granicy z Ukrainą. Miejscowość ta, dziś nieco senna i zapomniana, posiada bardzo bogatą przeszłość i niezwykle często pojawia się w szeroko rozumianej literaturze historycznej, głównie w związku z zawarciem unii horodelskiej w 1413 r.

Horodelskie grodzisko (zamczysko), kryjące ruiny zamku i dworu starościńskiego, z jakiegoś powodu nie stało się do tej pory przedmiotem szczególnego zainteresowania archeologów. Na jego terenie prowadzono dotychczas tylko badania powierzchniowe, fotografowano z powietrza oraz dokonywano urzędowych wizytacji konserwatorskich. Stan rozpoznania grodziska w Horodle jest tak znikomy, że brak o nim zupełnie podstawowych informacji, takich jak pierwotne rozmiary, konstrukcja umocnień, rozplanowanie zabudowy czy chronologia. Pojawiające się w naukowych oraz popularnonaukowych opracowaniach oraz dokumentach konserwatorskich próby datowania horodelskiego grodu wydają się mocno intuicyjne, raz wąskie, innym razem bezpiecznie szerokie, a niektóre są po prostu nieprawdziwe.

Pierwsze badania archeologiczne rozpoczęły się w 2019 r. na terenie zamczyska w Horodle. Na podstawie danych lidarowych oraz pomiarów terenowych wykonano szczegółowe plany oraz modele trójwymiarowe. Zrealizowano serię sondowań geologicznych i przeprowadzono analizę geomorfologiczną. W celach badawczych i w związku z przygotowywaniem terenu do badań magnetycznych, wykonano planografię zabytków występujących na powierzchni i w humusie majdanu oraz na stokach i w fosie. Zebrano i namierzono łącznie prawie pół tysiąca przedmiotów, wśród których 1/3 stanowiły monety. Poza tym zinwentaryzowano wiele elementów stroju, militaria, narzędzia, fragmenty naczyń ceramicznych oraz kafli. Periodyzację dziejów stanowiska, na którym w pewnym momencie wzniesiono obwałowania ziemne, oddają najlepiej znaleziska monet. Znaleziono m.in. dwa rzymskie denary, które zalegały oczywiście na złożu wtórnym. Odkryto także jedną bliżej nieokreśloną monetę wczesno- lub późnośrednio-wieczną. Kolejną grupę stanowiły monety Jagiellonów (od Władysława Jagiełły do Zygmunta II Augusta), ale cały zbiór zdominowały przede wszystkim XVII-wieczne monety dynastii Wazów polskich i szwedzkich. Następną grupę stanowiły numizmaty z XVIII–XIX w., okresu międzywojennego oraz liczne monety z okresu PRL.

W 2021 r. wykonano badania geofizyczne majdanu zamczyska. Dzięki nim zbadano zasięg i orientację reliktów architektury. W najbliższym czasie planowane jest podjęcie badań wykopaliskowych.

Олена Махота

Національний заповідник «Києво-Печерська лавра» / Київ

Голосники Троїцької надбрамної церкви

ключові слова: голосник, давньоруська архітектура, будівельні матеріали, Києво-Печерська лавра

У період з XIX до XX ст. було проведено кілька десятків архітектурних обстежень та реставраційних заходів на унікальній пам'ятці давньоруського та барокового зодчества – Троїцькій надбрамній церкві Києво-Печерської лаври.

Троїцька надбрамна церква – одна з небагатьох пам'яток, що до нашого часу зберегла незруйнований давньоруський об'єм, але зі значними пізнішими ремонтами та добудовами. Ні в літописах, ні в «Києво-Печерському Патерику», ні в інших документах, чий протографи створені у давньоруську добу, Троїцька надбрамна церква не згадується взагалі. Найраніші свідчення про неї містяться у писемних пам'ятках: опис Києва у нотатках Мартіна Груневега (1584 р.), «Тератургіма» А. Кальнофойського (1638 р.) та ін.

До кінця XIX ст. серед істориків та архітекторів точилася дискусія щодо часу спорудження цієї церкви. Лише під час великої реставрації церкви у 1881–1896 рр. були визначені особливості кладки і будівельних матеріалів, що дозволило підтвердити її будівництво у давньоруський час.

З кінця XIX ст. Троїцька надбрамна церква стала об'єктом історико-архітектурних досліджень. Про неї писали історики та архітектори: М. Петров, В. Січинський, Ф. Титов, М. Каргер, С. Кілессо. Найбільшою працею, присвяченою цій пам'ятці, є праця Ф. Уманцева (1970). Після Другої світової війни Троїцька надбрамна церква була значно пошкоджена, саме тому протягом другої половини XX ст. – поч. XXI ст. тут відбувалися регулярні ремонтно-реставраційні роботи. Достеменно невідомо, коли на цій пам'ятці вперше було зафіксовано голосникову кераміку.

Голосники – керамічні опуклі посудини різних форм (горщики, корчаги, глеки, амфори та ін.), які використовували при будівництві давньоруських храмів. Зазвичай голосники мали сірий, оранжевий та бежеві кольори після випалення. Згідно з історичними

відомостями голосники-резонатори здебільшого закладали в п'яти парусів куполів, а також в основу склепінь приміщень храму. Відомі повністю замуrowані посудини (заповнені мурувальним розчином всередині) та з порожнистою внутрішньою частиною, що виходить горловиною у внутрішню частину храму. На думку дослідників давньоруської монументальної архітектури, керамічні вироби заповнені розчином слугували для розвантаження конструктивних елементів храму – полегшення навантаження на склепіння. Порожністі ж зазвичай розташовували горловиною до вівтарної частини храму. Це дає можливість припустити, що їх використовували для посилення акустики під час богослужінь.

У Троїцькій надбрамній церкві голосники фіксували під час ремонтно-реставраційних робіт 1957–1958 рр., 1968 р. та 1978–1982 рр. Перша ретельно задокументована фіксація *in situ* декількох цілих порожнистих та заповнених розчином голосників співробітниками заповідника відбулася у 2019 р. при обстеженні верхньої площини склепінь науковцями заповідника (С. Пивоваров, О. Яшна, Д. Яшний, О. Махота).

Під час зачистки склепіння зі східного боку храму було відібрано декілька десятків фрагментів голосникової кераміки, що були в зрушеному стані. Залишки голосників також зафіксовано з південного боку склепінь. Вони мають вигляд опуклих глекоподібних посудин сірого та оранжевого кольорів, з горловиною та без неї. Чіткої системи розташування голосників відносно один одного не виявлено.

Окрім цього, такий вид будівельної кераміки зафіксований ще у чотирьох давньоруських пам'ятках на території Києво-Печерської лаври – Успенському соборі, Іоанно-Предтеченській церкві, давньоруській трапезній та церкві Спаса на Берестові.

Hubert Lepionka¹, Angelika Słodka², Jakub Niebieszczański³, Krzysztof Żurek⁴, Cezary Bahyrycz³

¹ Muzeum Podlaskie w Białymstoku

² Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

³ Wydział Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

⁴ Instytut Geografii i Nauk o Środowisku Uniwersytetu im. Jana Kochanowskiego w Kielcach

W poszukiwaniu zaginionej cerkwi. Wstępne wyniki badań interdyscyplinarnych w Nowym Dworze, gm. loco, woj. podlaskie

słowa kluczowe: okres nowożytny, cmentarzysko ze stelami, cerkiew, antropologia, badania nieinwazyjne

Nowy Dwór, ulokowany u źródła Biebrzy, jest dziś niewielką miejscowością, która wyróżnia się długą, jak na miasteczko w województwie podlaskim, historią. Powstał w początkach XVI wieku z inicjatywy Wojciecha, biskupa wileńskiego, który otrzymał część lasów nad Biebrzą na lokację swego dworu w nagrodę od Aleksandra Jagiellończyka. Rozwój osady przyspieszył od momentu wykupienia go przez Bonę. To z jej inicjatywy Nowy Dwór stał się głównym ośrodkiem w kolonizacji okolicznych puszczy. W 1530 roku powstała tutaj pierwsza cerkiew prawosławna. W 1547 roku w źródłach historycznych wymieniona jest już funkcjonująca parafia katolicka z kościołem. Nowy Dwór otrzymał prawa miejskie w 1578 roku od Stefana Batorego. Do czasu rozbiorów był to istotny ośrodek miejski, lecz niestety po zmianach granic stracił na znaczeniu na rzecz sąsiednich miejscowości.

Dotychczas nierozwiązaną zagadką była lokalizacja pierwszej cerkwi Nowego Dworu. Nowych danych dostarczyły wykopaliskowe badania ratownicze przeprowadzone przez Dział Archeologii Muzeum Podlaskiego w Białymstoku. W trakcie remontu drogi przy dzisiejszej cerkwi (powstałej w latach 50. XX wieku) natrafiono na szczątki ludzkie. W wyniku wykopalisk odkryto skraj cmentarzyska wstępnie datowanego na okres od początku XVI do połowy

wieku XIX. Natrafiono na 88 pochówków szkieletowych, w tym kilka wyposażonych w monety. Poszczególne groby oznaczano pionowo stojącymi stelami. W toku analizy antropologicznej ustalono, że szczątki podjęte podczas badań należały do osobników reprezentujących łącznie wszystkie kategorie wiekowe. Kości wielu osobników wykazywały cechy charakterystyczne dla trwającego pod koniec życia stanu zapalnego, który w kilku przypadkach współwystępował ze zmianami gruczołowymi widocznymi na żebrach.

W świetle dowodów na istnienie w tym miejscu cmentarzyska nowożytnego zdecydowano się na przebadanie kulminacji stanowiska metodami nieinwazyjnymi. Decyzja ta była podyktowana chęcią zweryfikowania lokalnych podań o istnieniu w tym miejscu dawnej cerkwi. Wykorzystano dwie metody: pomiary magnetometryczne oraz profilowanie georadarowe. Wyniki tych badań wskazały, że na stoku wzgórza znajduje się obiekt antropogeniczny, który rozmiarami i lokalizacją być może odpowiada poszukiwanej świątyni.

Proponowany komunikat przedstawi pierwsze wyniki badań.

Marcin Piotrowski

Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

Badania archeologiczne zamczyska w Lipsku, w gminie Narol, w województwie podkarpackim, w 2020 r.

słowa kluczowe: dwór, zamek, miasto, XVI–XVII w., Lipsko

Wieś Lipsko na Roztoczu, niegdyś miasto, leży obecnie w gminie Narol, w powiecie lubaczowskim, na terenie województwa podkarpackiego, zaledwie 4 km od granicy z województwem lubelskim i 17 km od granicy z Ukrainą. W średniowieczu (od 1170 r.) obszar ten należał do księstwa bełskiego, które w 1388 r. zostało przekazane przez Władysława Jagiełłę księciu mazowieckiemu, Siemowitowi IV, a po śmierci Władysława II Płockiego włączone do Korony Królestwa Polskiego jako województwo bełskie, część prowincji małopolskiej. Po pierwszym rozbiórze Polski, w 1772 r. prawie całe, wraz z Lipskiem, dostało się pod panowanie Austrii (cyrkuł zamojski).

Niewiele osób przejeżdżających obecnie przez Lipsko wie, że istniał tam kiedyś okazały dwór obronny, w źródłach nazywany również zamkiem. Zamek ten, na co wskazują źródła pisane oraz znaleziska archeologiczne, uległ całkowitemu zniszczeniu w 1648 r., podczas najazdu wojsk Bohdana Chmielnickiego, i już nigdy nie został odbudowany.

Archeolodzy zainteresowali się lipskim zamkiem w latach osiemdziesiątych XX w. Podczas badań powierzchniowych w 1988 r. Sławomir Jastrzębski wprowadził zamczysko do ewidencji stanowisk archeologicznych pod numerem AZP 96-89/25-3, określając je mianem „Szaniec w dolinie Tanwi”. Pierwsze badania wykopaliskowe tego obiektu miały miejsce jednak dopiero latem 2020 r. Były to badania wyprzedzające prace związane z realizacją projektu pod nazwą: *Budowa parku wraz z niezbędną infrastrukturą techniczną na działce o nr ewid. 455/7 w Lipsku*. W ich trakcie udało się odsłonić fragment fosy przebiegającej pod kurtyną południowo-wschodnią w pobliżu zniszczonej bastei wschodniej, odcinki nasypu wałów oraz inne obiekty związane z budową zamku. Wykonano dokładne pomiary całego obiektu, wygenerowano trójwymiarowy model założenia oraz zinwentaryzowano 730 zabytków ruchomych, w tym fragmenty naczyń ceramicznych, kafli, naczyń szklanych oraz gomółkowego i taflowego szkła okiennego.

Katarzyna Oleszek¹, Jarosław Wróbel²

¹„Arkadia Firma Archeologiczna” / Rzeszów

² Badacz niezależny / Kraków

Cmentarz w Jeżowie – legenda, która stała się prawdą. Interdyscyplinarne badania archeologiczne na cmentarzu nowożytnym w Jeżowie, woj. podkarpackie

słowa kluczowe: cmentarz XVII-wieczny, badania archeologiczne, badania antropologiczne, wpływy pogańskie, zabiegi magiczne

Ratownicze badania archeologiczne na Górach Kościelnych w Jeżowie przeprowadzono w związku z realizacją budowy drogi ekspresowej S19. W kwietniu 2020 r. podczas prowadzenia nadzoru archeologicznego nad robotami ziemnymi odkryto pierwszą jamę ze szczątkami ludzkimi. Kolejne jamy grobowe zarejestrowano w tym miejscu na głębokości ok. 100–110 cm od współczesnego poziomu gruntu.

Odsłonięty cmentarz nowożytny datowany jest na lata 1604–1720. Zgodnie z przekazem źródeł pisanych wiązany jest z funkcjonowaniem w tym miejscu pierwszej parafii w Jeżowie.

Podczas badań archeologicznych odkryto 128 grobów. Wszystkie pochówki były szkieletowe, ułożone na linii wschód–zachód z głową skierowaną na zachód (choć zdarzają się odstępstwa od tej zasady). Jamy grobowe miały przeważnie kształt prostokątny, wielkością były dostosowane do wzrostu zmarłej osoby i znajdowały się w nich pojedyncze pochówki. W żadnym z pochówków nie zachowały się fragmenty trumien, co należy wiązać z dość niekorzystnymi warunkami naturalnymi, w jakich chowano zmarłych, ale także być może z umieszczaniem zmarłych bezpośrednio w jamie grobowej. Rozkład substancji organicznych w tutejszej glebie następował dość szybko.

Pod niektórymi czaszkami zmarłych zaobserwowano prostokątne zaciemnienia, ciągnące się pod szkieletem do wysokości barków. Takie ślady mogą świadczyć o podłożonej zmarłemu pod głowę poduszce. Poduszki takie mogły być wypychane wiórami drzewnymi, słomą lub święconymi ziołami. Prawdopodobnie pełniły zarówno funkcje estetyczną, jak i symboliczną, porównującą śmierć do wiecznego snu.

Zmarli z nekropolii w Jeżowie często byli wyposażeni w dary grobowe w postaci monet oraz kłódek. Wyposażenie grobowe ma oczywisty związek z symboliką chrześcijańskich obrzędów i praktyk magicznych.

Badania antropologiczne potwierdziły, iż większość osób o ustalonym wieku w chwili śmierci była w okresie dzieciństwa (60 %). Pozostałe 40% stanowili osobnicy w okresie młodzieńczym i dorosłym. Uwagę z całą pewnością zwraca duża liczba zmian patologicznych wśród zmarłych, będących indykatorami stresu biologicznego, świadczących o słabej kondycji biologicznej populacji. Stwierdzono również liczne przypadki zmian gruźliczych.

Na terenie nekropolii zarejestrowano również dwa intencjonalne groby psów. Pochówki te można traktować jako groby ulubieńców, pochowanych prawdopodobnie za murem cmentarza.

Hubert Mącik¹, Marcin Piotrowski², Patrycja Piotrowska³, Dominik Szulc⁴

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego

² Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

³ Gorgona (ArchaeoFuture) / Lublin

⁴ Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

Biała Poduchowna, gm. Janów Lubelski. Archeologiczno-historyczne badania w 2020 r. w miejscu dawnego założenia kościelnego z cmentarzem

słowa kluczowe: kościół, cmentarzysko, średniowiecze, XVII–XIX w., geofizyka

W listopadzie 2020 r. zakończyły się wstępne badania historyczno-archeologiczne w Białej Poduchownej, wykonane na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie, w związku z planowaną budową obwodnicy Janowa Lubelskiego. W jednym z wariantów planowana droga przebiegała przez obszar przyległy do obecnego cmentarza komunalnego w Białej, należącego do parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Janowie Lubelskim, gdzie – zgodnie z wynikami studiów historycznych – znajdowały się dwa kościoły z przyległymi cmentarzami oraz inne zabytkowe budynki. Poza kwerendą archiwalną, zasadniczą część badań stanowiła prospekcja geofizyczna wykonana metodą magnetyczną, uzupełniona badaniami powierzchniowymi oraz teledetekcją. Celem prac było nie tylko odnalezienie wspomnianych obiektów, ale także próba oszacowania stopnia nasycenia badanego terenu substancją zabytkową.

Biała jest miejscowością o metryce średniowiecznej. Pierwsze uchwytne wzmianki o niej odnoszą się do roku 1245, kiedy ziemie te najechał książę ruski Wasylko, a następnie, w 1266 r. jego syn Włodzimierz (*Kronika halicko-wołyńska*). Wieś Biała leżała na ważnym szlaku wojennym i handlowym, który z Ratyzbony, Pragi, Krakowa, Sandomierza i Zawichostu prowadził na Ruś. W 1377 r. król Ludwik Węgierski nadał swemu podskarbiemu Dymitrowi i jego bratu Iwanowi zamek Łada czyli Goraj oraz Kraśnik z okolicznymi wsiami, do których należała między innymi Biała. Ale Biała była również ważnym ośrodkiem kultu chrześcijańskiego o stosunkowo wczesnej chronologii w skali regionu. Najstarsze wzmianki o parafii pochodzą z wykazów świętopietrza z lat 1325–1327. Najstarsza znana informacja o drewnianym kościele w Białej zawarta jest w *Liber Beneficiorum* Jana Długosza. Kościół średniowieczny został spalony przez Szwedów około 1655 r. Nowa świątynia wzniesiona została około 1660 r. Kościół ten został spalony w 1914 lub 1915 r. Kolejny kościół, pod który kamień węgielny położono w 1924 r., wybudowano w pobliżu, ale w innym miejscu niż poprzednie, spłonął we wrześniu 1939 r. W lokalizacji dwóch starszych kościołów, w nawiązaniu do tradycji miejsca, usypano pamiątkowy kopiec. Z zebranych danych wynikało zatem, że w miejscu objętym badaniami w 2020 r. należy się spodziewać dwóch kościołów, z których jeden może sięgać okresu średniowiecza, drugi zaś XVII w.

Badaniami magnetycznymi objęto powierzchnię 1 ha, natomiast badaniami powierzchniowymi – 1,5 ha. Prospekcja geofizyczna ujawniła wiele obiektów, wśród których znalazły się: 1) dużych rozmiarów prostokątny budynek (plebania lub szpital dla ubogich?), który należy identyfikować z budowlą zarysowaną na mapie von Heldensfelda (na podstawie cegieł widocznych w kretowinach i materiału ceramicznego można go datować na XVII, XVIII–XIX w.); 2) zachodzące na siebie fundamenty najpewniej dwóch kościołów (zob. wyżej); 3) ślady dzwonnicy stanowiącej jednocześnie bramę wejściową do kompleksu sakralnego; 4) murowany parkan otaczający dawny kościół; 5) ślady grobów cmentarza przykościelnego; 6) mur wokół dużego prostokątnego budynku (zob. wyżej); 7) inne obiekty, których funkcję i chronologię trudno ustalić (wśród nich prawdopodobnie kostnica – *ossuarium* lub murowana furta).

Marcin Piotrowski¹, Wiesław M. Pawłowski², Dominik Szulc³

¹ Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

² Gorgona (ArchaeoFuture) / Lublin

³ Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

Archeologiczne badania georadarowe oraz odwierty na rynku w Kraśniku w 2019 r.

słowa kluczowe: Kraśnik, rynek, ratusz, studnia, georadar

W planach inwestycyjnych Kraśnika znalazł się m.in. projekt rewitalizacji rynku, stanowiącego ważny obszar wpisany w zabytkowy układ urbanistyczny średniowiecznego miasta. W związku z koniecznością szybkiego rozpoznania substancji zabytkowej i stratygrafii pod płytą rynku, we wrześniu i październiku 2019 r. przeprowadzone zostały w jego obrębie badania georadarowe, uzupełnione odwiertami sondą geologiczną. Prace były wykonywane na zlecenie Urzędu Miasta Kraśnika. Badania terenowe poprzedzone zostały kwerendami archiwalnymi, analizą wyników wcześniejszych badań wykopaliskowych oraz przestudiowaniem dawnej inwentaryzacji górniczej przeprowadzonej przez pracowników Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie.

W badaniach georadarowych kraśnickiego rynku podstawową trudność stanowiły przeszkody terenowe znajdujące się na Placu Wolności oraz gęsta sieć mediów, co uniemożliwiło objęcie prospekcją całej powierzchni. Prace prowadzono w obrębie wydzielonych, wpasowanych w teren gridów. Udało się jednak zarejestrować i potwierdzić kilka interesujących obiektów, z których dwa są szczególnie cenne. W południowo-wschodniej części rynku natrafiono na zabytkową, nieistniejącą już studnię o czworokątnym przekroju (obiekt 1). Zarys tego obiektu pojawił się już na głębokości 1,09 m, a na głębokości 3,57 m był jeszcze dobrze czytelny. W wyższych partiach, w rzucie poziomym do głębokości 2,27 m było widać wyraźny zarys cembrowiny, odróżniającej się od wypełniska. Na głębokości 3,57 m obiekt zachował zewnętrzny kształt, ale środek wypełniała analogiczna struktura jak w przypadku cembrowiny. Obiekt ten rysował się również doskonale w przekrojach pionowych. Jego interpretacja nie nastroczała większych problemów. Nie ma wątpliwości, że jest to jedna z XVIII-wiecznych studni funkcjonujących na rynku w Kraśniku. Jej lokalizacja pokrywa się z czworokątnym obiektem znanym najwcześniej z mapy von Heldensfelda z początku XIX w., chociaż należy pamiętać, że rekonesans w terenie przy tworzeniu tej mapy mógł sięgać końca XVIII w. (po 1795 r.). Wymiary obiektu w rzucie poziomym wynoszą w przybliżeniu 4 x 3,5 m. Wydaje się, że w dolnej części obiekt jest zasypany innym rodzajem materiału niż w górnych partiach. Większa część obiektu zalega w lessowym calcu.

Bardzo interesujący okazał się obiekt 2, widoczny wyraźniej na znacznej głębokości około 1,57–1,77 m. Obiekt ten rysował się w postaci linii o szerokości około 1 m stykających się pod kątem prostym, tworzących założenie dwuizbowe z przybudówką (a więc właściwie trzyizbowe). Zarys konstrukcji był już widoczny na głębokości 1,29 m i pozostawał jeszcze słabo czytelny na głębokości 1,83 m. Całe założenie wykazuje nieprzypadkową orientację, respektującą kierunek przebiegu drogi przecinającej rynek po przekątnej, odpowiadającej dawnemu historycznemu traktowi przebiegającemu przez Kraśnik. Całkowite wymiary obiektu wynosiły około 12 x 9 m. Orientacja, konstrukcja, wielkość oraz lokalizacja w płycie rynku pozwalają domniemywać, że mamy tu do czynienia z jednym z ratuszy (najpewniej z XVI–XVII w.). Trudno określić, czy są to relikty architektury murowanej (co wydaje się bardziej prawdopodobne), czy też drewnianej. Znaczna część obiektu zalega w lessowym calcu. Może to oznaczać, że jest to podpiwniczenie nieistniejącej budowli naziemnej.

Patrycja Piotrowska¹, Marcin Piotrowski²

¹ Gorgona (ArchaeoFuture) / Lublin

² Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

Badania archeologiczne przy kościele św. Mikołaja i św. Małgorzaty w Świeciechowie Poduchownym, w powiecie kraśnickim, województwie lubelskim (2018–2020)

słowa kluczowe: cmentarzysko przykościelne, XVII w., dewocjonalia, Świeciechów Poduchowny

Świeciechów Poduchowny, w gminie Anopol, znany jest jako jedna z najstarszych parafii na terenie diecezji lubelskiej. Historia miejscowości sięga schyłku XII w. Już w 1191 r. istniała tu kaplica. Dzieje parafii wiążą się z kolegiatą sandomierską, archidiaconatem zawichojskim oraz biskupstwem krakowskim. Wieś stanowiła własność kościelną. Znajdował się w niej dwór i folwark biskupa krakowskiego. Najstarszy zachowany budynek to murowany późnobarokowy kościół pod wezwaniem św. Mikołaja i św. Małgorzaty, który wraz z murowanym ogrodzeniem z bramą i murowaną dzwonnica tworzy cenny zespół wpisany do rejestru zabytków województwa lubelskiego. W 1764 r. biskup krakowski Kajetan Sołtyk, w miejsce wcześniejszego drewnianego, wznosił stojący do dziś kościół murowany.

Do podjęcia badań archeologicznych w Świeciechowie przyczyniło się znalezienie czterech czaszek, na jakie natrafili pracownicy budowlani w trakcie odkopywania fundamentów odcinka zachodniego muru ogrodzenia. W celu odsłonięcia całych szkieletów wzdłuż muru założono prostokątny wykop o szerokości 2 m i długości 19,5 m. Następnie poszerzono zakres badań w kierunku wschodnim, wytyczając w części środkowej dodatkowy wykop o wymiarach 6 x 2 m. Łącznie przebadano powierzchnię 5 arów. W południowej części wykopu zarejestrowano warstwy z ceramiką wczesnośredniowieczną, związane z osadą poprzedzającą powstanie kompleksu sakralnego z cmentarzem przykościelnym.

Cmentarzysko odkryte w Świeciechowie miało charakter wielowarstwowy. Zadokumentowano 88 grobów zawierających szczątki ponad 100 osób. W kilku grobach udało się też uchwycić smugi drewna – pozostałości trumien. Zmarłych chowano w rzędach.

W obrębie „warstwy cmentarzyskowej” oraz w widocznych jamach grobowych znaleziono kilkaset zabytków ruchomych. Część z nich zalegała na złożu wtórnym, jednak niektóre można było powiązać z wyposażeniem pośmiertnym konkretnych zmarłych. Wśród znalezionych zabytków można wymienić m.in. paciorki z kolii, pierścień z gemmą oraz dewocjonalia: paciorki, medaliki i krzyżyki z różańców. Poza tym natrafiono również na: monety, sprzączki, fragmenty ceramiki i kute gwoździe trumienne. W wypełnisku grobu 55, między kolanami zmarłego zostały znalezione trzy sklezione miedziane szelągi Jana Kazimierza (boratynki), bite w Rzeczypospolitej w latach 1659–1668. W obiegu pozostawały one jeszcze w początkach XVIII w. W zbiorze ceramiki zdarzały się ułamki naczyń wczesno- i późnośredniowiecznych, jednak dominowały fragmenty szkliwionych naczyń datowanych na koniec XVI–XVII w., w tym półmajolika.

Analiza stratygraficzna oraz zabytki ruchome pozwalają na datowanie badanej części nekropoli. Wszystkie dewocjonalia, monety oraz inne zabytki ruchome odkryte w grobach mieszczą się w granicach między końcem XVI a XVII lub pierwszą połową XVIII w. Wszystkie pochówki poprzedzają wzniesienie kościoła murowanego i murowanego ogrodzenia w drugiej połowie XVIII stulecia. Fragmenty naczyń ceramicznych, które można datować na okres średniowiecza występowały głównie w warstwach niezwiązanych z nekropolą, a niewielka ich ilość znaleziona w „warstwie cmentarzyskowej” ma charakter znalezisk na złożu wtórnym. Fragmenty najmłodszej ceramiki naczyńowej znajdującej się w grobach odnoszą się do okresu od końca XVI do XVII w. Odkryte pochówki należy więc datować głównie na XVII w., ewentualnie rozciągać okres użytkowania badanej części cmentarza przykościelnego od końca XVI do początku drugiej połowy XVIII stulecia.

Barbara Niezabitowska-Wiśniewska¹, Jerzy Nitychoruk², Tadeusz Wiśniewski³, Maciej T. Krajcarz⁴

¹ Instytut Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

² Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

³ Instytut Archeologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

⁴ Instytut Nauk Geologicznych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

Rezerwat Piekiełko koło Tomaszowa Lubelskiego – fakty i mity

słowa kluczowe: Roztocze, rezerwat geologiczny, stanowisko archeologiczne, badania geologiczne, badania archiwalne, badania archeologiczne

Rezerwat Piekiełko jest położony na Roztoczu, 3 km na wschód od Tomaszowa Lubelskiego i 1,5 km na północny wschód od wsi Łaszczówka. Powołany został w 1962 r. decyzją Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego. W uzasadnieniu wskazano na konieczność „zachowania ze względów naukowych i dydaktycznych dużego skupienia głazów narzutowych, przyniesionych przez lodowiec, o wyjątkowo dużych rozmiarach”.

Na powierzchni 1,24 ha objętej rezerwatem przyrody widocznych jest kilkadziesiąt głazów. Ich liczbę z reguły określa się na około 70. J. Buraczyński i J. Gurba (1977/1978; 1986) uznali Piekiełko za sztuczną budowlę ziemną, a występujące tam głazy za piaskowce batiatyckie, tylko pozornie bezładnie rozrzucone. Według tych autorów zostały one ściągnięte z najbliższej okolicy i koliście ustawione ręką ludzką wewnątrz wałów, tworząc „dwuczęściową fortyfikację ziemną”. Jednocześnie interpretowali oni Piekiełko jako ośrodek kultu pogańskiego z czasów starożytnych lub starszej części wczesnego średniowiecza.

W latach 2016–2019 przeprowadzono badania geologiczne, archiwalne i archeologiczne. Badania geologiczne polegały na wykonaniu i interpretacji serii wierceń geologicznych. Sporządzone w ich wyniku przekroje pozwoliły na podjęcie próby odtworzenia genezy samych głazów. Kwerenda archiwalna miała na celu ustalenie momentu pojawienia się głazów z okolic Łaszczówki w świadomości jej mieszkańców oraz ustosunkowanie się do hipotez o pochodzeniu wałów ziemnych otaczających rezerwat. Badania te były ukierunkowane na próbę wyjaśnienia obecnego wyglądu rezerwatu Piekiełko, rzutującego na powstanie wielu hipotez naukowych, w znacznym stopniu subiektywnych i nieopartych badaniami wykopaliskowymi. Celem badań archeologicznych była zatem weryfikacja zasadności uznania rezerwatu Piekiełko za stanowisko archeologiczne i ustosunkowanie się do zasugerowanego w literaturze istnienia tam „dwuczęściowej fortyfikacji ziemnej” ze znajdującymi się w jej obrębie głazami ustawionymi ręką ludzką.

Połączenie wszystkich wymienionych działań pozwoliło na uzyskanie naukowych danych na temat pochodzenia głazów i interpretacji archeologicznej Piekiełka. Przeprowadzone prace pozwoliły też na obalenie dwóch, dotąd kluczowych, hipotez, głęboko zakorzenionych w świadomości miejscowej ludności i części naukowców.

Znajdujące się tam głazy nie są głazami narzutowymi przyniesionymi przez lodowiec. Nie zostały też ustawione ręką ludzką i nie mają związku z prasłowiańskim czy słowiańskim miejscem kultu. Obecność głazów w Piekiełku ma charakter naturalny, tak jak to sugerował T. Wilgat (1974). Z całą pewnością też liczba zalegających tam głazów jest znacznie większa niż dotychczas sądzono. Obecnie nie można jej pewnie oszacować, co ma związek z przykryciem części z nich (być może nawet większości) piaskami eolicznymi, szczególnie w centralnej i wschodniej partii rezerwatu. Odkrycie pojedynczego zabytku krzemienno datowanego na starszą lub środkową epokę kamienia daje podstawy do uznania obszaru rezerwatu za stanowisko archeologiczne, które nie ma jednak bezpośredniego związku ze znajdującymi się tam głazami i wałami. Obecny wygląd tego miejsca jest efektem działań ludzkich, choć w zdecydowanej większości nowożytnych.

■ **Moreno Baccichet**

Dipartimento di Architettura
Università degli Studi di Ferrara
via Ludovico Ariosto 35
44121 Ferrara
Italia
moreno.baccichet@gmail.com

■ **Cezary Bahyrycz**

Wydział Archeologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
cezary.bahyrycz@gmail.com

■ **Jadwiga Barga-Więclawska**

Instytut Biologii
Uniwersytet Jana Kochanowskiego
ul. Uniwersytecka 7
25-406 Kielce
ja.bargawieclawska@onet.pl

■ **Bartłomiej Bartęcki**

Muzeum im. ks. Stanisława Staszica
ul. 3-go Maja 11
22-500 Hrubieszów
bartlomiej.bartęcki@gmail.com

■ **Piotr Bartmiński**

Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Al. Kraśnicka 2d
pbartmiński@gmail.com

■ **Laura Biasin**

Dipartimento di Studi Umanistici e del Patrimonio Culturale
Università degli Studi di Udine
Palazzo Caiselli, Vicolo Florio 1
33100 Udine
Italia
lalla.biasin@gmail.com

■ **Veaceslav Bicbaev**

Muzeul Național de Istorie a Moldovei
Str. 31 August 1989 121A
MD 2012 Chișinău
Moldova
vbicbaev@yahoo.com

■ **Yuriy Boltryk → Юрий Болтрик**■ **Beata Borowska**

Katedra Antropologii
Wydział Biologii i Ochrony Środowiska
Uniwersytet Łódzki
ul. Banacha 12/16
90-237 Łódź
beata.borowska@biol.uni.lodz.pl

■ **Rafał Brzejszczek**

Fundacja Badań Archeologicznych im. Prof. Konrada Jażdżewskiego
Plac Wolności 14
91-415 Łódź
fba@lodz.home.pl

■ **David Camporeale**

Gorgona (ArchaeoFuture)
ul. Prosta 28A/1
20-135 Lublin
davidcamporeale@hotmail.it

■ **Jacek Chodorowski**

Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Al. Kraśnicka 2d
20-718 Lublin
jchodor@poczta.umcs.lublin.pl

■ **Maciej Chyleński**

Instytut Biologii i Ewolucji Człowieka
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 6
61-614 Poznań
maciej.ch@amu.edu.pl

■ **Adam Cieśliński**

Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
adamcieslinski@uw.edu.pl

■ **Katarzyna Cywa**

Instytut Botaniki im. Władysława Szafera
Polska Akademia Nauk
ul. Lubicz 46
31-512 Kraków
k.cywa@botany.pl

■ **Radosław Dobrowolski**

Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Al. Kraśnicka 2d
20-718 Lublin
radoslaw.dobrowolski@umcs.pl

■ **Luca Donnini**

Associazione Culturale ASTRA Onlus
Viale Cesare Battisti 45
05100 Terni, Umbria
Italia
astra-onlus@tiscali.it

■ **Tomasz Dziękowski**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
dzienkowskitomek@poczta.onet.pl

■ **Hubert Dziewickiewicz**

ul. T. Zamojskiego 41/15
22-600 Tomaszów Lubelski
hubertdziewickiewicz@gmail.com

■ **Marek Florek**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
marek.florek@poczta.umcs.lublin.pl

■ **Massimiliano Francescutto**

Dipartimento di Studi Umanistici e del Patrimonio Culturale
Università degli Studi di Udine
Palazzo Caiselli, Vicolo Florio 1
33100 Udine
Italia
massimiliano.francescutto@gmail.com

■ **Mirosław Furmanek**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Wrocławski
ul. Szewska 48
50-139 Wrocław
mirekfurmanek@gmail.com

■ **Marcin H. Gapski**

Muzeum Narodowe
ul. Zamkowa 9
20-117 Lublin
margapski@gmail.com

■ **Massimiliano Gasperini**

Associazione Culturale ASTRA Onlus
Viale Cesare Battisti 45
05100 Terni, Umbria
Italia
m.gasperini79@gmail.com

■ **Daniel Gazda**

Fundacja Ureusz
ul. Bolecha 14
00-419 Warszawa
ureuszde@wp.pl

■ **Marcin Gnyppek**

Gorgona (ArchaeoFuture)
ul. Prosta 28A/1
20-135 Lublin
rotterdam10@wp.pl

■ **Tomasz Goslar**

Poznańskie Laboratorium Radiowęglowe
ul. Rubież 46
61-612 Poznań
goslar@amu.edu.pl

■ **Jacek Górski**

Muzeum Archeologiczne
ul. Senacka 3
31-002 Kraków
jgorski@ma.krakow.pl

■ **Witold Gruzdź**

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52
00-241 Warszawa
wittold@gmail.com

■ **Irka Hajdas**

ETH Zürich
Labor für Ionenstrahlphysik
HPK H25
Otto-Stern-Weg 5
CH-8093 Zürich
Schweiz
hajdas@phys.ethz.ch

■ **Anna Hyrchala**

Muzeum im. ks. Stanisława Staszica
ul. 3-go Maja 11
22-500 Hrubieszów
ahyrchala@gmail.com

■ **Marcin Ignaczak**

Wydział Archeologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
ignaczak@amu.edu.pl

■ **Vasyl Ilchyshyn → Василь Ильчишин**■ **Michał Jakubczak**

Instytut Archeologii i Etnologii
Polska Akademia Nauk
Al. Solidarności 105
00-140 Warszawa
michal.jakubczak87@gmail.com

■ **Gwidon Jakubowski**

Muzeum Ziemi
Polska Akademia Nauk
Al. Na Skarpie 20/26,27
00-488 Warszawa
gwidon_jakubowski@o2.pl

■ **Paweł Jarosz**

Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn
Instytut Archeologii i Etnologii
Polska Akademia Nauk
ul. Sławkowska 17
31-016 Kraków
ptjarosz@gmail.com

■ **Krzysztof Jochymczyk**

Instytut Nauk o Ziemi
Wydział Nauk Przyrodniczych
Uniwersytet Śląski w Katowicach
ul. Będzińska 60
41-200 Sosnowiec
krzysztof.jochymczyk@us.edu.pl

■ **Anna Juras**

Instytut Biologii i Ewolucji Człowieka
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 6
61-614 Poznań
annaj@amu.edu.pl

■ **Tomasz Kalicki**

Instytut Geografii i Nauk o Środowisku
Uniwersytet im. Jana Kochanowskiego
ul. Uniwersytecka 7
25-406 Kielce
tomaszkalicki@ymail.com

■ **Andrzej Kasprzak**

Muzeum w Koszalinie
ul. Młyńska 37-39
75-420 Koszalin
kasprzak@muzeum.koszalin.pl

■ **Dmytro Kiosak → Дмитро Кіосак**■ **Ihor Kochkin → Ігор Кочкін**■ **Andrzej Kokowski**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
berig1@gazeta.pl

■ **Anzhelika Kolesnychenko** → Анжеліка Колесниченко

■ **Viktor Kossakivski** → Віктор Косаківський

■ **Vasyl Kovbasa** → Василь Ковбаса

■ **Maciej T. Krajcarz**

Instytut Nauk Geologicznych
Polska Akademia Nauk
ul. Twarda 51/55
00-818 Warszawa
mkrajcarz@twarda.pan.pl

■ **Dariusz Król**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Rzeszowski
ul. Moniuszki 10
35-015 Rzeszów
kroldr@gmail.com

■ **Aldona Kurzawska**

Instytut Archeologii i Etnologii
Polska Akademia Nauk
ul. Rubież 46
61-612 Poznań
aldona.kurzawska@wp.pl

■ **Jerzy Kuśnierz**

Muzeum Zamojskie
ul. Ormiańska 30
22-400 Zamość
hetmanek1@wp.pl

■ **Aneta Kuzioła**

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
anekuz@amu.edu.pl

■ **Michał Leloch**

Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
leloch.michal@gmail.com

■ **Hubert Lepionka**

Muzeum Podlaskie
Rynek Kościuszki 10
15-426 Białystok
hubert.lepionka@gmail.com

■ **Iwona Lewoc**

Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
Fundacja „Terra Desolata”
ul. Rembrandta 6, lok. 20
03-531 Warszawa
iwona1807i@wp.pl

■ **Oksana Lifantii** → Оксана Ліфантій

■ **Maria Lityńska-Zajac**

Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn
Instytut Archeologii i Etnologii
Polska Akademia Nauk
ul. Sławkowska 17
31-016 Kraków
marialitynska@gazeta.pl

■ **Marcin Ławniczak**

Wydział Archeologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
m.lawniczak88@gmail.com

■ **Piotr Łuczkiwicz**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
piotr_luczkiwicz@hotmail.com

■ **Ewa Łukaszewicz**

Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
emarczak@uw.edu.pl

■ **Marcin Maciejewski**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
maciejewski.archaeologist@gmail.com

■ **Przemysław Makarowicz**

Wydział Archeologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
przemom@amu.edu.pl

■ **Daniel Makowiecki**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. Szosa Bydgoska 44/48
87-100 Toruń
daniel.makowiecki@umk.pl

■ **Zhanna Matviishyna** → Жанна Матвіїшина

■ **Łukasz Mazurek**

Muzeum im. ks. Stanisława Staszica
ul. 3-go Maja 11
22-500 Hrubieszów
lukasz.mazurek2@o2.pl

■ **Hubert Mącik**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Rzeszowski
ul. Moniuszki 10
35-015 Rzeszów
hubertmacik@gmail.com

■ **Piotr Mączyński**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
archeolublin@gmail.com

■ **Łukasz Miechowicz**

Instytut Archeologii i Etnologii
Polska Akademia Nauk
Al. Solidarności 105
00-140 Warszawa
archeologia.chodlik@gmail.com

■ **Witold Migal**

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52
00-241 Warszawa
awmigal@gmail.com

■ **Sławomir Miłek**

Fundacja „Ab Terra”
ul. Semaforowa 8
03-162 Warszawa
slawekmilek@onet.eu

■ **Simonetta Minguzzi**

Dipartimento di Studi Umanistici e del Patrimonio Culturale
Università degli Studi di Udine
Palazzo Caiselli, Vicolo Florio 1
33100 Udine
Italia
simonetta.minguzzi@uniud.it

■ **Magdalena Moskal-del Hoyo**

Instytut Botaniki im. Władysława Szafera
Polska Akademia Nauk
ul. Lubicz 46
31-512 Kraków
m.moskal@botany.pl

■ **Przemysław Mroczek**

Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Al. Kraśnicka 2d
20-718 Lublin
loess@poczta.umcs.lublin.pl

■ **Małgorzata Mrozek-Wysocka**

Instytut Geologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Bogumiła Krygowskiego 12
61-680 Poznań
mrozekm@amu.edu.pl

■ **Anna Mucha**

Muzeum im. ks. Stanisława Staszica
ul. 3-go Maja 11
22-500 Hrubieszów
anna.maria.mucha@poczta.onet.pl

■ **Kyrylo Myzgin**

Zakład Historii Starożytnej
Instytut Historyczny
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
kvmyzgin@gmail.com

■ **Jakub Niebieszczański**

Wydział Archeologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
jakubniebieszczanski@gmail.com

■ **Barbara Niezabitowska-Wisniewska**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
barbara.niezabitowska-wisniewska@poczta.umcs.lublin.pl

■ **Jerzy Nitychoruk**

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II
ul. Sidorska 95/97
21-500 Biała Podlaska
jerzy.nitychoruk@pswbp.pl

■ **Tomasz Nowakiewicz**

Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
t.nowakiewicz@uw.edu.pl

■ **Łukasz Oleszczak**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Jagielloński
ul. Gołębia 11
31-007 Kraków
l.oleszczak@wp.pl

■ **Katarzyna Oleszek**

„Arkadia Firma Archeologiczna”
ul. Sympatyczna 18/29
35-314 Rzeszów
arkadia@nadzory-archeologiczne.pl

■ **Mikołaj Orzechowski**

Muzeum Archeologiczne
ul. Senacka 3
31-002 Kraków
mikolaj.orzechowski@gmail.com

■ **Piotr Papiernik**

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne
Plac Wolności 14
91-415 Łódź
piotr.papiernik@maie.lodz.pl

■ **Wiesław M. Pawłowski**

Gorgona (ArchaeoFuture)
ul. Prosta 28A/1
20-135 Lublin
spod_lady@wp.pl

■ **Aleksander Piasecki**

Muzeum Podlaskie
Rynek Kościuszki 10
15-426 Białystok
akhp@tlen.pl

■ **Irena Agnieszka Pidek**

Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Al. Kraśnicka 2d
20-718 Lublin
i.pidek@poczta.umcs.lublin.pl

■ **Jolanta Pierwola**

Instytut Nauk o Ziemi
Wydział Nauk Przyrodniczych
Uniwersytet Śląski w Katowicach
ul. Będzińska 60
41-200 Sosnowiec
jolanta.pierwola@us.edu.pl

■ **Patrycja Piotrowska**

Gorgona (ArchaeoFuture)
ul. Prosta 28A/1
20-135 Lublin
pm.piotrowska@gmail.com

■ **Marcin Piotrowski**

Katedra Historii Starożytnej, Bizantyńskiej i Średniowiecznej
Instytut Historii
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Al. Raclawickie 14
20-950 Lublin
marcincastello@tlen.pl

■ **Andrzej Plak**

Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Al. Kraśnicka 2d
aplak@poczta.umcs.lublin.pl

■ **Dominik Kacper Plaza**

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne
Plac Wolności 14
91-415 Łódź
dominik.plaza@maie.lodz.pl

■ **Sylwia Pospuła**

Pracownia Archeozoologii
Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt
Polska Akademia Nauk
ul. Sławkowska 17
31-016 Kraków
s.pospula@wp.pl

■ **Michał Przeździecki**

Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
m.przezdziecki@uw.edu.pl

■ **Katarzyna Pyzewicz**

Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
k.pyzewicz@uw.edu.pl

■ **Wojciech Rajpold**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Rzeszowski
ul. Stanisława Moniuszki 10
35-015 Rzeszów
wojtek-rajpold@wp.pl

■ **Dawid Rembecki**

Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
d.rembecki@um.edu.pl

■ **Jan Rodzik**

Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Al. Kraśnicka 2d
20-718 Lublin
jan.rodzik@poczta.umcs.lublin.pl

■ **Jakub Rogoziński**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Rzeszowski
ul. Moniuszki 10
35-015 Rzeszów
kubarog85@interia.pl

■ **Giuseppe Romagnoli**

Dipartimento di Studi Linguistici-Letterari, Storico-Filosofici e Giuridici
Università degli Studi di Viterbo
Via San Carlo, 32
01100 Viterbo
Italia
romagnoli@unitus.it

■ **Jan Romaniszyn**

Wydział Archeologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
janrom89@wp.pl

■ **Vitalii Rud → Віталій Рудь**

Wojciech Rudziejewski-Rudziewicz
Nadwiślańska Grupa Poszukiwawcza „SZANSA”
ul. Leśna 4/27
23-235 Annopol
rudziejewicz@interia.pl

■ **Robert Ryndziejewicz**

Laboratorium Bio- i Archeometrii
Zespół Dokumentacji stanowisk i zabytków archeologicznych
Instytut Archeologii i Etnologii
Polska Akademia Nauk
Al. Solidarności 105
00-140 Warszawa
robert.ryndziejewicz@gmail.com

■ **Sylwester Sadowski**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
sylwestersadowski77@gmail.com

■ **Barbara Sałacińska-Matraszek**

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52
00-241 Warszawa
bssalacinscy@gmail.com

■ **Oleksandr Shelekhov → Олександр Шелехань**■ **Iryna Shramko → Ірина Шрамко**■ **Marcin Siłuch**

Instytut Nauk o Ziemi i Środowisku
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Al. Kraśnicka 2d
20-718 Lublin
msiluch@gmail.com

■ **Angelika Słodka**

Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
angelikaslodka@gmail.com

■ **Jarosław Sobieraj**

Muzeum Warmii i Mazur
ul. Zamkowa 2
10-074 Olsztyn
jsobieraj@poczta.onet.pl

■ **Iwona Sobkowiak-Tabaka**

Wydział Archeologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
iwosob@amu.edu.pl

■ **Marta Stasiak-Cyran**

Muzeum Narodowe
ul. Zamkowa 9
20-117 Lublin
martacyran@poczta.onet.pl

■ **Anita Szczepanek**

Ośrodek Archeologii Gór i Wyżyn
Instytut Archeologii i Etnologii
Polska Akademia Nauk
ul. Sławkowska 17
31-016 Kraków
anitaszczepanek2016@gmail.com

■ **Jacek Szczurowski**

Zakład Antropologii
Instytut Biologii Środowiskowej
Wydział Biologii i Hodowli Zwierząt
Uniwersytet Przyrodniczy
ul. Koźuchowska 5
51-630 Wrocław
jacek.szczurowski@upwr.edu.pl

■ **Andrzej Szela**

Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
a.szela@uw.edu.pl

■ **Marcin Szeliga**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
marcin.szeliga@poczta.umcs.lublin.pl

■ **Dominik Szulc**

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polska Akademia Nauk
Rynek Starego Miasta 29/31
00-272 Warszawa
rocznik.ltg@interia.pl

■ **Halina Taras**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
halina.taras@poczta.umcs.lublin.pl

■ **Radosława Tomaszewska**

Zespół ds. Projektów
Wydział Nauk Przyrodniczych
Uniwersytet Śląski w Katowicach
ul. Będzińska 60
41-200 Sosnowiec
radoslawa.tomaszewska@us.edu.pl

■ **Dmytro Verteletskyi**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Rzeszowski
ul. Moniuszki 10
35-015 Rzeszów
verteletskyi.dmytro@gmail.com

■ **Agnieszka Wacnik**

Instytut Botaniki im. Władysława Szafera
Polska Akademia Nauk
ul. Lubicz 46
31-512 Kraków
a.wacnik@botany.pl

■ **Adam Wawrusiewicz**

Muzeum Podlaskie
Rynek Kościuszki 10
15-426 Białystok
a.wawrusiewicz@muzeum.bialystok.pl

■ **Piotr Werens**

Muzeum Okręgowe
ul. Zamkowa 12
27-600 Sandomierz
p.werens@zamek-sandomierz.pl

■ **Joanna Wicha**

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne
Plac Wolności 14
91-415 Łódź
joanna.wicha@maie.lodz.pl

■ **Tadeusz Wiśniewski**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. Szosa Bydgoska 44/48
87-100 Toruń
twisniewski@umk.pl

■ **Marcin Wołoszyn**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Rzeszowski
ul. Moniuszki 10
35-015 Rzeszów
Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa (GWZO)
Specks Hof (Eingang A)
Reichsstr. 4-6
D-04109 Leipzig
Deutschland
marcinwołoszyn@gmail.com

■ **Jakub Woreta**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
ul. Kazimierza Wóycickiego 1/3
01-938 Warszawa
j.woreta@wp.pl

■ **Jarosław Wróbel**

ul. Starego Dębu 12B/7
31-354 Kraków
g.ghj@upcpoczta.pl

■ **Stanislav Zadnikov** → **Станіслав Задніков**

■ **Anna Zakościelna**

Instytut Archeologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
a.zakoscielna@gmail.com

■ **Bogdan Żogała**

Instytut Nauk o Ziemi
Wydział Nauk Przyrodniczych
Uniwersytet Śląski w Katowicach
ul. Będzińska 60
41-200 Sosnowiec
bogdan.zogala@us.edu.pl

■ **Krzysztof Żurek**

Instytut Geografii i Nauk o Środowisku
Uniwersytet im. Jana Kochanowskiego
ul. Uniwersytecka 7
25-406 Kielce
chrisu.zurek@gmail.com

■ **Олександра Апуневич**

Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського
вул. Нікольська 24
54001 Миколаїв
Україна
alexapunevich@gmail.com

■ **Вячеслав Бикбаев** → **Veaceslav Bicbaev**

■ **Світлана Біляєва**

Інститут археології
Національна академія наук України
пр. Героїв Сталінграду 12
04210 Київ
Україна
svitbil@ukr.net

■ **Петро Болтанюк**

Кам'янець-Подільський державний музей-заповідник
вул. Іоанна Предтечі 2
32301 Кам'янець-Подільський
Україна
arxeolog.militari@gmail.com

■ **Юрій Болтрик**

Інститут археології
Національна академія наук України
пр. Героїв Сталінграду 12
04210 Київ
Україна
boltryk@ukr.net

■ **Денис Бондаренко**

Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія»
Національна академія наук України
вул. Ольвійська 47
57540 Парутине
Україна

Комунальний заклад «Миколаївський обласний Центр
національно-патріотичного виховання, туризму та краєзнавства
учнівської молоді» Миколаївської обласної ради
вул. Севастопольська 63
54055 Миколаїв
Україна
bondarenkod1987@gmail.com

■ **Лариса Виногородська**

Інститут археології
Національна академія наук України
пр. Героїв Сталінграду 12
04210 Київ
Україна
larissav@bigmir.net

■ **Кирило Горбенко**

Кафедра історії
Лабораторія археології та етнології
Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського
вул. Нікольська 24
54001 Миколаїв
Україна
dikiysad@ukr.net

■ **Оксана Господаренко**

Миколаївський національний університет
ім. В.О. Сухомлинського
вул. Нікольська 24
54001 Миколаїв
Україна
kseniagospodarenko@gmail.com

■ **Назар Демський**

Історико-краєзнавчий музей
вул. Івана Богослова 1а
80735 Слов'я
Україна
dnv1692@gmail.com

■ **Юрій Жирок**

Кафедра історії
Лабораторія археології та етнології
Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського
вул. Нікольська 24
54001 Миколаїв
Україна
suprematicspace@gmail.com

■ **Станіслав Задніков**

Музей археології
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
пл. Свободи 4
61022 Харків
Україна
belsk.archaika@gmail.com

■ **Василь Ильчишин**

Залозецький краєзнавчий музей
вул. Шевченка 51
47234 Залізці
Україна
w_ilchysyn@ukr.net

■ **Камилла Калинина**

Государственный Эрмитаж
Отдел Научной Реставрации и Консервации
Дворцовая наб. 34
190000 Санкт-Петербург
Россия
kkalinina@mail.ru

■ **Дмитро Кіосак**

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
вул. Дворянська 2
65082 Одеса
Україна
dkiosak@ukr.net

■ **Василь Ковбаса**

Тернопільський національний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка
вул. Максима Кривоноса 2
46027 Тернопіль
Україна
vasylkovbasa@gmail.com

■ **Анжеліка Колесниченко**

Інститут археології
Національна академія наук України
пр. Героїв Сталінграду 12
04210 Київ
Україна
magtaban1984@gmail.com

■ **Віктор Косаківський**

Державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського
вул. Острозького 32
21000 Вінниця
Україна
vitkos1962@gmail.com

■ **Ігор Кочкін**

Кафедра етнології і археології
Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника
вул. Шевченка 57
76000 Івано-Франківськ
Україна
kochkin.i@ukr.net

■ **Анатолій Кушнір**

Інститут географії
Національна академія наук України
вул. Володимирська 44
01030 Київ
Україна
kushnir.paleo@geo@gmail.com

■ **Остап Лазурко**

Науково-дослідний центр „Рятівна археологічна служба”
Інститут археології
Національна академія наук України
вул. Винниченка 24
79008 Львів
Україна
lazurko78@ukr.net

■ **Маріанна Ласінська**

Кафедра історії
Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського
вул. Нікольська 24
54030 Миколаїв
Україна
mariannalasinska@gmail.com

■ **Оксана Ліфантій**

Музей історичних коштовностей України
філіал Національного музею історії України
вул. Лаврська 9
01015 Київ
Україна
oksanalifantiy@gmail.com

■ **Микола Майорчак**

Львівський історичний музей
пл. Ринок 6
79000 Львів
Україна
nikolasbarka@ukr.net

■ **Вікторія Макоўская**

Навукова-фондавы аддзел
Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту
вул. Кальварыйская 25
220004 Мінск
Беларусь
makouskayav@gmail.com

■ **Жанна Матвіїшина**

Інститут географії
Національна академія наук України
вул. Володимирська 44
01030 Київ
Україна
dsp.paleo.geo@i.ua

■ **Олена Махота**

Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»
вул. Лаврська 9
01015 Київ
Україна
makhota-olena@ukr.net

■ **Андрей Обломский**

Інститут археології
Российская академия наук
ул. Дмитрия Ульянова 19
117292 Москва
Россия
oblomsky_a@rambler.ru

■ **Володимир Петегрич**

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
Національна академія наук України
вул. Винниченка 24
79008 Львів
Україна
v.petehyrych@gmail.com

■ **Мікалай Плавінскі**

Кафедра сацыяльна-гуманітарных навук і ўстойлівага развіцця
Міжнародны дзяржаўны экалагічны інстытут імя А.Д. Сахарова
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
вул. Далгабродская 23/1
220070 Мінск
Беларусь
plavinsky_arc@mail.ru

■ **Віталій Рудь**

Інститут археології
Національна академія наук України
пр. Героїв Сталінграду 12
04210 Київ
Україна
rud.vitalii12@gmail.com

■ **Наталія Скакун**

Інститут истории материальной культуры
Российская академия наук
Дворцовая наб. 18 / Литер А
191186 Санкт-Петербург
Россия
skakunnatalia@yandex.ru

■ **Леонід Смирнов**

Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського
вул. Нікольська 24
54001 Миколаїв
Україна
gnom-8@ukr.net

■ **Олександр Смирнов**

Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського
вул. Нікольська 24
54001 Миколаїв
Україна
smyrnovl@ukr.net

■ **Елена Старкова**

Государственный Эрмитаж
Отдел археологии Восточной Европы и Сибири
Дворцовая наб. 34
190000 Санкт-Петербург
Россия
astarkova2012@yandex.ru

■ **Сергій Тараненко**

Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»
вул. Лаврська 9
01015 Київ
Україна
taransun@ukr.net

■ **Вікторія Тарасевич**

Аддзел археалогіі, нумізматыкі і зброі
Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь
вул. Карла Маркса 12
220030 Мінск
Беларусь
vikinghouse@mail.ru

■ **Вера Терехина**

Інститут истории материальной культуры
Российская академия наук
Дворцовая наб. 18 / Литер А
191186 Санкт-Петербург
Россия
terehinavera@mail.ru

■ **Святослав Терський**

Львівський історичний музей
пл. Ринок 6
79000 Львів
Україна
tersky@ukr.net

■ **Олександр Шелехань**

Інститут археології
Національна академія наук України
пр. Героїв Сталінграду 12
04210 Київ
Україна
oleksandr_shelekhane@iananu.org.ua

■ **Ірина Шрамко**

Музей археології
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
пл. Свободи 4
61022 Харків
Україна
i.b.shramko@karazin.ua

UMCS
INSTYTUT ARCHEOLOGII

